

કલિદાસ

મોહનદાસ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાત કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૮૫૭ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ૩૧૧૩૧

વિષય ૩ : ૪

કર્તાનાં છપાયેલાં પુસ્તકો

સુજશતીમાં :

૧. કાવ્યરસિકા	કિંમત રૂ. ૧-૮-૦
૨. વિદ્યાસિકા	” ૧-૮-૦
૩. પ્રકાશિકા	” ૧-૪-૦
૪. મહાબારીનાં કાવ્યરત્નો (તંત્રી લેખે)...	” ૩-૦-૦
૫. ભારતનો ટંકાર	” ૦-૧૨-૦
૬. સંદેશિકા	” ૧-૦-૦
૭. કલિકા	” ૨-૦-૦

અંગ્રેજીમાં :

1. The Silken Tassel (અંગ્રેજી સંગીતકાવ્યો)

કિંમત રૂ. ૨-૮-૦

કલિકા

કત્તા

અરદેશર ફરામજી ખખરદાર

માઉટ રોડ, મદ્રાસ

સંવત ૧૯૮૨

ઈ. સ. ૧૯૨૬

મુદ્રણસ્થાન: આદિત્યમુદ્રણાલય, રાયપડ રોડ, અમદાવાદ

મુદ્રક: મનનન વિશ્વનાથ પાઠક

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ

આવૃત્તિ ૧ થી

પ્રત ૧૫૦૦

મૂલ્ય રૂ. ૨-૬-૦

સર્વ હક કૃતિને સ્વાધીન

અર્પણ

(મુક્તધારા ઉંદ)

સૃષ્ટિનાં સૌંદર્ય મેં કેં દીઠાં, અનુભવ્યાં, ગાયાં,
એ તો તારી જ્યોતિ કેરાં કિરણો અનેક ;
તેજ્યિદુ તારાઓને વેરી વેરી વ્યોમ ભરે,
તોય રાત્રિ ચંદ્ર કેરો માગે અભિષેક ;
હયા પૂઠે પ્રભાતના કુવારા બિડાવે ભાનુ,
તેમ તારી ઓથે મેં આ ગાયાં મારાં ગાન :
જેથું કે ન જોથું તે તો જગનની આંખ બાણે,
બહાલી ! હું તો પામ્યો તારાં નેત્રાં ઉરદાન.

ધરાનણ્યાં વારિ શાળી ઈંદ્રધનુહીલા દાખે,
મેઘ એવો અમી પાછું રેડે ધરાપાદ ;
વ્યોમખાણે પાકમાં રત્નો વ્યોમમાં સમાય, શાભે,
અંતરેજ ઉદરે છે અંતરના નાદ ;—
પ્રાણભાગી સખી મારી ! જીવનસોહાગી મારી !
સ્વાર્પણની મૂર્તિ ! માઈ અર્પણ આ અદ્ય :
દીધું તારે દઈ તને ; કીધું તારે કહું તને :
ફળો તારે હૈયે સ્નેહસ્વપ્નના સંસ્પર્શ !

પિછાન

કુલિકાની પિછાન કરાવવાની કશી જરૂર છે ! સર્વ સંસારી હૃદયોમાં મોડે વહેલે કોષ્ઠક કાળે ફૂલની એક અદ્ભુત કળી ફૂટે છે, અને આ સ્થૂળ જીવનમાં સ્વર્ગની મહેક મહેકાવી રહે છે. એ કળીનાં દર્શનમાં પ્રભુનાં દર્શનની દૂર દૂરની આકર્ષકતા છે, એ કળીના સુવાસ-માં પ્રભુના સ્નેહની પરોક્ષ પ્રતીતિ છે. પ્રિય વાંચક ! એ દર્શન અને એ સુવાસ તને સુખારક હો !

કવિશિરામશિ શેકસ્પીઅરે કહ્યું છે તેમ પ્રજ્ઞવી, કવિ અને દિવાનો—એ ત્રણે કલ્પનાબૂમિમાં ભ્રમનારા છે, અને તેથીજ આ સાદી કથાના નાયકમાં પણ એ ત્રણેના ગુણો ઓતપ્રોત છે. આ લાંબા ખંડકાવ્યમાં નાયક પોતાની પ્રેમકથા શરૂઆતથી છેવટ સુધી કથો બધ છે. પ્રિયાદર્શનના જીવન પલટાવતા અદ્ભુત ચમત્કારથી માંડી, પ્રિયાનાં સૌંદર્ય અને વિલાસનાં અનેકાનેક ચિત્રો ચીતરતો ચીતરતો નાયક પોતાનું સમસ્ત જીવન પ્રિયાહૃદયના બંધનમાં પડીને અર્પણ કરે છે, અને આખી દુનિયાજ તેને પ્રિયામય લાગે છે. સ્વર્ગના સુખ કરતાં સૌંદર્ય અને કવિતાનાં દુઃખ તેને વધારે મધુર લાગે પડે છે. તેનું સ્થૂળ જીવન અનંતકાળ જેટલું લાંબું હોત, તો યુગોના યુગો સુધી પ્રિયાનું હૃદય જીતવા તે જાન ગાયાં કરત, મરણ કે તેની પ્રિયા કાંઈ માત્ર એ ચાર વર્ષ પૂરતા કે લાંબામાં લાંબા મનુષ્યજીવન સુધીજ પૂમતા પ્રેમને ચોગ્ય નથી; તેની પ્રિયને તો અનંતકાળ સુધી અર્પણ થઈ શકે એવાજ બેહક પ્રેમ દેવો થઈ છે. મનુષ્યજીવનની મર્યાદા બેઠને નાયકનું હૈયું મુંઝવાય છે. તેનું

સ્વર્ગ વહી જતું દેખાય છે, અને જે બાકી રહ્યું છે તેટલું યે ઝડપી હોવા તે તત્પર થાય છે. આખરે વિજયની ધડી આવે છે, અને નાયક તથા તેની પ્રિયાનાં આકાશ એકમેકમાં ઊડાં સમાઈ જાય છે. અમર પ્રેમના લહાવા પણ અમર છે. પ્રભુનો વિરાટ પ્રેમ જેમ આણુમાં ઉતરે છે, તેમ આણુની કીકીમાં પણ પ્રભુનું આણું જગત સમાઈ જાય છે. “ પ્રેમમાં સમાય તેજ પ્રભુમાં સમાય,” એ બધાં તત્ત્વ-જ્ઞાનનું દોહન છે, અને એવા પ્રેમની આ દુનિયામાં ઝાંખી કરાવવા માટે “ પ્રભુના આશિષ સદા રહે! વરસંત !”

આ ખંડકાવ્યની રચના માટે કાંઈક પુત્રાસો કરવાને હું અહીં ઉચિત ધારું છું. ઇ. સ. ૧૯૨૨ ના અંતિમ ત્રણ માસમાં હું સખત માંદગી ભોગવતો હતો, તે વેળાએ આ કાવ્યની બે હજાર લીટી લખાઈ હતી. ત્યાર પછી ઇ. સ. ૧૯૨૪ માં ભાવનગરમાં ભરાયેલી શુભરાત્રી સાહિત્ય પરિષદમાંથી પાછો ફરતાં હું ઘણું બીમાર પડ્યો હતો, અને ચાર માસ ધરપીતાલમાં રહ્યો હતો, તે અરસામાં બાકીની એક હજાર લીટી લખાતાં આ કાવ્ય પૂર્ણ થયું હતું. જે ઊંડા વેદના જૂલાવવા માટે આ કાવ્યની પ્રેરણાના આનંદબોધ એ દિવસોમાં ધસી રહ્યા હતા, તેમાં પ્રભુના અસીમ સ્નેહનાંજ પુણ્યદર્શન મને થયાં હતાં. આ કાવ્યની રચના સતત ધસારાબંધ વહી છે, અને તેથીજ જે છંદમાં એ આણું કાવ્ય રચાયું છે તેનું નામ “ મુક્તધારા” રાખ્યું છે.

આ કાવ્યમાં નાયકનું પ્રેમરટણ સતત રહેતું હોવાથી વર્ષના તમામ દિવસોમાં ગાવા માટે તેની ૩૬૫ કડીઓ રચાયેલી છે. પ્રારંભથી અંત સુધીની કડીઓમાં ભાવ અને વિચારની સળંગના અખંડ સત્યવાયેલી છે. જૂદી જૂદી પાંદડીઓનાં રંગ અને ફેરમ સુસંગત અને

સુમિશ્રિત છે, છતાં યે દરેક કડી પૂર્ણ રીતે સ્વતંત્ર અને સ્વમ્ભિત છે, એટલે વાંચકને કોઈ પણ પાતું ઉઘાડતાં અને કોઈ પણ કડી વાંચતાં તે દરેક કડીમાંના ભાવ અને વિચાર તેમાં સંપૂર્ણપણે સમાયેલા જણાશે. સંસ્કૃત કાવ્યસાહિત્યમાં જેવાં “મુક્તાક” લખાય છે, તેવીજ આ કાવ્યમાંની પ્રત્યેક કડી પણ છે.

હું દુનિયાની અનેક ભાષાઓનાં કાવ્યસાહિત્યના પરિચયમાં આવ્યો છું, અને તેના અભ્યાસના પરિણામ રૂપે અનેક સુંદર કવિઓની કવિતાઓના તથા તેમની અમૃતવાણીના ઊંડા સંસ્કાર મારા હૃદયમાં પડેલા છે. એ સર્વને હું કોઈ પણ રીતે મારા આ-માના ઉદ્દ્યોગથી વિભિન્ન કરી શકતો નથી. મનુષ્યના મનનું બંધારણજ તેના પૂર્વજોના સંસ્કારોથી અને તેની આસપાસના વાતાવરણથી ઘડાતું જાય છે, તેમાં કવિનું હૃદય નો અત્યંત કોમળ અને યદ્યશીલ હોવાથી તે અનેક અસરોની સુદૃઢ છાપ નળે ઘડાય છે. કવિતાની કળા જેટલી સર્જક તેટલી અનુકરણશીલ પણ છે, અને તેથીજ દુનિયાના મોટામાં મોટા કવિઓનાં કાવ્યોમાં જે પ્રગટ સામ્ય દેખાય છે તે અનિવાર્ય છે. કવિનો શક્તિનું માપ કાઢતી વખતે વિવેચકે ખાસ જોવાનું છે કે કવિના આ અનિવાર્ય ગુણની પાર એની પ્રતિભા અને સર્જકતા ઝળી જોડે છે કે નહીં. મનુષ્યની કલ્પનાઓ અને તેના વિચારોનાં બીજ તો મનુષ્યસૃષ્ટિમાં અનેકધા વેરાયેલાં છે, અને આપણે બારીકીથી જો જોવા જઈશું તો જણાશે કે કવિની કોઈ પણ કલ્પના કેવળ નવીન કે મૌલિક નથી. જે નવીનતા કે મૌલિકતા છે તે તેને નવીન રીતે દર્શાવવામાં છે, અને એમાંજ કવિની સર્જકતા અને સદ્ગતતા છે. ચીતારાની માફક કવિની પાસે પણ અનેક રંગો તૈયાર પડેલા છે, પણ એ રંગોની ખાસ નવી હાયા અદ્ભુત મિશ્રણકળાથી ઉત્પન્ન કરવામાં

અને એ રંગોની યથોચિત વ્યવસ્થા પોતાની પીંછીથી કરીને નવુંજ ચિત્ર બનાવી બતાવવામાં કવિની કળાની નવીનતા અને સાર્યકતા રહેલી છે.

મારા હૃદયમાં પડેલા એવા ઊંડા સંસ્કારો જે મારી કવિતામાં તેની રચના વેળાએ સ્વાભાવિક રીતે પ્રતિબિંબિત થયા છે, તેને મેં આનંદથી સ્થાન આપ્યું છે. દુનિયામાં હજારો વર્ષોથી કવિવારસો ઉતરતો આવ્યો છે, અને જે મારા હૃદયમાં કવિતા ક્યેથી હોય તે તેને એ કવિવારસાનો હક્ક છે. એ વારસાનો ભોગવટો હું માત્ર મારાજ આનંદને માટે એકલો કરતો નથી, પણ તે મારી પ્રિય ગુર્જર કાવ્યદેવીને ચરણે ધરીને તેને અનેકવિધ શયુગારવાની હું ઊડી અભિલાષા રાખું છું. એ દેવીની વાટિકામાં તેની ભૂમિ અને તેના વાતાવરણને યોગ્ય જે જે સુંદર ફળફૂલના રોષાઓ મારા પરદેશ-વિહારમાં મને મળી આવ્યા તે તે સર્વને મેં આનંદથી રોપ્યા છે, અને તેઓને મારા હૃદયના રુધીરથી સીંચીને ઉછેર્યા છે. કલિકાના નામકના શબ્દોમાં કહું તો

“ અગણિત સૂર્યો અને નક્ષત્રોનાં વિશ્વ વિષે
મહા ધૂમકેતુ શો હું ધૂમી વળ્યો આજ;
ઠામઠામથકી જ્યોતિ બરી બરી લાગ્યો જોતી,
ભર્યું છે અખુટ માઈ પાત તારે કાજ ! ”

આ કાવ્યમાં ઇંગ્લાંડ, અમેરીકા, યુરોપ, હિંદ આદિ દેશોની અનેક ભાષામાંનાં કાવ્યોનાં અનુસરણ, અનુકૃતિ કે અનુવાદ રસિક વાંચકને બહુ ઠેકાણે જડી આવશે. એ સર્વ યોગ્ય સ્થળે અને યોગ્ય કાળે આ કાવ્યની રચનામાં જેમ જેમ સ્ફુરતાં મયાં તેમ તેમ કદા પણ સંકેત વખરે તેઓને સ્થાન આપ્યું છે. એ લખાતી વેળા મૂળ કાવ્યો મારી પાસે હતાં નહીં, એટલે માત્ર સ્મરણમાં તેઓની જોટણી

છાયા હતી અને તેઓના જેટલા સંસ્કાર પડેલા હતા, તેટલું તેઓનું પ્રતિજ્ઞવન અહીં ઉદ્ભવવા પામ્યું છે. આ સર્વમાં કવિનો પોતાનો રસ કેટલો અને કેવો વલો છે તેની તુલના કરવાનું કામ રસિક વાંચકનું છે. શણુગાર સમ્પવવામાં જે કળા, રસિકતા અને નવીનતા છે તે શણુગારને યુંચી જોવામાં નથી, એ કહેવાની શું અહીં અગત્ય છે ?

એક રસિક મિત્રે આ ખંડકાવ્ય વાંચીને કહ્યું છે કે એ તો Love's Encyclopoedia-પ્રેમનો સર્વકોષ-છે. આ વચનમાં અનેક ધ્વનિઓ છે, અને તે આ કાવ્યને અનેક રીતે લાગુ પાડી શકાય. ભાલય અને નરસિંહ મહેતાથી માંડીને છેક આજ સુધીના ગુર્જર કવિઓએ સું-ભારસમાં અનેકવિધ માન માયાં છે, છતાં આ “કલિકા” માંના ભાવ, ઉદ્દાસ અને કદપનાતો રસ આરોગતાં વાંચકને પોતાના હૃદયમાં અણુજોડેલી અનેક નવી ભૂમિનાં દર્શન થશે. જ્યાંસુધી મનુષ્યહૃદય છે, ત્યાંસુધી મનુષ્યહૃદયની એ કથા કવિઓ નવી નવી રીતે ગાયા-જ કરવાના પ્રજ્ઞાના જેટલોજ પ્રેમ પણ અનંત છે, કારણ કે પ્રજ્ઞ પોતેજ પ્રેમ છે.

આ કાવ્યમાં વપરાયેલા છંદની રચના પ્રયત્નબંધ છે, અને તેનો પ્રસ્તાવ જૂદા લેખથી ફાળે છે. છંદનું મૂળ જૂનું છે, પણ તેમાં આજ સુધી અણુદીઠા રહેલા પ્રયત્નતત્ત્વને પ્રકાશ આપી ગુર્જરાની પદ્યમાં પણ પ્રયત્નબંધ આવી શકે છે, અને તેજ મારા વિચાર પ્રમાણે આપણી ભાષાના પ્રાચીને વધારે અનુકૂળ છે, તે સ્પષ્ટ રીતે આ કાવ્યની રચનામાં બતાવાયું છે. વળી આ આખું લાંબું ખંડકાવ્ય એકજ છંદમાં લખાયું છે, પણ તેની રચનારીતિમાં એવા પદ્યકા રાખેલા છે, કે તેથી તેમાં એકતાનતાનો ભય રહેતો નથી. ગુર્જર કાવ્યસાહિત્યમાં હજી થયેલા પ્રદેશ અણુખેડાયેલા રહેલા છે, અને કવિઓનો તો ધર્મ છે કે

તેઓએ પોતાની નિત્યનવીન કળાથી નવનવા પ્રદેશો ખેડીને તે સર્વને
 ક્ષણકૃતિ પ્રપ્રુષ્ઠિત બનાવવા.

ઉદ્ભવનુના પલક પ્રકાશીને સહજ ઊડી જતા અપૂર્વ સૌંદર્યને
 ઝડપી લઇને પૃથ્વી પર ઉતારી જગતમાં તેને સ્થાપી કરીને સતત
 આનંદ વેરતું કરવાની કવિઓ અને કળાવિધામકેની અમર આકાંક્ષા
 હોય છે. એ આકાંક્ષાને પૂરવામાંજ તેઓનાં જીવનની મતિ વહે છે.
 એ આકાંક્ષા આખર સુધી અણપૂરીજ રહે છે, છતાં એના પરિણામ
 રૂપે જ્યતને અનેક સુંદર ચિત્રો મળે છે, અને તેમાં તેને એ ઊંડા
 સૌંદર્યતત્ત્વની અનેક અધુરી-મધુરી ઝાંખી થાય છે. એ સૌંદર્યને
 ઝડપવા જતા તેમાં જે કટુતા અનુભવવાની છે, તથા એ કટુતામાર્થી-
 જ જે ઊડી ઊડી ઝરી રહેતી વિરઘચાખી મધુરતાની મળેદારી ઊડાવ-
 વાની છે, તેની રસતુલાને સમતોલ રાખવામાંજ એ કવિ-આત્માની
 કસોટી છે. ધન્યર કરો કે આ કાવ્યનાં વાંચકો એ સૌંદર્યનાં માધુર્ય-
 ભાગીજ બનો ! અસ્તુ.

અમરદેશર કેરામજી અમરદાર

માર્કેટ રોડ, મદ્રાસ :

તા. ૨૫-૧-૧૯૨૬

ગુજરાતી પદ્યમાં પ્રયત્નબંધ

અંગ્રેજી અને બીજી પાશ્ચાત્ય ભાષાઓના પરિચયમાં જ્યારથી આપણે આવ્યા છીએ, ત્યારથી આપણા કવિઓએ ગુજરાતી પદ્ય-શાસ્ત્રમાં સુધારો વધારો કરવા કંઈ કંઈ પ્રયોગો કર્યા છે. એક કવિ નર્મદના વખતથી ગુર્જર કાવ્યદેવીનાં અંકર સાંકડાં લાગવાની દરિયાદ ચાલુ છે. કોઈએ એ અંકર તદ્દન તોડી નાખી ફેંકી દીધાં છે, તો કોઈએ એને વધારે મોકળાશભર્યા અને હળવાં કરવાના પ્રયત્નો કર્યા છે. એ સર્વ પ્રયત્નો અને પ્રયોગોમાંથી એક વાત સહેજે તરી આવે છે, કે જૂની સંસ્કૃત પદ્યશાસ્ત્રની ધારી પર આપણી ગુજરાતી કવિતાઓ હજી સૂંચી રચાય છે, તેમાં કવિઓને કાંઈક પ્રતિકૂળતા કે અસ્વાભાવિકતા, સંકડાસ કે ભાષાના શબ્દોના સ્વાભાવિક ઉચ્ચાર-ની વિલક્ષણતા આદિ અનેક ત્રુટીઓ એ રચનાર્થમાં અનુભવાય છે. કેટલાક કવિઓ અને વિચેયકો માત્ર શ્લોકો વળગી રહેવામાં માન જળવાયેલું માનતા હોવાથી એ વિચિત્રતા અનુભવતાં છતાં એજ પદ્ય શ્લોકો વળગી રહે છે, અને તેમાં ફેરફાર કરવાની કે સુચવવાની કૃષ્ટતા કોઈ કરે તો તેનો ઉપહાસ કરવામાં તેઓ પોતાનું મહાકર્તવ્ય સમજે છે.

બીજાઓના અનુભવની વાત જાણુએ રાખતાં હું અહીં મારા પોતાનાજ અનુભવની વાત કરવાનું શુકત ધારૂં છું. જ્યારથી હું ગુજરાતી કવિતા સાંભળતો કે વાંચતો આવ્યો છું, ત્યારથી મને તેના ઉચ્ચારણમાં કોઈક અસ્વાભાવિક વિલક્ષણતા જણાતી આવી છે. માત્રાએળ હંદમાં જે કવિતાઓ લખાયેલી છે, તેમાં આ અસ્વાભાવિકતા ઘણી સ્પષ્ટપણે વ્યક્ત થતી નથી, પણ અક્ષર-

મેળ હંદોમાં તે એ વિલક્ષણતા બહુજ છતી થાય છે. ૨૫-
 બીજા હંદોમાં ગણુમાપ અને વતિઓ પૂરેપૂરાં સાધ્યા છતાં પણ જ્યારે
 એ હંદની પંક્તિનું ઉચ્ચારણ આપણે સ્પષ્ટ રીતે તેવાજ સંસ્કૃતમાં
 લખાયેલા હંદ પ્રમાણે કરવા જઈએ છીએ, ત્યારે આપણે જાણે આપણી
 શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષા નહીં પણ ગુજરાતી અને સંસ્કૃત એ ઉભય
 ભાષાઓ ભળેલી કોઈ બીજીજ વિચિત્ર ભાષાના ઉચ્ચારો કરતા
 હોઈએ એવું લાગે છે. એ વિલક્ષણતા ઉપર આંખ આડા કાન કરવામાં
 કરી સાક્ષરતા નથી. એ સ્થિતિ સ્વીકાર્યેજ છૂટકો છે. જે અક્ષરો
 અને શબ્દો સંસ્કૃતમાં છે તેજ અક્ષરો અને શબ્દો ગુજરાતીમાં વપ-
 રાયા છતાં, અને હંદોનાં ગણુમાપ પણ દેખીતી રીતે સરખાં હોવા
 છતાં, આ ઉચ્ચારની વિલક્ષણતા આ બંને ભાષાઓના પ્રચલિત થયેલા
 જૂઠા જૂઠા ઉચ્ચારોને લીધે પ્રાયશઃ પ્રગટ થાય છે, એટલે જે હંદોનું
 વહન સંસ્કૃતમાં કર્ણપ્રિય અને સરળ લાગે છે, તેઓનું વહન ગુજરાતી-
 માં આ રીતની સ્પષ્ટ કંઈકલા અને વિચિત્રતા કિપત્ત કરે છે. એ
 બેદનું મૂળ સમજી શકાય તેમ છે.

સંસ્કૃત ભાષામાં શબ્દોની તમામ શ્રુતિઓ સંપૂર્ણ અને સ્પષ્ટ
 રીતે બોલાય છે, ત્યારે ગુજરાતીમાં એજ શબ્દોમાંની કેટલીક
 શ્રુતિઓ ગુજરાતી ભાષાના ઉચ્ચાર નિયમોને આધારે શાંત અથવા
 અસ્વરિત, લગભગ શુદ્ધ વ્યંજન જેવી બોલાય છે. ઉદાદરણ્યથી આ
 વાત વધુ સ્પષ્ટ કરીશું. સંસ્કૃત શબ્દો પ્રચાર, ઉભય, અદ્વિત, સકલ-
 મયતા, કૂળન, માન, આદિના તમામ અક્ષરો કે શ્રુતિઓ સંપૂર્ણપણે
 ઉચ્ચારાય છે, ત્યારે એજ શબ્દોને ગુજરાતીમાં ઉચ્ચારતાં એમાંના ર,
 ષ, ત, લ, ન, ન, અનુક્રમે શાંત હોવાથી લગભગ વ્યંજનના જેવા
 તેઓના ઉચ્ચાર થાય છે. સ્પષ્ટજ છે કે એ શબ્દોના ઉચ્ચારણમાં આવે

ઉધારો ભેદ હોવાથી એજ શબ્દો સંસ્કૃત છંદોમાં જ્યારે સ્થાન પામે છે ત્યારે તેઓના ઉચ્ચાર ગુજરાતી જેવા કરવા જઇએ તો છંદનો લય હંચ થાય છે, અને ગુજરાતીમાં લખાયેલા એજ છંદોમાં તેઓના ઉચ્ચાર સંસ્કૃત જેવા કરવા જઇએ તો આપણે આપણી શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષા બોલતા નથી એવું સમજાય છે. માત્રાબંધ છંદોમાં આ વિલક્ષણતા એટલી બધી હતી થતી નથી, કારણ કે તેમાં જો માત્રા, તાલ અને યતિના નિયમો સચોટ કર્ણશુદ્ધિથી સચવાયા હોય, તો આ શાંત સ્વરોને બહુ ભાર સાથે બોલવાની ખાસ જરૂર રહેતી નથી, પણ રૂપ-બંધમાં તો દરેક શ્રુતિનો ઉચ્ચાર સંપૂર્ણપણે થાય તોજ લયશુદ્ધિ રહે છે.

માત્રાબંધ અને રૂપબંધ છંદોમાં આ વિલક્ષણતા છે, તો અક્ષર-બંધ છંદોમાં તો ઉચ્ચારો ધણાજ વિપરીત થાય તેમાં નવાઈ નથી. અક્ષરબંધ છંદમાં માત્ર અક્ષરનીજ ગણના હોય છે; તેમાં સંધિ અને યતિની યોજનાઓ છે, પંક્તિમાં કદાચ કેઈ અક્ષર લઘુ કે ગુરુજ નોંધએ એવું પણ બંધન છે, છતાં ગુજરાતીમાં જ્યારે એવો અક્ષરબંધ માત્ર એટલાજ નિયમો પાળીને લખાય છે, ત્યારે તે છંદ ઉચ્ચારણમાં તો ધણાજ વિપરીત લાગે છે. ઉદાહરણ તરીકે આપણે સાદામાં સાદો અનુષ્ટુપ્ છંદ લઈશું, એની પંક્તિમાં ૫-૧૩-૧૫ અક્ષરો લઘુજ નોંધએ, તેમજ ૭-૮-૧૬ અક્ષરો ગુરુજ નોંધએ; બાકીના બીજા લઘુ કે ગુરુ મને તે હોય તે ચાહે; ચોથે આઠમે યતિ નોંધએ, પછી અઞ્ચારમે કે બારમે અક્ષરે યતિ નોંધએ. આ મર્યાદાઓ પાળવા છતાં ગુજરાતી ભાષામાં અનુષ્ટુપ્ લખાય છે ત્યારે તેના ઉચ્ચાર અગુજ-રાતી થાય છે. બંધન વગરના બાકીના બધા અક્ષરો જો ગુરુ હોય તો આ વિપરીતતા બહુ જણાતી નથી, કારણ કે તેની શ્રુતિઓ

સ્વાભાવિકપણે સંપૂર્ણ થાય છે; પણ જ્યાં લઘુ અક્ષર અસ્થાને આવી જાય છે, ત્યાં તે ઉચ્ચાર અગુજરાતીજ થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે

“ફરતાં ફરતાં આંખો એક માલતિમંડપ”

એ કાન્તનો અનુષ્ટુપ્ વાંચતાં “ફરતાં ફરતાં” એ શબ્દોની બધી શ્રુતિઓ સંપૂર્ણપણે બોલવા જતાં, તેનો ઉચ્ચાર બંને ઠેકાણે “ર” સંપૂર્ણ બોલાતાં, અગુજરાતીજ થાય છે, કારણ કે એ “ર” શાંત છે, અને આપણે “ફ” શ્રુતિજ સંપૂર્ણ સ્વર સાથે બોલતા હોવાથી તે “ર” નો જે સ્વાભાવિક ઉચ્ચાર છે તેથી વિપરિત ઉચ્ચાર ઉપથી પંક્તિમાં સ્પષ્ટ રીતે થાય છે. વળી છેલ્લા શબ્દ “મંડપ”માં ‘પ’ સંસ્કૃતની જેમ સંપૂર્ણ સ્વર સાથે બોલવો પડે છે, તેનો ઉચ્ચાર તો વળી વિશેષ વિચિત્ર થાય છે.

આ બધી ખટકો વર્ષો સુધી મને મારી કવિતારચનામાં ખટ-ક્યાજ કીધી છે. એ માટે જોડો વિચાર કરતાં મને એવું જણાયું કે આપણા બાલણ્ય, નરસિંહ આદિ જૂના કવિઓએ મોટે ભાગે ફેરી રાહો ને પદોમાં જે કવિતાઓ રચી છે, તેમાં તેઓ અક્ષર કે માત્રા ઉપર આધાર ના રાખતાં માત્ર શબ્દોના શુદ્ધ ગુજરાતી ઉચ્ચારોનેજ પ્રાધાન્ય આપી તાલના નિયમનેજ અનુસરીને પોતાની કવિતાઓ લખી છે. નરસિંહ મહેતામાંથી ઉદાહરણ લઈએ :

“ભાવતાં ભોજન ભાવ ખરીને વહાલા કાળે ફરીએ રે.”

“સખી મળીને પિયુ અવલોકે હરિ પેખતાં મંદિર આંખ્યા.”

આ પંક્તિઓમાં “ભાવતાં” નો ‘વ’ અને “પેખતાં” નો ‘ખ’ એ બંને શાંત સ્વરો હોવાથી તે ટૂંકા, બળન જેવા, બોલાય

છે; તેમજ ન, વ, વ અને ર, એ અક્ષરોમાંના સ્વરો પણ ક્રાંત હોઈ બંધન જેવાજ ઉચ્ચારાય છે, અને પંક્તિના લયમાં કસો લંબ પડતો નથી.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રેમાનંદના કાળ સુધી કવિતાઓ પદ, મરખી, આદિ દેશી રાહોમાં લખાઈ, પણ પછી સંસ્કૃત શાસ્ત્રીઓ અને પુરાણીઓનો મર્વ તોડવા પ્રેમાનંદે પોતાના શિષ્યમંડળ સાથે સંસ્કૃત વ્રતોમાં ગુજરાતી કવિતા કરવાનો અંતીર પ્રયત્ન આદર્યો, અને સામળ-મટ, વક્ષમ, રત્નો આદિ કવિઓએ એ પ્રચાર વધાર્યો. કવિ દલ-પતરામે અને નર્મદાચંકરે એ પ્રચારને તેથી થે વધુ વેગવાન કર્યો. આધુનિક કવિતામાં તો શિખરિણી, મંદાકાંતા, અનુષ્ટુપ, શાર્દૂલવિકીરિત, પૃથ્વી આદિ અનેક સંસ્કૃત વ્રતો મોટે ભાગે લખાવા માંડ્યાં, અને એવી રીતે ગુજરાતી કવિતા આ હોદ્દામાં અગુજરાતી ઉચ્ચારોના બંધનમાં જકડાઈ પડી. એના પરિણામ રૂપે ગુજરાતી પદ્યશાસ્ત્રમાં બંડખોર પેદા પડ્યા, અને પદ્યશાસ્ત્રના તથા ખરી કવિતારચનાના નિયમ માત્ર તોડી વછોડી નાખવાના પ્રયત્નો અને પ્રયોગો થયા.

આ સર્વ વાતનો વિચાર કરતાં એમ લાગે છે કે ગુજરાતી પદ્યશાસ્ત્રમાં શ્રુતિઓની આંકણી કોઈ નવા ધોરણ કે નિયમ ઉપર કરવી જોઈએ. ગ્રીક અને લાટિન ભાષાઓમાં સંસ્કૃતની જેમ લઘુ ગુરુ શ્રુતિઓ (quantities) સ્પષ્ટ રીતે ઉચ્ચારાય છે, અને એ ભાષાઓના શબ્દોમાં પણ પ્રયત્નતત્ત્વ (accent) અગ્રિણના જેવું સ્પષ્ટ અને નિશ્ચિત નથી. એટલે એ ભાષાઓમાં સંસ્કૃત પદ્યની જેમ લઘુ ગુરુનીજ યોજના તાલ (ictus) અને ચતિ (caesura) સાથે થાય છે. સંસ્કૃત શબ્દોમાં પણ વૈદિક કાળમાં ઉદાત, અનુદાત, સ્વરિત જેવા પ્રયત્નોનું તત્ત્વ હતું, એટલે તે જેવાના સાદામાં સાદા

અક્ષરબંધ હંદોમાં જે ઋચ્યાઓ અને મંત્રો રચાતાં હતાં, તેમાં એ પ્રયત્નોજ પદના લયનાં નિયામક તત્ત્વો હતાં. ધીમે ધીમે એ પ્રયત્નો ભૂલાતા ગયા, અને પછી મહાકાવ્યોના કાળમાં લઘુ ગુરુનાં રૂપ ઉપર પલ્લું બંધારણ બંધાયું અને તે પછીના કાળમાં પૂર્ણપણે ખીસ્તું. પણ સંસ્કૃત ભાષા પ્રજાવર્ગમાંથી બોલાતી બંધ પડી, અને પ્રાકૃત ભાષા-માંથી આજની હિંદની ઘણીખરી ભાષાઓનાં નવાં સ્વરૂપો ધીમે ધીમે ધડાયાં, તેમાં મૂળ સંસ્કૃત શબ્દો તત્સમ તરીકે રહ્યા છે અને વપરાય છે, તે સર્વના ઉચ્ચાર એ ભાષાપુત્રોએની પૃથક્ પૃથક્ વિ-શિષ્ટતા પ્રમાણેજ થાય છે. એ વિશિષ્ટતાના નિયમો પ્રમાણે તત્સમ, તદ્ભવ કે દેશ, એ તમામ શબ્દોના ઉચ્ચાર નીચે પ્રમાણે થાય છે, અને એ માટે સહગત વિદ્વાન રા. બ. કમળાશંકર પ્રાણ્યશંકર ત્રિવેદીના “બૃહદ્ વ્યાકરણ” માં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કાઢેલો છે, તે લગભગ તેમનાજ શબ્દોમાં ઉતારું છું :

૧. બંધી દેશી ભાષાઓમાં ઉપાંત્ય સ્વર પર ભાર (accent) પડે છે.
૨. આપણી ગુજરાતી ભાષામાં સ્વરભાર-પ્રયત્ન-હમેશ શબ્દના આદિ સ્વર પર પડે છે, અને શબ્દ મોટો હોય તો આદિ સ્વર પર અને બીજા સ્વર પર એમ એ ભાગ પર ભાર પડે છે. આ સ્વરભારને લીધે અંત્ય ‘અ’ અને મોટા શબ્દોમાં તેની સાથે વચ્ચે ‘અ’ પણ અનુચ્ચરિત રહે છે.
૩. ત્રણ અક્ષરવાળાં વિશેષ નામો કે સામાન્ય નામો હોય, તે પણ જ્યારે સંબોધન તરીકે ઉચ્ચારાય છે, ત્યારે સ્વરભાર ઉપાંત્ય સ્વર પર પડે છે.

આ ઉપરથી હવે ખુદ્ધું સમજશે કે આપણી બાષામાં પ્રયત્ન, સ્વરિત્વ કે સ્વરભાર છે, અને એના પરિણામ રૂપે શબ્દોમાં આવતા અક્ષર ચોક્કસ નિયમોને આધીન બની શાંત રહે છે. એ નિયમો પણ, ઉપલાજ વ્યાકરણને આધારે, નીચે પ્રમાણે છે :

૧. શબ્દને અંતે આવેલો અક્ષર શાંત છે :

ઉદાહરણ તરીકે—આણું, ઘરું, જાનું, વેડું, પ્રીતમું.
અહીં ત્રિસ્વરી શબ્દોમાં પહેલી ને બીજી શ્રુતિ પર પ્રયત્ન છે, અને દ્વિસ્વરીમાં પહેલી શ્રુતિ પર છે. તમામ અંત્ય અક્ષર શાંત છે.

૨. સમાસના અવયવને અંતે અક્ષર શાંત છે :

ઉદાહરણ તરીકે—રાજપુરુષ, દેવમેદિર, ધરુધારુધારુ.
અહીં પ્રથમ બે શબ્દોમાં પહેલી, ત્રીજી ને ચોથી શ્રુતિ પર પ્રયત્ન છે, અને ત્રીજા શબ્દમાં પહેલી, ત્રીજી ને પાંચમી શ્રુતિ પર છે. અવયવોના અક્ષર (જ, ધ, વ તથા બધા ૨) શાંત છે.

૩. પ્રત્યય પર છતાં અંતે આવેલો અક્ષર શાંત છે :

ઉદાહરણ તરીકે—ઘાંખું, બોલુ, પિંરુ, વિચારુ, ટપકુ
આ શબ્દોમાં પહેલી અને છેલ્લી શ્રુતિ પર પ્રયત્ન છે, તેમજ ચોથા, પાંચમા ને છઠ્ઠા શબ્દોમાં બીજી શ્રુતિ પર પણ પ્રયત્ન છે. અંત્ય અક્ષર બધા શાંત છે :

૪. ત્રિસ્વરી શબ્દમાં વચ્ચે 'અ' હોય અને અંતે 'અ' ન હોય તો વચ્ચે અક્ષર શાંત છે :

ઉદાહરણ તરીકે—કપરો, પોટુ, કપડું, જમના, આપણું.
આ શબ્દોમાં પહેલી શ્રુતિ પર મુખ્ય પ્રયત્ન છે અને ત્રીજી શ્રુતિ પર બીજી પ્રયત્ન છે. વચ્ચે અક્ષર બધા શાંત છે.

૪. ચતુઃસ્વરી શબ્દમાં બીજો ને ચોથો અક્ષર શાંત છે :

ઉદાહરણ તરીકે—મંડુમંડુ, મંડુમંડુ, મંડુમંડુ, મંડુમંડુ.

આ શબ્દોમાં પહેલી અને ત્રીજી શ્રુતિ પર પ્રયત્ન છે. બીજી ને ચોથી શ્રુતિના અક્ષર શાંત છે. 'મંડુમંડુ' એ ચતુઃસ્વરી જ્યાં સંયુક્ત શબ્દ હોવાથી તેને એ નિયમ લાગુ પડતો નથી, પણ પહેલો નિયમ લાગુ પડે છે.

૬. પંચસ્વરી શબ્દમાં બીજો ને ચોથો અક્ષર શાંત છે, પણ અંતે સ્વર અક્ષર હોય તો બીજો ને પાંચમો અક્ષર શાંત છે :

ઉદાહરણ તરીકે—પંડુપંડુ, સીવડાવડું, સંડુપાવડું, સીવડામંડુ.

અહીં પ્રથમ ત્રણ શબ્દોમાં પહેલી, ત્રીજી ને પાંચમી શ્રુતિ પર પ્રયત્ન છે, અને બીજી ને ચોથી શ્રુતિના અક્ષર શાંત છે. પણ ચોથા શબ્દમાં પહેલી, ત્રીજી ને ચોથી શ્રુતિ પર પ્રયત્ન છે, કારણ કે બીજી ને પાંચમી શ્રુતિના અક્ષર શાંત છે.

આ લાંગા વિવરણ ઉપરથી સમજાશે કે આપણી ભાષામાં પણ આ અક્ષરના શાંત ઉચ્ચારને લીધે પ્રયત્નતત્ત્વ સ્પષ્ટ રીતે વસેલું છે. અંગ્રેજીમાં પણ ઝીલ્લવટથી તપાસતાં એવું માલમ પડે છે કે શબ્દોમાં મુખ્ય પ્રયત્ન તે તે શબ્દના અર્થને મુખ્ય રીતે પોષનાર મૂળ ધાતુવાળી શ્રુતિ પરજ પડે છે, અને લાંગા શબ્દોમાં મુખ્ય પ્રયત્નવાળી શ્રુતિથી ત્રીજી શ્રુતિઓ પણ અનુક્રમે સ્વરિત રહે છે. આપણી ભાષામાં શાંત અક્ષર જ્યાં જ્યાં હોય ત્યાં ત્યાં તેની આગલી શ્રુતિ પર પણ પ્રયત્ન આવે છે. એ રીતે જોતાં આપણી ભાષામાંના શબ્દોમાં પ્રયત્ન ક્યાં ક્યાં ને કેમ પડે છે, તેના ઉપર લખેલા નિયમોનું દોહન કાઢવું કઠણ નથી. એમાં મુખ્ય પ્રયત્ન તો

સાબ્દની પ્રથમ શ્રુતિ પરજ પડે છે; પછી જે જે શ્રુતિમાં ગુરુસ્વર હોય અથવા જેની પાછળનો અકાર શાંત હોય તે તે શ્રુતિ પર પણ ગૌણ (Secondary) પ્રયત્ન આવે છે આ પ્રયત્નનો ઉપયોગ આપણે ગુજરાતી પદશાસ્ત્રમાં પણ સવિવેક કરવા માંડીએ, તો આપણે અનેક પ્રયત્નર્થક હંદો બનાવી શકીએ, અને તેથી એ હંદો આપણી ભાષાના પ્રાચુર્ય તથા તેના ઉચ્ચારનિયમોને સર્વ રીતે અનુકૂળ અને સ્વાભાવિક થઈ પડે. પ્રયત્નશુભ તત્ત્વ ઉપયોગમાં આવતાં લઘુગુરુનાં નિશ્ચિત સ્થાનો રાખવાની અગત્યનીકળી જશે, અને ભાષામાંના લગભગ તમામ શબ્દોને, વિચારોને કે કલ્પનાને કશો પણ ભોગ આપ્યા સિવાય, કોઈ પણ ચતુર કળાવિધાયક એવા પદ્યર્થમાં વાપરી શકશે.

આપણી ભાષામાં ઉપર લખ્યા પ્રમાણે શાંત અકાર હોવાથી જે શબ્દો માત્ર એ લઘુ શ્રુતિના કે તેથી વધારે લઘુ શ્રુતિના છે, તેમાંના છેલ્લો અકાર શાંત હોય, તો તેની આગલી લઘુ શ્રુતિ ચડકાઇને સહેજે ગુરુ જેવી બને છે. દાખલા તરીકે—પણ, કર, મન, મનન, અધમ, જેવા શબ્દોમાં અંત્ય શાંત અકારની આમલી શ્રુતિ ચડકાતી લાગે છે, અને તેથી તે શ્રુતિ ગુરુ જેવી સંમળાય છે. એજ ગૂઢ કારણને લીધે રા. રા. નાનાલાલ કવિએ તેમજ રા. રા. બળવંતરાય ઠાકોરે એ ઉચ્ચારની વિલક્ષણતાનો આશ્રય લઇને ઘણા રૂપર્થક હંદોમાં એક શુદ્ધ ગુરુ શ્રુતિને બદલે આવી એ લઘુ શ્રુતિઓ ગુરુ તરીકે કામમાં લીધી છે, અને તેની સામે આપણી ભાષામાંના પ્રયત્નતત્ત્વનો સ્વીકારજ નહીં કરવાનો આમક રાખનાર આપણા સમર્થ પુરાણ વિવેચક રા. રા. નરસિંહરાવ દીવેડીયાએ સખન વિરોધ કર્યો છે. જેમ રા. રા. નાનાલાલે તથા રા. રા. ઠાકોરે એક ગૂઢ

વચ્ચને પ્રાધાન્ય આપ્યું તેમાં સત્યાંશ છે, તેમજ રૂપબંધ હંદોમાં શ્રુતિઓ લઘુ ગુરુ સ્પષ્ટ અને સંપૂર્ણ જોડાએ એ નિયમને દૃઢતાથી પળાવવાના સદામંદી રા. રા. નરસિંહરાવના વિરોધમાં પણ સત્યાંશ છે. પણ એ ઝગડાનું મૂળ બીજાનું અંશમાં રહેલું હોવાથી જો આપણી ભાષામાં અક્ષર શ્રુતિઓ સાથે પ્રયત્ન સાચવીને પ્રયત્નબંધ હંદો રચવામાં આવે તો બધી સરળતા થઈ જાય, અને ગુજરાતી પદ્ય પોતાના આત્માના સંપૂર્ણ તેજમાં અને સ્વતંત્રતામાં, અંગ્રેજી પદ્યના જેવુંજ, ઝળી રહે.

ઉપલા નિયમેને વશ રહીને ગુજરાતી પદ્યમાં પ્રયત્નબંધ હંદ બનાવવા મેં પ્રયાસ આદર્યો, અને તે માટે મારી પહેલી નજર આપણા જૂના કવિત અથવા મનહર હંદ પર પડી. હિંદીમાં આ અક્ષરમેળ હંદ ધણેજ પ્રચલિત છે, અને ભાટ ચારણોના તો એ બહુ પ્રિય હંદ છે. એનીજ ઉપરથી ગુજરાતીમાં પણ કવિ દલપતરામે અને તેમના અનુયાયીઓએ એ હંદનો સારી પેઠે ઉપયોગ કીધો છે. મેં પણ મારી કાબરચનાના આઘ પ્રયાસોમાં એજ હંદનો પુષ્કળ ઉપયોગ કર્યો હતો. પણ એ હંદનો ઉપયોગ હિંદીમાં ને ગુજરાતીમાં અક્ષરમેળ હંદ તરીકે જૂઠીજ રીતે ને જૂઠાજ નિયમ પર થયેલો છે, અને તેથી એ હંદમાંની પ્રત્યેક શ્રુતિ અક્ષરબંધને અનુસરીને સંપૂર્ણ બોલવી પડતી હોવાથી ઉપર જણાવ્યું છે તેમ તેમાં શબ્દોના ઉચ્ચાર અગુજરાતી કરવા પડે છે. વળી શબ્દોના પ્રયત્નવચ્ચને માન ના આપ્યાથી—કે તેની પિઠાનજ ના હોવાથી—બહુ વેળા કવિ દલપતરામ જેવા હંદ નિયમેને અતિ ચીવટાઇથી પાળનારા અને હંદોલયને અન્ય રચનાએ જરા પણ ના તોડનારા કવિને હાથે પણ એ મનહર હંદમાં એવી રચના થઈ છે કે તેથી આપણી કેમજ કર્ણશુદ્ધિને આધાતજ

પહોંચે. ઉદાહરણ તરીકે એમનાજ કાવ્યમાંથી નીચે ઉતારે આપું છું,
તે આ વાત સ્પષ્ટ કરશે :

“ મૂળની ઢંગલીતણાં બાળક બનાવે ધર,

કહે એક એક પ્રત્યે આ રૂડો બિઠાવ છે. ”

(દસપતકાવ્ય, ભાગ ૧ લો, પૃષ્ઠ ૧૬૬)

એ હંદમાં ચાર ચાર અક્ષરે તાલ છે અને ચતુરક્ષર સંધિ છે, તે જોતાં પ્રથમ પંક્તિમાંના ‘ ઢંગલી ’ શબ્દમાંના ‘ મ ’ ઉપર તાલ આવે છે, તેથી ‘ ઢંગલી ’ના ઉચ્ચાર ‘ ઢંગલી ’ જોવો-‘ મ ’ પર ભાર આવતા—આવ છે અને કર્ણકટુ બને છે. કેઈ કહેશે કે ચતુરક્ષર સંધિ હોવાથી સંધિના ચોથા અક્ષર પછી યતિ રાખી હોત તો તાલ વૃદ્ધત નહીં, પણ સારે એજ પંક્તિમાં પાછળથી ‘ બનાવે ’ શબ્દ આગળ ‘ પણ ’ પાસે સંધિને લીધે યતિ ના રાખ્યા છતાં આ પંક્તિને લઘ અને ‘ બનાવે ’ શબ્દનો સ્વાભાવિક ગુજરાતી ઉચ્ચાર કાયમ રહે છે, તેનું શું કારણ ? કારણ એજ કે અહીં શબ્દનું પ્રયત્નતત્ત્વ તેજ ઢેકાણે આવતા તાલને સાચવી રહ્યું છે. ‘ બનાવે ’ શબ્દમાં પ્રથમ શ્રુતિ પર પ્રયત્ન છે, તેમજ બીજી શ્રુતિ ગુરુ હોવાથી ત્યાં પણ પ્રયત્ન છે, અને એ શબ્દમાંનો બીજો પ્રયત્ન તેજ સ્થાને આવતો તાલ સાચવીને ઝીલી લે છે, એટલે એ હંદનો લઘ અણીશુદ્ધ રહે છે. એજ નિયમ બીજી પંક્તિમાં છોડે આવતા ‘ બિઠાવ ’ શબ્દને પણ લાગુ પડતો હોવાથી ત્યાં પણ હંદનો લઘ પૂર્ણ રીતે સધાયેલો છે.

આ મનહર હંદમાં ચતુરક્ષર સંધિ આગળ પ્રત્યેક યતિ શોભાનોજ છે, એમ કવિ દસપતરામનાજ બીજા બે મનહર હંદની રચના ઉપરથી રા. રા. કેશવલાલ દુવે “ વનવેલી ”ના પ્રયોગની સમજણ આપતી વેળા દેખાડ્યું છે, તે સત્ય છે. જે ચાર ચાર અક્ષરનાંજ બધાં જોડ્યાં ચાલુ એકસરખાં કરીએ તો કાનને એકતાનતા લાગવાની સાથે હંદના

કળાર્થધનમાં કક્ષા ચાતુર્યની અમત્ય રહેતી નથી, અને છતાં શબ્દના પ્રયત્ન ન સચવાય તો હંદના લયમાં ખામીજ આવે છે, તે પણ જોઇએ:

આ વાતને | વિચારતાં | કો હુગલી ' | કે જમના
નદી વિશે | નાહી શેતાં | પુણ્યને વ | ધારશે.

અહીં પ્રથમ પંક્તિમાં ચતુરક્ષર સંધિ બરાબર છે, દરેક ચોથા અક્ષર પછી યતિ સચવાયેલી છે, છતાં એ મનહરહંદના લયમાં અતિશય ઠર્ણ-કટુતા અને વિચિત્રતા શા માટે છે? કારણ કે એના ચારે શબ્દો 'વાતને', 'વિચારતાં', 'હુગલી' અને 'જમના'માં ત, ર, ગ, મ, શાંત સ્વરો છે, તે આ હંદના લયમાં વાંચતાં સંપૂર્ણ સ્વરો ઉચ્ચારવા પડે છે, એટલે શબ્દો ગુજરાતી જેવા લાયતા નથી અને લય ભંગ થાય છે. એજ લીટીને નીચે પ્રમાણે જરા ફેર સાથે લખીએ તો લય અખંડ રહે છે, અને શબ્દોના પ્રયત્ન પૂરા સચવાય છે :

વાંત આ વિ | ચારતાં કો | હંગલી કે | જમના એ

અહીં ચતુરક્ષર સંધિ આગળ તાલ અને શબ્દોના મુખ્ય પ્રયત્ન બરાબર મળી રહે છે, અને બીજો સંધિ શરૂ થાય તેની અગાઉ યતિ નથી રાખ્યો, છતાં લય અખંડ અને ઠર્ણપેય લાગે છે. વળી ત, ર, ગ, મ શ્રુતિઓ અહીં શાંત છે તે તેવીજ શાંત ઉચ્ચારી શકાય છે, કારણ કે તેની આગળની શ્રુતિઓ પર પ્રયત્ન છે.

આ વિસ્તારપૂર્વક ચર્ચા અને તપાસથી વાંચકોને સમજાયું હશે કે એ જૂના કવિત કે મનહર હંદમાં તમામ સરળતા અને સમગ્ર સાથે પ્રયત્નબંધ થવાનું સામર્થ્ય છે. આ ગુણ એ પ્રથમ દગ્ગેક વર્ષ ઉપર જોયું હતું, અને સને ૧૯૨૦ માં જ્યારે રા. રા. કેશવલાલ ધ્રુવે પણ કવિતને અખંડ પદ્ય માટે ખસંદ કરીને, તેમાથી તમામ નિષ્ક્રો કાઢી નાખી 'વનવેલી' હંદ બનાવ્યો,—એ કે તેમાં માત્ર

અક્ષરમથુના સિવાય બીજું કશું નિયામક તત્ત્વ ના હોવાથી હું તેને પદમાં કે હંદમાં મથુતો નથી,—ત્યારે મારા મૂળ અભિપ્રાયને ધણી પુષ્ટિ મળી હતી, અને તે માટે મારા કેટલાક મિત્રો સાથે એના સંબંધમાં ચર્ચા પણ થઈ હતી. આખરે મ. સ. ૧૯૨૨ માં મેં મારું “કલિકા” નું ખંડકાવ્ય લખવાનો આરંભ કર્યો, અને તે માટે એ કવિતનાજ ખોખા પરથી મેં આ નવો “મુક્તધારા હંદ” પ્રયત્ન-બંધમાં બનાવ્યો. એનું રચનાવિધાન નીચે પ્રમાણે છે :

“મુક્તધારા” માં આખી કડી આઠ ચરણોની છે. ૧-૩-૫-૭ ચરણોમાં ચાર ચતુરશ્વર સંધિ, એટલે ચાર ચાર શ્રુતિઓના ચાર મથુ (foot) છે, અને ૨-૪-૬-૮ ચરણોમાં ચાર ચાર શ્રુતિઓના ત્રણ સંધિ છે અને ચોથા સંધિમાં બે શ્રુતિ છે, તેમાં છેલ્લી શ્રુતિ લઘુ ને શાંત જોઈએ. આ તમામ સંધિઓમાંની પ્રથમ શ્રુતિ પરજ મુખ્ય પ્રયત્ન આવવો જોઈએ. સંધિની ત્રીજી શ્રુતિ પર તેથી ઉતર-તો (secondary) પ્રયત્ન હોય તો લયમાધુર્ય વધે છે. અપવાદમાં ત્રિસ્વરી શબ્દમાં અંત સ્વર શાંત હોય અને એ શબ્દ સંધિની ચર-આતમાં હોય તો ચાલી શકે, પણ એક ચરણમાં બેથી વધુ અપવાદ એવા આવવા જોઈએ નહીં. અપવાદો વિશેષ આવે તો તે હંદના મૂળ લયને કે તાલને હાનિકર્તા છે. એજ પ્રમાણે ત્રિસ્વરી શબ્દ સંધિને અંતે હોય અને તે શબ્દની વચલી શ્રુતિ લઘુ કે શાંત હોય તો લયભંગ થાય છે. આ બંધારણ પૂર્ણ રીતે સમજવા માટે “કલિકા” માંના ૨૩૦ મી કડી લખજે :

નંદીનુ વિ | ચારુને હુ | લાંબુતો મે | કવિ એમ

કંઠામાં વી | યાંતો તેને | દેવા અવુ | વાંકુ

કલ્પનાનાં | વાદળોમાં | જડતો તે | ધૂમી વળી
 વીજળી શી | કવિતાને | શોધી લાવે | ખડાર;
 મિયા, મારા | પ્રેમને કું | એમજ હુ | લાવતો આ
 આશામાં જી | યતો તારા | જાતો ગુણુ | જાન,
 નવનવા | તરંગોના | રંગોને જ | ડાવી જગે
 મોંઘા તારા | સૈંદર્યની | કરાડું પિ | જાન.

પ્રથમ શબ્દ 'નવીન' છે, તેમાં ત્રીજી શ્રુતિ 'ન' સાંત છે, પણ તે સંધિની શરૂઆતમાં હોવાથી અને તેની પ્રથમ શ્રુતિ પર મુખ્ય પ્રયત્ન પડવાથી લયને હાનિકર્તા નથી. બીજો શબ્દ 'વિચારને' છે, તેમાં સ્વાભાવિક મુખ્ય પ્રયત્ન 'વિ' પર છે, તેમજ નિયમ ૩ ના પ્રમાણે ત્રીજી શ્રુતિ 'ર' સાંત હોવાથી 'આ' પર પણ પ્રયત્ન આવે છે, અને તે પ્રયત્નનો મેળ નવા સંધિની પ્રથમ શ્રુતિ પરના નિયામક પ્રયત્ન સાથે મળે છે, અને લય અખંડ રહે છે. એજ પ્રમાણે 'હુલાવતો,' 'અવતાર,' 'જિડાવી,' 'પિછાન' વગેરે શબ્દોમાં પણ તે તે શબ્દના બીજા પ્રયત્ન સાથે સંધિના મુખ્ય પ્રયત્નનો મેળ મળે છે, એટલે હંદનો લય સધાય છે. એમાં જો પાછળ લયલંગતું ઉદાહરણ આપું છે તેવો વચલી લઘુ કે સાંત શ્રુતિવાળો ત્રિસ્વરી શબ્દ સંધિના અંતમાં મૂકાય તો લયલંગ થાય, તે એમાંનુંજ એક ચરણ જરા ફેરવીને વાંચી જોઈએ :

કલ્પનાનાં | વાદળોમાં | ધૂમી વળી | તે જડતો—

આમાં છેલ્લો શબ્દ 'જિડતો' આભાથી તેમાંનો 'ડ' સાંત છે, તેથી 'જ' પર સખત પ્રયત્ન પડે છે, અને તેને ક્ષીધે, તેમજ સાંત

“ક” સંપૂર્ણ સ્વર સાથે બોલવો પડતો હોવાથી, ઉધારો લગભગ થાય છે. આ બંધમાંના શબ્દોમાંનું પ્રયત્નતત્ત્વ એક વેળા મનમાં સારી પેઠે સ્થિત થયું, તો પછી કર્ણશુદ્ધિને આધારે આ હંદ બહુ સરળતાથી લખાયે જાય છે. ભાષામાંના લગભગ તમામ શબ્દોનો નિર્વાહ આ હંદના બંધારણમાં કશા પણ સંકેત વિના સહજ સુકિતથી થઈ શકે છે, અને વિચારનો કરો. પણ ભોમ આપવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી, તે એજ હંદમાં સંપૂર્ણ લગભગ સાથે ત્રણ હજાર લીટીઓ “કલિકા” ના ખંડકાવ્યમાં લખાઈ છે, અને તે પણ વિચારે ને કલ્પનાના ધસતા પ્રવાહને સંપૂર્ણ રીતે અને પૂરતી ત્વચ્છી પોતામાં સમાવીને,—એજ એ હંદની રચનાસરળતા ને વ્યાપકતાની કસોટી તેમજ સફળતા છે. વળી એ હંદમાં કવિતા વાંચતાં કે સાંભળતાં તે શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાનીજ લાગે છે, અને નહીં કે સંસ્કૃતોચ્ચારી ગુજરાતી જેવી. આ પ્રયત્નબંધની ખરી સિદ્ધિ એમાંજ છે. ભાષામાંના કોઈ પણ શાંત સ્વરને સંપૂર્ણ ઉચ્ચારવાની એમાં કશી અગત્ય રહેતી નથી.

ઉપર જણાવેલા પ્રયત્નબંધ માટે આવશ્યક નિયમોને વશ થઈને ગુજરાતી ભાષામાં અનેક નવા પ્રયત્નબંધ યોજવાનું મોટું ક્ષેત્ર સામે પડ્યું છે, અને ગુજરાતના કવિઓ પદ્યશાસ્ત્રના આ અગત્યના અંગને કળવવામાં હવે પોતાનો ફાળો ઉત્સાહભરે આપશે, તો ગુજરાતી કવિતાના પ્રવાહને ધણે જગરો વેગ મળશે, અને અંગ્રેજી પદ્યશાસ્ત્રની સરળતા તથા લક્ષ્યસિદ્ધિની શક્તિનેમને આપથી ભાષાના પદ્યશાસ્ત્રની સ્થિતિ માટે જે નવીન વિદ્વાનો અને કવિઓને અરધી સદીનો અસંતોષ રહેતો આવ્યો છે, તે આ નવી દિશામાં પ્રયાસો વધાર્યાથી ધણે બાગે ટાળી શકાશે.

આ પ્રયત્નબંધમાંજ અંગ્રેજી “બ્લૅક વર્સ” ના જેવું અખંડ પદ લખી શકાય છે, અને તેની યોજના મેં જુદી રીતે કીધી છે. એ અખંડ પદનો વિષય આ લેખની મર્યાદા બહાર હોવાથી હું તેનો માત્ર ઇસારોજ અહીં કરી શકું છું, અને તેનો સંપૂર્ણ ઉલ્લેખ બીજા સ્વતંત્ર લેખદ્વારા હું કોઈ બીજે ઠેકાણે કરીશ. એ માટે સાતમી સાહિત્ય પરિષદની બેઠક વેળા મેં વચન આપેલું છે, પણ મારી ચાલુ મહાવેદનાપૂર્ણ વ્યાધિને લીધે હું હજી સૂધી એ ફરજ અદા કરી શક્યો નથી તેથી દિલગીર છું. પ્રભુ એ કાર્ય બળવત્તા માટે મને શક્તિમાન કરે એજ પ્રાર્થુ છું. અંતમાં, ગુર્જર કાવ્યદેવીના રાજ-મહેલમાં હવે બધી રીતની સમવડતામયો આ નવો ભવ્ય ને વિશાળ ખંડ ઉઘડ્યો છે, તે એ દેવીની કીર્તિને સહસ્રગણી વધારે, એ પ્રાર્થના કરીને હું અહીં વિરમું છું. અસ્તુ.

જમાત. } અરદેશર ફરામજી ખખરદાર
તા. ૫-૨-૧૯૨૬.

અનુક્રમસૂચકા

અર્પણ	
પિછાન	
ગુજરાતી પદ્યમાં પ્રચલનબંધ	
પાંદડી પહેલી : દર્શન	કડી ૧ થી ૨૮
પાંદડી બીજી : સૌંદર્ય	૨૯—૧૦૬
પાંદડી ત્રીજી : વિલાસ	૧૦૭—૧૭૨
પાંદડી ચોથી : અર્પણ	૧૭૩—૨૩૩
પાંદડી પાંચમી : બંધન	'૨૩૪—૨૯૦
પાંદડી છઠ્ઠી : પ્રબોધ	૨૯૧—૩૨૯
પાંદડી સાતમી : વિજય	૩૩૦—૩૬૬
*	*	*	*	
વિદાયગીત	૩૬૭—૩૭૫

કલિકા

ਪਾਂਛੀ ਪਹੇਲੀ :

ਦਰਸ਼ਨ

કલિકા

પાંદડી પહેલી :

દર્શન

(મુક્તધારા છંદ)

લીલા પેલા આંખલાની સૂર્યગુંથી જાયા નીચે
આંદની શી મંજરી છે પડી એમ તેમ ;
હાંખળી શા હાથ વાળી ફૂલ જેવું શીશ મૂકી
સૂતેલી છે પ્રિયા મારી મંજરીની જેમ ;
જોઈ એને આંખલાથી કોકિલ ત્યાં ભડી આવ્યો,
ધસી મેં ત્યાં મૂકી શિરે કીધી હસ્તજાય ;
આશ્ચર્યે તે ભડી મને કોટે પડી વળગી ત્યાં :
એમ મને રાખશે શું મઢી તે સદાય ?

૨

સિંધુદેવ જ્યાં શ્વેત પુષ્પભરી પચારીથી
પ્રિયા જોડે જાણે ગુલાબી કેરો છોડ ;
સ્વપ્નસૃષ્ટિમાંથી જાણે દેવી કોઈ સરી પડી
જાગી જાડી જોય અહીં પૃથ્વીનું પરાડ ;
રજનીની ગુલામાંથી જાડીને વિશુદ્ધ ઉપા
પવિત્ર પ્રકાશ જેમ બરે ધરા બ્યોમ ,
પ્રિયા તેમ જોડે પાક નિદ્રાને હિડોલ હીંચી :
બરશે પ્રકાશ કે એ ધખશે રે ઘોમ ?

૩

રજનીના અંધકારે ઉગેલા જે છોડ નાના,
તે શું જાણે જગતના અનેરા આનંદ ?
પ્રથમ પ્રભાત થતાં ખીલે નવજ્યોતે સૌ તે,
ચેતના અનેરી પામી બને સુખકંદ ;
રજનીના અંધકારે પ્રાણુ મારો ઉઘો-ભઘો,
ભાળી પ્રિયા ત્યારે પ્હેલો ઉઘો મારો ભાણુ ;
પૃથ્વી ને આકાશ હવે રસવસ બની હસે,
હસે માઈ હૃદય ને હસે મારો પ્રાણુ.

૪

વસંતની સોનેરી તે ધડીઓમાં જોઈ પ્રિયા,
 નવજ્યોતિભરી જાણે ઇંદ્રધનુ હોય;
 જ્યોત ને ધરા હસે જ્યાં હાથે હાથ ભેળવીને,
 પુષ્પ અને પક્ષીઓના રંગ રાગે મોલ.
 હંમે મારે હાક વાગી, અસુરોનાં નૃત્ય જાગ્યાં,
 જ્યુકો ત્યાં પહેલી મારી પ્રિયા ફેરી આંખ :
 સ્વર્ગને ઉધાડી મારે ઉર દેવવાસ કીધા,
 તો મને ઉડાવે શું ન જોજ ન્યોતિ-પાંખ ?

૫

દુનિયાના દેવ, દેવી, પેગંબર, પીર વિષે
 શ્રદ્ધા અને ભક્તિ મેં તો દીધાં હતાં ખોઈ;
 સંત ને મહંત રક્ષા નહોતા મારા ચંતમાં કે,
 દેવળોને દે'રાંમાં ન જોતો તત્ત્વ કોઈ;
 પ્રિયાને મેં જોઈ ત્યાંથી શ્રદ્ધા મારી આવી પાછી,
 જાગ્યો પાછો ઉરે મારો સૂતો અનુરાગ;
 પ્રેમની એ પ્રભુતાનાં કૌતુક અનેરાં દીઠાં :
 પ્રેમને પિંજાનતાં ન પ્રભુનો રહે ત્યાગ.

ચાલ્યો જતો હતો મારો આત્મા કે પ્રવાસી જેવો
 જીવનની યાત્રાએ જ્યાં ચાલ્યો દૂર દૂર,
 પ્રિયા કેરા આત્માનું ત્યાં સરોવર દીકું એણે
 સુંદર, વિશાળ ખૂલી રહ્યું ભરપૂર ;
 નિર્મળ ને શીતળ એ સરોવરજળમાંહી
 તૃષાને છિપાવવા એ બોલે નિજ હાથ,
 જળે થતાં વર્તુલોના ઝડબર્યા ફાંસામાં ત્યાં
 સદાનો ખંધાર્ધ પડે આત્મા એ અનાથ

રેતીના કે રણ જેવું જીવન હું જોતો મારું,
 ચાકેલા મુસાફર શું ચાલ્યો જઈ દૂર ;
 તૃષા મારી ચાલે સાથે લાંબી લાંબી જીભ કાઢી,
 ચાક મારે ગળે ભરે કાંટા બની કર ;
 દૂર દૂર જોઈ ત્યાં દિગંત લાગે ધૂળ રહેતી,
 બળું બળું લાય બધી ભૂમિ ને આકાશ :
 પ્રિયા જેવો કુંજ લીલો દૃષ્ટિએ રચાય, ને ત્યાં
 ઝાંઝવાનાં જળ જેવી ઝળી રહે આશ.

પ્રભાતે દિગંત પર અર્ધ સૂર્યખિંબ ઉગે,
 જોતો તેને સિંધુકાંઠે કંઈ હું વિચાર,
 જાણે જોસી નૌકામાં ત્યાં સિંધુને વટાવી આજો
 સૂર્યના મહેરાળમાંથી જાઉં પેલી પાર !
 જીવનદિગંત પર પ્રિયા જ્યારે ઉગી એવી,
 દોઢો મેં ત્યાં એવો એના આત્માનો મહેરાળ :
 શૌર્યથી સમુદ્રે મારી નૌકાને ઝૂકાવી મેં ત્યાં—
 ઓ આવ્યો મહેરાળ!—પ્રિયા દેશે શો જવાળ ?

જીવનદિગંત પર ઉગેલી ઓ પ્રિયા મારી !
 એક તારી દષ્ટિ કેરા કિરણનું તીર
 વીધે મારાં વ્યોમતણાં અંધારાં સદાને માટે,
 ખિંબ તારું જોતો જોતો જીવું ધારી ધીર;
 મૂત્રી સર્વ કામનાનાં પડેલાં ખંડેર નીચે
 સ્વપ્ન મારાં સરકવા લાગે પાછાં લાખ;
 સિલાઓને તોડી, નવકુસુમોના ઢગ ફેાડી,
 ઉઘડી રૂઢે હસતી ત્યાં આસાતણી આંખ !

પ્રિયા, મારી કલ્પના આ હાથે હાથે ચઢે સદા,
 પાંખો ફફડાવતી એ હાથે બ્યોમમાંય ;
 તારાઓના સોનેરી કિનારા સાથે પાંખો ધસી
 ઊડતી એ કહીં કહીં ખેસી જઈ મારા ;
 શૈષ્ય મધમાખોએ છે રચ્યો મધપૂરો બ્યોમે,
 ત્યાં એ ચા'તી ગાવા એનો કરી વિશ્વકુંજ :
 પણ અરે, ન્યારથી આ આંખો તારી ભેઠ એણે,
 ત્યારથી, એ પ્રિયા, એનું વિશ્વ તો છે તુંજ !

ભવિષ્યનો ભેદ ખોલી જોવા મથે ન્યોતિષિઓ,
 પણ પૂરી ભવિષ્યની પોથી ન વંચાય ;
 અધારામાં પોથી એ લખાઈ પ્રભુધેર તે આ
 જમતના અધારામાં પૂરી ગુંચવાય ;
 'પણ પ્રિયાત્માં કેસાં પ્રથમ મેં તેજ દિઠાં,
 ત્યારે મારે અંતરે ત્યાં ઉગી નવી આશ :
 પ્રિયાશુભ પાસે જો હું ખેલું મારી ભાગ્યપોથી,
 વાંચું તેમાં બહુ એની આંખને પ્રકાશ !

પ્રિયા મને પ્રથમજ મળી જ્યારે મઠ ત્યારે
 દૂધ જેવો નાખ્યો મારા અંતરે નિઃશ્વાસ :
 “ અરે એવા આનંદે તો આત્મારૂપ દેહ બને,
 દેહ નહીં રહે, માત્ર રહે દેહાભાસ ; ”
 પ્રિયા મને પ્રથમજ મળી જ્યારે મઠ ત્યારે
 તારા જેવો ખુલ્લો મારે અંતરે આનંદ :
 “ અરે એવા શોકમાં તો સુખના સમુદ્ર ઝૂલે,
 આનંદનાં આંસુમાં છે શોકનાં આકંઠ ! ”

પ્રિયા મારી મઠ, મારી મોંઘી, મારી સુંદરી એ;
 મોંઘી મારી સુંદરી એ થઈ ત્યાં અલોપ;
 બહુ બહુ સુખ કેરા શોક થકી સંખ્યાદેવી
 રેખી મઠ વ્યોમે ઊંડા આનંદના રેખ;
 ભરી ભરી દુનિયા આ લાગે મને ખાલી આળે,
 એકસો ને શોકપૂર્ણ ઊભો રહું ત્યાંય;
 અને તોય, બધે આવું મીઠું મીઠું લાગે મને,
 અને આવું મીઠું પથ્ય મારા ઉરમાંય !

ચાલી જતી રજનીના કેશમાંથી ખરી પડી
 ક્ષિતિજના આંગણમાં ચંદ્ર પડ્યો હોય,
 પ્રિયા કેરી વેણીમાંથી ખરીને પડેલું એવું
 મોઝરાનું ફૂલ દેખી મન માઈ મોજા ;
 મોઝરાનું ફૂલ એવું સુંદતાં હું સ્વપ્ને સરે—
 ફૂલમાંથી કેશ, અને કેશમાંથી શીશ,
 શીશમાંથી મન, અને મનમાંથી આત્મા—એમ
 જડે પાછાં જગત ને જગતનો ઈશ

પ્રિયાકેશં દર્શને તો પ્રભુપંથે પાડ્યો મને,
 હૃદયે જગાડી એવી દિવ્ય તૃષા હાલ ;
 અમૃતના કૂપ બધે ખૂણે ખૂણે ખોળી વળું,
 ખોળી વળું પૃથ્વી ને આકાશ ને પાતાળ ;
 પૃથ્વી ને આકાશ ને પાતાળ બધાં ટૂંકી વળું,
 નેહાં ખારા સિંધુ બધાં અમૃતસ્વરૂપઃ
 દિવ્ય મારી તૃષા બધું ટૂંકી પાછી આવે ત્યારે
 જોય પ્રિયાકેશ છે અમૃતના કૂપ !

૧૬

કુસુમોમાં વસે છુપાં મીઠુ અને મધ તોય
 ભરો ન જાણે, પણ જાણે મધમાખ ;
 મોંઘાંમૂલાં મોતીડાં છે સાગરે બરેલાં તોય
 બગલાં ન જાણે જિભાં તીરે દિન લાખ ;
 ધૂળે રહ્યું સોનું તે શું ધૂળ વહેનાર જાણે,
 દેખી એને પારખુ કે કરે ખરો ક્યાસ ;
 પ્રિયાકરે ભર્યું ઊંડું અમી કોણુ જાણે બીજું,
 એક જાણે ઊંડી મારા હૃદયની પ્યાસ.

૧૭

અમૃતને પામવાની આશા સદા રાખે છે જે,
 તે શું રહી શકે કદી અમૃતથી દૂર ?
 અમૃતમાં મૃત પણ રહ્યું છે સમાઈ ઊંડું,
 અમૃત શું દૂર ખસે તોય બની દૂર ?
 પ્રિયા કરા અમૃતની વૃષ્ટિમાં જે નાહી રહ્યો,
 તે શું હઠી જશે એની દેખી તીવ્ર ધાર ?
 આંબલાની નીચે રહ્યો નિશ્ચિન વાસ જેનો,
 તેને આવો પડે કદી ફરીનોયે માર

વૃદ્ધ કાળ બેઠો બેઠો પૂતળાં અસંખ્ય ધડે,
 અમાસથી ચંદ્રને તે માંડે દેવા ધાર ;
 ચાંદબીજ ચક્રી તેને ધીમે ધીમે ફેરી ફેરી
 અદ્ભુત ખતાવે પૂર્ણચંદ્ર ફેરો પાટ ;
 પ્રિયાની અદ્ભુતતા તો હજી જોણે દીઠી નથી,
 તેને પૂરો આવે એની ખુબીનો શો ખ્યાલ ?
 બીજચંદ્ર જોતાં જોને સુધાના કુવારા લાધે,
 પૂર્ણચંદ્ર દેખી તેના ચશે કેવા હાલ ?

ભૂલ્યો હતો બાળપણ ફેરી હું નિર્દોષતાને,
 ભૂલ્યો હતો અપ્સરા ને પરી ફેરી વાત ;
 વિસરવા માંઠી હતી ઉરની વસંત મેંધી,
 પીગળવા લાગ્યું હતું આશાનું પ્રભાત ;
 જાંખાં જાંખાં ચેતાં સર્વ સ્વપ્ન સ્વર્ગવાટિકાનાં,
 અપડતો જોતો સૃષ્ટિસૌંદર્યનો અર્વ :
 જીવનદિગંત પર ઉમેલી એ પ્રિયા મારી !
 એક તારાં દર્શને એ આવે પાછાં સર્વ !

જ્યારે તને પ્રથમ મેં જોઈ, મારી પ્રિયા, ત્યારે
 સ્વપ્ન જોતો હોઈશ્ચિ હું વિચાર્યું મેં એમ ;
 પછી જ્યારે સૂતો ત્યારે સ્વપ્ન મેં ત્યાં જોયું એવું,
 જાણે મેં વિચાર્યું તેં ત્યાં દીધો મને પ્રેમ :
 હતી નહીં પ્રથમ તું મારી એમ ધારી લેતી,
 પણ તારા આત્માતણી કીધી મેંજ શાધ ;
 તેથી તું તો થઈ મારી પોતાની વિશેષ હને :
 હુંજ તારો જોગીઓ, ને હુંજ તારો જોધ.

કાળા નમસામરમાં ખરતો કો તારો જેમ
 રૂપેરી કશંચુલિથી દોરે નિજ પંથ,
 કિનારાની રેતી વિષે પ્રિયા નિજ નામ લખે,
 વાસુ આવી આવી ભુંસી લાવે તેનો અંત :
 પણ મારા હૃદયમાં કોતર્યું જે નામ મેં, તે
 વાસુ કે તરંગ કો ના ભુંસી શકે આમ :
 જમાનાઓ જતાં પણ જોજો મારી કવિતામાં
 અમર પ્રકાશશે આ કલિકાનું નામ !

પ્રિયા, તારે માટે જીયું આકાશ આ વળે વાંકું,
 વેરે તારે પદે નિજ કૂલોની બિછાત;
 જોઈ જોઈ રહું તારાં આકાશી સ્વજન બધાં,
 સમજું એ કેમ બધી અલોકિક વાત ?
 પ્રિયા, તારે માટે જીયું આકાશ હૃદય ખોલે,
 વહે ત્યાંથી અણસુણું સ્વર્ગીય સંગીત;
 કેમ મારા તંબુરામાં સૂર એ સમાવું બધા,
 ઉતારું અપ્રાપ્ય એના લયને શી રીત ?

રજનીને કહો ભૂલી જા તું તારા તારલાને,
 પ્રભાતને કહો તારા ભૂલી જા ઉજાસ;
 ઉદધિને કહો તારી બરતીને જા તું ભૂલી,
 વસંતને કહો તારા વસર વિલાસ;
 કુસુમને કહો ભૂલ તારી સુકુમારતાને,
 ધરણીને કહો ભૂલ તારું ત્રુવધ્યાન;
 ભૂલાતું જો હોય તો તો ભલે ભૂલી દેવું એવું;
 હુંય ચાહું ભૂલવા આ પ્રિયા કેઈ જાન.

કાલિદાસ કવિ જેવું પામ્યે હતો તેવું મને
 સરસ્વતી દેવીએ ન દીધું વરદાન ;
 નથી મારી વાણીમાં કે ગાંધર્વ-સંગીત બળ્યાં,
 નથી મારા સ્વર પામ્યા તાનસેની તાન ;
 નથી મારા ઉરમાં કે ગંગાના પ્રવાહ વહ્યા,
 નથી કળા મુખે જેવી રાખે મધમાખ્ય :
 પૂછો છો કે માધુરી આ ક્યાંથી મારી વાણી પામી ?
 એ તો મારે હેડે પડી કલિકાની સાખ !

કોણ મારી કવિતાને ભાવબ્યમાં માનશે રે,
 જે હું તેમાં તારી બધી ખુબી રહું ગાઈ ?
 લખું લખું તોય ન લખાય અર્થ વાત, પણ
 ભોલક કહેશે એ તો બધી કવિની ભાટાઈ !
 રંમ પૂરું ચિત્રમાં ત્યાં ભાવ કે દટાય, જેમ
 રજનીસૌંદર્ય અર્ધ ઢાંકે ચંદ્રતેજ :
 પ્રિયા, તારી પ્રભુતાને માને કવિસ્વપ્ન, પણ
 જગતનું જીવન છે સ્વપ્ન માફ એજ.

કવિઓ આ જગતમાં કવિતા કરત કેની,
 રેલાવત જો ન પ્રિયા રસતણી રેલ ?
 પૃથ્વી કે પાતાળ કે આકાશ કોણ રહેત હંદી,
 શોધી સેવા શ્રમે એની ઉપમાના મેળ ?
 પ્રિયા કેરી ખગલીએ કીર્તિ ચાલી આવે પૂઠે,
 પ્રિયાગુણ ગાતાં કવિશુણ રહે મવાઈઃ
 કવિઓ આ જગતમાં કવિતા કરત કેની ?
 સૂઝા રણે રહેત બધા દરિદ્ર સૂઝાઈ!

પ્રિયા, રંક ગીત જો આ ગાય તાઈ ગાન આજે,
 નાણુક સંગીત જો આ પડે તારે કાન,
 તે તો તારા આત્મા કેરા વિશાળ સમુદ્રઠી
 ધૂમી રહેતાં જડયું મને મોઢેરૂં નિદાન;
 ધૂમી રહેતાં જડયું એજ સિંધુમાંથી કાડા જેવું,
 મોતીથી મોંધું અને જ્યોતિથી સ્વેતઃ
 જોતાં જોતાં રંમ એમાં ઉધડે છે નવા નવા,
 જન્મરથાનસરો હજી એના છે સચેત.

અરે પ્રિયા, પ્રેમ જેવો ગાયો મેં આ તારો અહીં,
 તેવો નહીં ગાયો અન્ય કોયે જગમાંય ;
 શંકા નહીં એમાં કોઈ આણે, કાંકે નથી જોઈ
 તારા જેવી પ્રેમમૂર્તિ કોયે બીજી ક્યાંય ;
 અગણિત સૂર્યો અને નક્ષત્રોનાં વિશ્વ વિષે
 મહા ધૂમકેતુ શો હું ઘૂમી વળ્યો આજ ;
 હામહામ થકી જ્યોતિ ભરી ભરી લાવ્યો ગોતી,
 ભર્યું છે અપ્પુટ માઈ પાત્ર તારે કાજ !

પાંદડી બીજ:

સૌંદર્ય

કલિકા

પાંદડી બીજ :

સૌંદર્ય

(મુક્તધારા ઇંદ)

૨૬

મંજરીની મોહકતા ફળે ફળસ્વાદમાંહી,
આંસુડાંની નદીમાંથી પ્રગટે છે હાસ ;
તિમિરની તીવ્રતામાં ઉધડે અનંત સૃષ્ટિ,
પ્રકૃતિમાં પુરુષની શક્તિનો વિકાસ ;
જીવન મૂકે છે સદા મૃત્યુનો મુગટ માથે,
ખીસે દ્વેષકંટકોમાં ગુલ જેવો પ્રેમ ;
વિશ્વની અનંત જ્યોતિ સૂર્યમાં સમાર્પ જળે,
સૌંદર્યનું સાર્થક છે પ્રિયામાંજ તેમ.

મિત્રો મને પ્રિયા કેરી ખુબી ગણવાને કહે :
 દીધો નહીં એવો કદી ભારી કે હિસાબ !
 અગણિત તારવાને ઢોળી ખાલી કરી કરી
 વિધિએ ખીલાવ્યાં એના આત્માતણાં આખ ;
 ગ્રંધ્યા ને ઉપામાં ચેત ચંદ્રિકા ઉમેરી, ગુણી
 ઇંદ્રધનુ-ચમત્કાર, ધડચો એનો દેહ :
 પૃથ્વીચક્રી પર એવાં ગણિત હું કેમ કરું,
 કોણ કહેશે કેટલી રે ધારા વેરે મેહ ?

દીડો છે કે રાજહંસ માનસસરે કદાપિ ?
 જોયાં છે અરબ્બી મોતી ? લક્ષ્યો હિમપાશ ?
 ગુમળના પાન કેરી મુદ્દતા નરરીક્ષી કદી ?
 પોપટીની પાંખની કે માણી નરમાશ ?
 ચાખ્યું દિવ્ય કવિતાનું અમૃત અવાચ્ય કદી ?
 લાગી કદી સ્વપ્નદીડી ખરી કેરી ભેહ ?
 અમલ, કમલ, મુખમલ જેવી પ્રિયા મારી—
 એવી ગારી, એવી મુદ્દ, એવી મીઠી એહ !

સરહના ચંદ્ર જેવી ગેરી ગેરી પ્રિયા મારી,
 પૂર્ણિમાની આંહીની રૂપા ફેરી રેલ !
 અમૃતના કુંભ એના છલોછલ ભર્યા લાગે,
 ભણે આદમવેતતા છે ઉભરી રહેલ ;
 અમૃતના કુંભ એવા છલોછલ ભર્યા દેખી
 તૂટી ભય મુનિનાંચે તપ અને ટેક ;
 રે એ કુંભ પામું હું તો અગી એનું લુંદું એવું,
 પડવા ન દેઉં નીચે બિંદુ પશ્ય એક !

પ્રિયા ફેરી ક્રાંતિ તે તો દેવોની વિશ્રાંતિ જેવી,
 એથી વિશ્વ લાગે ઓછું વિરૂપ ને ફડ ;
 બહુ કાળ સૂધી એને વિશ્વ ધડવાને માટે
 બ્રહ્માએ પોતાની પાસે રાખી હતી ગૂઢ ;
 લક્ષ્મીજી ને પાર્વતીનું દર્પણ ન હતું બીજું,
 પ્રિયા ફેરી આંખમાં તે જોતાં નિજ રૂપ ;—
 પ્રિયા જેવી કૃતિ અન્ય બ્રહ્માથી ધડાઈ નહીં,
 તેથીજ જણાય એ અનન્ય ને અનૂપ !

પ્રિયાતણું સુખ દેખી બહા ધ્રુવે બીજી ચંદા ;
 આંખો ફેરી ન્યોતે એણે કીધાં શુકતેજ ;
 પ્રિયા ફેરી ભમ્મરોનાં પ્રતિબિંબ પાડી પાડી
 ઇંદ્રધનુ શોભાવ્યાં છે બોમમાં ખરેજ ;
 પ્રિયા ફેરા કેશ ભાળી સૂર્યનાં કિરણ કીધાં,
 ખમલીની રંગે વેર્ષા સંધ્યાના પ્રકાશ ;
 પ્રભાતના રંગ પશુ પૂર્વા પ્રિયાહાસ્ય વડે,
 મારે ઉર એથી રોજ ઉગે નવી આશ !

પ્રિયાએ તો વિશ્વ બધું સર કરી લીધું લાગે,
 વર્ણવું હું કેમ એનું જાદુબર્ણુ જોર :
 ચંદ્ર અને સૂર્યને તો સંતાડી પોતાને હૈયે
 આકાશ અમારાં એણે કીધાં કાળાં ઘેર ;
 તારાઓને નાખ્યા નિજ નયન-સરોવરોમાં,
 બાંધ્યું આસમાનને ત્યાં કીકીએ સગર્વ :
 તેજમય વિશ્વ બધું બંધાયું છે પ્રિયાહસ્તે—
 પ્રિયાને જો જોઈ તો છે જોયું વિશ્વ સર્વ !

પ્રયાજ-મકાળે પાછી વસંત પધારી હતી,
 પત્ર પુષ્પ થકી તેના છલકાતા ચાળ ;
 ધવલ કમળ અને ચંમેલીના ઢગ વચ્ચે
 પારણામાં સૂઈ રહેતી પ્રિયા બહુ કાળ ;
 ચોપાસ ગુલાબ ટાંગ્યા, વેરતી કે ખેંચી ખાતી,
 એથી એનાં કુસુમો શાં ખીલ્યાં મૃદુ અંગ ;
 અંતર ગુલાબ, બહાર કમળ શી બની એ તો :
 તેજ્યુંબ્યાં પુષ્પોના શા બહુઈ પ્રસંગ !

પાંદડીની ઠેર સૂધી સૌંદર્ય ભરેલું લાગે,
 એવો આ સૌંદર્યપૂર્ણ જૂલી રહે ગુલાબ ;
 અણુમોલી મોહકતા અણુ અણુએ છે ભરી,
 છલોછલ આવે એવી વસંતની હાથ ;
 માઉ માઉ સૂધી બધી હવાને દે ભરી મહે,
 એવી હાથ કસ્તૂરીની મસ્તીલી સુગંધ :
 પ્રિયા ફેરી સુંદરતા, મોહકતા, રસિકતા
 કાઠની કે એની કઠી રાખી રહે બંધ ?

સુષ્ણુ છે કે સિંધુકરે ચાંદરણી રાતે જ્યારે
 શીણુશીણુ થતાં મેળનં દ્વંષ શાં હહેરાય,
 આવે પરપોટા તેની ઉપર ત્યાં નાચવતે
 પરીઓ પધારે અતિ હળુહળુ પામ ;
 હળુહળુ પાથે ઝોવી મૃદુ મૃદુ ચાલે નાચી,
 ફૂટે નહીં ઝોક પરપોટાની યે ખાલ :
 ગ્રિયા મારી ચાલે ત્યારે ફૂલે વાયુ હાલે જાણે,
 ઝોવી કુંળા, ઝોવી મંજુ, ઝોવી મૃદુ ચાલ !

ચંપકની કળા જેવી પગની છે અંશુહીઓ,
 કે છે મુલછડી ફેરી કળાઓની વેલ ;
 કેસર ને કુંકુમની શોભા ત્યાં સમાઈ બધી,
 મોતીછીપ જેવાં તેમાં નખ છે જડેલ ;
 ઉષાના કપોલ જેવા ચરણ અરણ્યરંગી,
 મધુચંદ્ર જેવો ઝોની ઝોડીનો છે ઘાટ
 યુષ્પરથે જાણે પાંચ પાંખડી શા અથ જોડી
 મંમળનો મ્હલ યુદ્ધે ચાલ્યો છત માટ !

ચોમાસાના ઘાસમાંહીં જીગે રંક ફૂલ નાનું,
 આજે તેની ઈર્ષા ભારી લાગે મને ખાસ :
 વિધાતા ! જો કીધું હોત એવું રંક ફૂલ મને,
 અન્ય સર્વ ફૂલો નૂર ખોત મારી પાસ ;
 પ્રિયા નવા પોંખ ખાવા આવતે જ્યાં ખેતરોમાં,
 સ્પર્શતી ત્યાં મને જતે ઘટકતે નાજ :
 ફૂલોને—રે દુનિયાને ગર્વ ધારી કહેત હું ત્યાં,
 “ જા રે, જે તે જોયું ના તે જોયું છે મેં આજ ! ”

આજે મારા આકાશને ધૂમાવી ધૂમાવી મેં તો
 સમાવ્યું છે વેંતમર પ્રિયાકઠિમાંય ;
 જાણે મારી દષ્ટિ ઝેરી એજ છે દિગંતલીટી,
 અલ્પ છતાં બધું સૃષ્ટિસત્ત્વ ત્યાં સમાય ;
 આજ્ઞા ને નિરાજ્ઞા મારી, પ્રેમ ને આનંદ મારો :
 ઝૂકી ઝૂકી હજે એમાં સૌંદર્ય સમસ્ત ;
 અરે રોજ રોજ મારી અલ્પ એ દિગંતમાંજ
 સૂર્ય ચંદ્ર મારા પામે ઉદય ને અસ્ત.

ધન્ય છે એ પ્રિયા ફેરી રત્ન કટિએખલાને,
 ઇર્ષા એની રાખી બને દેવો પશુ અંધ ;—
 ભગ્યો, ભગ્યો દેવો ! અહીં તમારૂં ન કામ કંઈ,
 ચવાનો છું પ્રિયા ફેરો હુંજ કટિખંધ !
 નાણુકડી કટિ પર બાંધશે એ બંધ ત્યારે
 સંભાળીશ પૂરાં એનાં આભ ને પાતાળ ;
 પ્રિયાહર સરસો હું દબાઈ ત્યાં રાતદિન
 સુશીલ એ ચતુરાના હૃદયની ચાલ.

હતો હું કુમાર બ્યારે વર્ષ માત્ર બાર ફેરો,
 જીવવા હું ચીતારાનું ચાહતો ચરિત્ર ;
 વાડીમાં ને વનમાં હું ઘૂમી રહેતો પીછી લઈ,
 વેલીઓ ને ફૂલો ફેરાં પાડતો હું ચિત્ર ;
 આજે એજ વાડીમાં હું બસું મારી પ્રિયા જોવા,
 સાડી એની દેખી સમરૂં કળા મારી મૂળ :
 સાડી પર ચીતરેલાં ફૂલ જોવા જીઓ રહું,
 મુગ્ધ બનું જોતો ત્યાં તો સાડીમાંનાં ફૂલ !

આજે તો મેં એવું એક કૌતુક નવીન દીઠું,
 વર્ષુન કદાપિ તેનું કીધું ન કરાય ;
 હિમચાઈ ભૂમિ વિષે ગુંથજોના મર્વ દીઠા,
 સ્વર્ગપુષ્પદેવે। જાણે વસે તેની માંભ ;
 દેખ્યાં ન દેખાય દાર, દેખ્યા ન દેખાય દેવે,
 અકળિત કળા એવી દેખી લાં આખંડ ;
 મૂક્યા છે ગુલાબ તેની ટાચે દેવચિહ્ન જેવા ;—
 હશે દેવરાજ્યમાં શું જોવાનાયે દંડ ?

રજનીને મળે નભગંગા જેમ દીપી રહે,
 તેમ પ્રિયાદંટે શોભે પુષ્પતણે હાર ;
 પૃથ્વી ને આકાશ ફેરી ગંગા બંને સાથે મળી
 પ્રિયાતણે હૈયે જાણે રેશે સતધાર ;
 રેશે સતધાર એના ઉડા ચમકાર બધે,
 ઝમુક્તા પડે મોંઘા શ્વાસ ને ઉસાસ ;
 સુવર્ણના પર્વતોએ કાળા ધનમાંથી જાણે
 વીજળીઓ ઝમુક્તી પડે આસપાસ.

પ્રિયા કરા હાથ શોભે કમળની ઢાંડી જેવા,
 તાલ દેતા હાથે ધીમે વાયુને તરંગ ;
 જાણે બંને ખભે એક એક ધૂમકેતુ ટાંગી
 રજનીની દેવી ચાલે ભટકતે અંગ ;
 પ્રિયાની કરાંચુલિની કેમળતા દેખી ભરે
 ચંબેલી પોતાની પાંચ પાંખડીમાં પ્રાણુ ;
 એ શું કામદેવ કરો મુદ્દ મુખમલી બાથો
 બધાને બતાવે એનાં સિદ્ધ પંચખાણુ ?

પ્રિયા કરા હાથમાં છે કામણુ ભરેલાં ઊઠાં,
 મારે છે અદૃશ્ય કે કટારી એજ હાથ ;
 કેળના નવાંકુરના માભા જેવા સૌમ્ય, પણ
 દેખતાં કે અડતાં એ કરી દે અનાથ ;
 મારે છે કટારી તેના ધા છે અતિ કારી, પણ
 રજાવીયે સદે પસવારી ફરી સઘ ;
 રે એ રતિ કરા કટિબંધ જેવા વીંટાબને
 પડે મારે મળે તો શી થશે મારી મત્ત ?

અશોકની વેલી ફેરાં કુંળાં કુંળાં પધવેા શી
 પ્રિયાની હથેલી અતિ ક્રોમળ બચ્ચાય ;
 ગુલાબી આકાશે પડે સૂર્યાસ્તની રેખા જેવી,
 તેવી એની હથેલીમાં રેખાઓ તણાય ;
 દૂધ જેવી ગેરી ગેરી ત્વચા છે એ હાથ ફેરી,
 તેની નીચે આસમાની કિરણોની ભાત ;
 બણે દ્રાક્ષ જેવી પારદર્શક આ ત્વચા નીચે
 દ્રાક્ષારસ સાટે દિમ વહે દિનરાત.

તાજ તાજ દૂંદૂ ભરી ગુલાબની પાંદડીઓ
 બાઝી રહે પ્રિયા ફેરી અંબુલિઓમાંય ;
 ઘડીકમાં જૂનીને સૂકાઈ જત ઝાડે તે તો
 પ્રિયા ફેરી અંબુલિમાં તાજ રહે સદાય ;
 સૌંદર્યનાં સ્થાન હશે વિશ્વમાં અનેક, પણ
 મનુષ્યની આંખ જેને જોય તે જૂનાય ;
 પ્રિયા ફેરી અંબુલિમાં ગુલાબની પાંદડીઓ
 જોયું જે સૌંદર્ય તે તો કદી ન વિલાય.

મુલજી કલતણી ગોરી લાંબી દાંડી જેવી
 પ્રિયા કેરી ડોક અતિ સુંદર સુહામ,
 જાણે મધ્ય જાગી દાળી સુંદર કે વૃક્ષચડે
 ધારી રાખી ગર્વ થકી જાગે વ્યોમમાંય ;
 અને વ્યોમમાંય એવી જાગી જાગી દાળી પર
 વસંતની રાણી જેવું જૂલી રહે ફૂલ,
 પ્રિયા કેરી જાગી એવી ગોરી ગોરી ડોક પર
 શોભી રહે એવું એનું મુખ આ બેમૂલ.

પ્રિયાનું વદન જાણે રતનું સદન મોંઘું :
 હીરાબાંધ્યાં પાનાં આંખે રમી હસે ધન્ય
 માણેકની દાખડીમાં મોતીડાં મટેલાં જાયાં
 મુખથી ડોકાવી શોભા બતાવે અનન્ય ;
 અર્ધ-પારદર્શી ક્ષનિતાર ગાભે વાડ કરે,
 લલાટે અડીક કાળાં તાકી રહે તીર ;
 જોડ પરવાળાં મુખદારે ચોકીયાન ભભે,
 એનાં પદ ચુંબી ચુંબી મનાવું અધીર !

ક્ષિતિજના ઉપલા અધર પર લટકતો
 શુકતારો રમે જેમ સંધ્યાસુખે રાજ,
 ટિંગાતી પ્રિયાને નાકે રત્નમદી નયણીનું
 મોતી તેમ રમે પ્રિયાસુખને સરોજ :-
 આજે મને રાખે પ્રિયા લટકતો શંકાવ્યોમે,
 પણ એક દિન હું ટિંગાઈને આમ,
 પંકજની ખેવડી તે પાંદડીઓ ચુંબી ચુંબી
 રહીશ ત્યાં પડી અમીઘેને અભિરામ !

આજે મારી કલ્પના તો જાણે મધમાખ અને
 ધૂમી ધૂમી ગુંજ રહી પ્રિયા આસપાસ ;
 ગુંજ ગુંજ ગાય, એના કેશમાં ભરાય લડી,
 એજ મધપૂડે જાણે હોય એનો વાસ ;
 કેશમાં ભરાય, કદી ઊડતી એ ઊાય સુખે,
 બાવે મધમાખને તો મધનીજ હૂંટ ;
 એ તો પ્રિયાહોઠ ફેરી લાલ લાલ મંજરીએ
 લટકતી ચૂસે રસરસ કેરા હુંટ !

શાંત સરોવર પર ઘઈ, શ્વેત પુષ્પો જેવી,
 સંધ્યાના આકાશે જાડે બગલીની વેણ ;
 સરોવરજળે શુદ્ધ છાયા તેની પડે નીચે,
 બેવડી એ વેલી ઢેરી કફ શી ઉઠેલ :
 સંધ્યાનું આકાશ મુજ પ્રિયામુખે લલિતાં
 શોભે શુદ્ધ બેવડી ત્યાં દંતુડીની હાર ;
 પ્રિયા હસે ત્યારે એની બગલીઓ જાડે એવી-
 બેવડી એ વેલીના છે પડછા અપાર !

કેમ હામ બીડું મારી પ્રિયાને હું ચુંબવાને,
 કેમ ચૂંદું એનાં પરવાળાં ને ગુલાબ ?
 સંધ્યા અને ઉપાનાં આકાશને હું કેમ અડું ?-
 બલે ખાલી રહે મારી ચાહનાની છાબ.
 કેમ ચૂંદું એનાં પરવાળાં ને ગુલાબ મોંઘાં-
 એ તો મારા આકાશની આત્મખીલી જ્યોત :
 ચુંચું નહીં પ્રિયાને હું : ચુંચું એનાં આંસુડાને :
 પામીશ ગુલાબ એજ આંસુડાને ઓથ !

પ્રિયા કેરા ડાખા માલે પડ્યો કાળો તલ દેખી
 ધરિની કવિએ છાધો સ્હેરોનો નિસાર,
 પણ મારી પ્રિયા કેરા માલે પડ્યો તલ એવો,
 તે તો એના સૌંદર્યનો ઊડો ચમત્કાર ;
 ઉપાના આકાશમાંથી તારો કોક સરી પડી
 આવ્યો જાણે પ્રિયામાલે લાલી એવા કાજ,
 પ્રિયાતણી આંખનાં ત્યાં તેજના અંબાર જેતાં
 જાંખો જાંખો થતો પડી કાળો ઢર્યો ત્યાંજ !

પ્રિયા કેરી આંખો લાગે નમેલી વિચારમારે,
 જાણે ચંદ્રે વાદળનું પોપચું ટિંભાય ;
 કિંવા ધડી ધડી એની આંખની અટારીએ ત્યાં
 ખંધી લજ્જા ચઢી પટપાંપણે જૂલાય ;
 કદી એજ આંખે ઊડે વીજળી આપાઠ કેરી,
 કે ત્યાં ઢર્યો લાગે ઊડો હિમ કોઈ વેળ :
 ભાવલીશ્યા ભાવ કે આ તોફાની છે શાંતિ એમાં-
 કાણુ કરી શકે એ ઉખાણાની ઉલેલ ?

૫૮

આશ્વાતથી આંખો જેવી પ્રિયા ફેરી આંખો લાગે,
ઊંડું ઊંડું જોય તે દિગંતનીયે પાર ;
દીસે કદી કદી જાણે વાંચતી હૃદય માફે,
રંગ એવા ઊંડે આંખે અંદર ને બહાર ;
અંદર ને બહાર એના ઊંડા ચમકાર ચાલે,
જ્યોતિ કો અનેરી સદા આવે અને જાય :
નીચે પ્રિયા ફેરો મોંઘો આત્માનો કુવારો ઊંડે,
તેનાં મોતીબિંદુ જાણે આંખે ઝલકાય !

૫૯

વાદળાંમાં વીજળીઓ ઝળુકે ને જાય, તેમ
પ્રિયાનાં કટાક્ષ ઊંડે પલક્તાં ઝોર ;
પોપચાંને ઢાળી પ્રિયા જોય જરી વાંકું, જાણે
કેવડાની ધારે કાપે કાળજની ફેર ;
કેવડાની ધાર જેવાં પાંપણો હા ખુંચે એનાં,
વાંકી એની આંખમાંથી ઊંડે તીખાં બાણ :
પ્રિયાની એ વીજળીઓ જ્યાં જ્યાં પડે ત્યાં ત્યાં સૌનાં
કાપી બાળી નાખે ઊંડાં જીવર ને પ્રાણ.

વાહમાં છુપાઈને ચીમાય કે ભરાઈ જાય,
 એવી મારી પ્રિયા ફેરી બીરૂ બીરૂ આંખ ;
 સામે જરી જોઈ કે એ ડોક રહેજે ઢાળી દેતી,
 ઢાળી દેતી રહેજે એનાં પોપચાંની પાંખ ;
 બીરૂ બીરૂ આંખ એની સસલાંના જેવી એવી,
 આંસુમાં છે સદા એનાં જળ ને વિશ્વાસ :
 અરે એની લજ્જા ફેરો હાર રહેજે તૂટતામાં
 મોંઘાં આંસુમેતીલાં વેરાય બંને પાસ !

પીગળેલી વીજળીઓ વાદળેથી સરી જેમ
 દ્રાક્ષ વિષે દોડી દોડી છુપાવાને ચાલ,
 પ્રિયાઓ સરી જતી લીસી લીસી વીજળીઓ
 પ્રિયા ફેરી આંખે છુપી ઝળઝળ થાય ;
 ઝળઝળ થાય ને છુપાય પાછી પાંપણોમાં,
 સરી આંખસરે નાભા કિરણની પેઠે ;
 જોને, વર્ષા હાય પ્રિયાઓ ત્યારે પાછી એ સૌ
 છુંદે છુંદે છુપી ફેવી સરી જાય હેઠ !

ઉધડે બીડાય પ્રિયાઆંખ કેરાં પોપચાં આ,
 તેના જોઈ રહું હો અનેરા અબકાર ;
 તારાઓનાં પોપચાં ચે એવાં અશુકાય, પણ
 નથી તેમાં સરકતા સ્વપ્નના સંચાર ;
 કદી ઊઠા વિચારોમાં આંખો એની ઠરી જતી,
 ધીમે ધીમે પોપચાં ત્યાં સરી એને છાય ;
 જાણે સૂર્ય ચંદ્ર કેરાં મહણુ આ સાથે થયાં,
 અને મારી ધરામાંયે અંધારાં છવાય.

પ્રિયા કેરા કર્ણુ એનું અખંડ શોભાવે મુખ,
 પૂર્ણિમાએ ધરા જેમ ધારે સૂર્ય ચંદ્ર ;
 ઇંદ્ર કેરી આછેરી ગુલાબી જાણે ચમરીએ
 ધરી ઊભી અપ્સરાએ ધારતી આનંદ ;
 સુંદર એ કર્ણુ કેરો બાટ દેખી જાંખી પડે
 અરબ્બી સમુદ્રમાંની છીપોનીયે ખ્યાત :
 આકાશ પાતાળમાંની વાતો બધી સુણે, પણ
 ક્યારે મારા અંતરની સુણશે એ વાત ?

સમુદ્રતળે વસીને કોડાઓ ને છીપો મોંઘી
 બહુ કાળ સુધી સુણે સમુદ્રનું ગાન ;
 સુણી શકે આત્મા કે એ છીપમાં છુપેલા સૂરો,
 તેજ કરી શકે એનું જીહ્વું સુધાપાન ;
 સ્વર્ગના કે કુંજથીયે મોંઘા પ્રિયામુખ વિષે
 કર્યું એના પડી સદા સુણે દેવગીત :
 પ્રિયા એના કર્યું પાસે મૂકવા દે કર્યું મારો,
 તો હું ઝીલી રાખું તેનાં રહસ્યો અજીત !

પ્રિયા કેરા સૌંદર્યની રૈખાઓ ચીતરવાને
 પ્રભાતથી મંડી રહે ખંતે બ્યોમદેવ ;
 સૂર્યદેખી સોનેરી તે ખડીઆમાં રંગો ભરી
 ચીતરવા મથે એના અહશુત અવેવ ;
 અહશુત અવેવ એના ક્યાંથી ચીતરાય કોથી,
 ઢોળા દે એ ખડીઓ ને રેસે બ્યોમે રંગ :
 પ્રિયાકેરા ગાસે ને કપાળે ને રેલાય રંગો
 તેની પ્રતિકૃતિ ક્યાંથી આવે બ્યોમ-અંમ !

પ્રિયાના કપાળે શોભે કુંકુ કેરો ચાંદલો તે
 માનસસરે છે હૃદયું કમળ કે લાલ,
 જાણે ભૂરા વ્યોમમાંથી મંગળનો મહ ચૂંટી
 હંડો પાડી ચોંટ્યો ગોરે પ્રિયાને કપાળ;
 ગુરુ શુક જેવા શુભ મહો જેવી આંખો વચ્ચે
 મંગળને બાંધી ખરી કીધી ચતુરાઈ:
 સ્થિવના ત્રિનેત્ર જેવો ખુલી પાછો તપે એ, તે
 બાળી નાખે બધી મારી દુનિયા દુઃખાઈ.

તપી તપી તાપે દિન સોનેરી દોડાવી માઢી
 પૂર્વચક્ષી પશ્ચિમમાં જાય અમલેર;
 કુંકુમ છંટાવી નિજ દાસી પાસે આંગણમાં
 રજની ત્યાં પ્રીતમને વધાવે સુપેર;
 પ્રિયા કેરા કેજ જેવા રજની ત્યાં કેજ નિજ
 દિનમુખે પાંચરી ઉતારે તેનો ચાક;
 પ્રિયા નિજ કેજ મારે મુખે એમ પાંચરે, તો
 સૂઈ રહું જીવન આ, ભિડું ન જરાક!

પૂર્વભૂમિવાટિકામાં સોનેરી કુવારા બેઠે,
 ચંદા બીડી આવી તેમાં કરી લે અંધોળ;
 બીના બીના કેશે એના સોનેરી મોતીડાં બાજે,
 તેને ત્યાં ખંખેરતી તે ચઢે છે ખગોળ;
 વ્યોમની અટારીએ તે વિશ્વ બધું જોતી હસે,
 ધરા સૂધી પૂજે એના સ્વર્ણધાયા કેશ;
 પ્રિયા મારી અંધોળીને આવે છૂટે કેશ ત્યારે
 આંખા પડે એવી લાખો ચંદાનાયે વેશ !

પ્રિયાની બા કેશ એના ઝોળા વચ્ચે સેંથી પાડે,
 જોળા જોળા કરે તેમાં સૌંદર્યની શોધ;
 રજનીના અંધકારે જાણે મોક ગલીમાંથી
 ફૂટી રહે ચાંદનીના બેઠા મણિધોધ;
 રજનીના અંધકારે કાળાં સિંધુજળ પર
 ચંદ્ર ઉગી પાડે વચ્ચે જ્યોતિર્ગુંથો પાટ;
 કાળા કાળા કેશ વચ્ચે મણિમય સેંથી એવી
 પ્રિયાશિરે શોભે જાણે દેવો ઠેરી વાટ !

અંધારી કેા જાડી વિષે જ્યોતિષુષ્ય જેવા ઊડી
 આગિયા ત્યાં જળજળ જ્યુકી રૂહે જેમ,
 પ્રિયા નિજ સખીઓશું વાત કરે ત્યારે તેનાં
 કેશગુંથ્યાં મોતી શિરે ચમકી રૂહે તેમ ;
 અંધારી કેા રાતે પ્રિયા કેશ દૂટા ચૂકે ત્યારે
 આગિયા ત્યાં આવીને ભરાઈ જાય લક્ષ ;
 તારાગુંથી રજની થી લાગે ત્યારે પ્રિયા મારી,
 કે કેા વનદેવી આવી હોય ત્યાં સમક્ષ !

પ્રિયા મારી સૌંદર્યની કવિતા છે કોહરંગી,
 જ્યોતિ એની કલ્પતાંયે સદા છે અજીત ;
 વાંચું વાંચું તોય ન વંચાય એનો પ્રાણ પૂરે,
 રસ રસ રસે એનું અમર સંગીત ;
 અંતરના ધ્વનિ એના હંકાય અનેક પટે,
 ખોળું ખોળું તેમ ત્યાંથી ઝરે નવા અર્થ ;—
 અરે એની લટ કેરા એક એક વાળમાંથી
 ઊડતા તરંગ લેઈ ઝડપી સમર્થ.

જમતની સુંદરીઓ સુંદરતા ધારી શોભે;
 સુંદરતા કેરાં માખ્યાં રસિકોએ સ્થાન;
 જેટલું છે રૂપ અન્ય સુંદરીઓ કેટું, તે તો
 જેટલું ત્યાં નથી તેથી ઓછું છે નિદાન;
 જે જે રૂપરેખા થકી જમતમાં રૂપવંતી
 અન્ય લલનાઓ અતિ સુંદર ગણાય,
 તે તે સર્વ સામાન્ય શી લાગે અહીં પ્રિયા વિષે,
 પ્રિયાના અલૌકિક આ રૂપમાં સમાય.

કોઈ નિજ શિરે ખોસે પ્રેમનાં ખરેલાં પીઠાં,
 કોઈ એની મોરલીમાં સ્તુતિ નિજ ચાલ; ;
 કાલે એની પાંખો ચુંખી આને કો ઊડાવી રીઝે,
 કોઈ બાણુઅણીટીયાં સ્વર્ણ કાળે ધાય;
 પ્રિયા મારી પ્રેમને તો હૃદયજ અર્પી રહી,
 તેથી પ્રેમે પોતે એનો સિંચો દેહકુંજ;
 આંખ તોડી પ્રિયાને દૈ પોતે બન્યો અંધ, પણ
 પાંચો અમરત્વ સુંઘી પ્રિયા મુખચુંજ.

૭૪

પ્રિયા કેરું સૌંદર્ય આ આંખે ભરી ભરી પીઉં,
તેમાં જ્ઞાને એ તો ભારી મણે મારો વાંક ?
વિખેરાઈ પડ્યું છે જે સૃષ્ટિમાં સૌંદર્ય, તેનો
જોઉં એના મુખમાંજ પડ્યો પૂરો આંક ;
બંબલે ઉગેલું ફૂલ કોણ જુએ, કોણ સુણે ?
અણુદીકું, અણુસુંઘું ત્યાંજ કરમાય ;
દિવસનું લક્ષ્મીપટ મુખથી ઉતારે ત્યાંજ
ધરણી આ વિશ્વે લાખો તારાથી પૂજાય !

૭૫

વસંતની સાથે નહીં કોયલ ધરાને તજે,
પ્રિયાકંઠે વસી રાખે અણતૂટ્યો સૂર ;
પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર નથી દૂખતો પ્રભાત થતાં,
પ્રિયાઉરે ઠરી પામે એવું તે નૂર ;
લંગર સોનેરી નાખી સાંભે દિન થોભે નહીં,
તેજ રંગ એનાં ખીલે પ્રિયાને કપોલ ;—
ધડી ધડી પૂછો ના કે આ ક્યાં ગયું, તે ક્યાં રહ્યું :
બધી કુદરતનું એ કેંદ્ર છે અગોલ !

પ્રિયાનું સૌંદર્ય જે આ દૃષ્ટિએ પડે છે તેનાં
 ગુણગાન ગાતો ગાતો થાકી જઈ હુંય ;
 રહ્યાં છે અદૃશ્ય મારી દૃષ્ટિથી જે અંગ એનાં,
 અદ્ભુત સૌંદર્ય કેવું હશે તેનું ગુણ ?
 દૃશ્ય આ આકાશે ભવ્ય સૂર્ય ચંદ્ર તારા જતા
 શું ન કહે સ્વર્ગ કેવું હશે પેલી પાર ?
 દૃશ્ય અગ્નિની જે એવી અનેરી અદ્ભુતતા છે,
 તો અદૃશ્ય અગ્નિનો શો હશે ચમત્કાર !

કળાધરો જય રાજ સૌંદર્યની શોધમાંહી,
 એક ધરી મૂકે બીજું : પામે ના સંતોષ ;
 અધુરું દેખાય તે તો જય કરવાને પૂરું,
 તોય રહી જય તેમાં કાંઈ કાંઈ દોષ ;
 આત્માએ ના જોયું તે શું આંખ ખાલી જોઈ શકે ?
 ક્ષિતિજના જેવા એ તો આંખના આભાસ ;
 પ્રિયાનું સૌંદર્ય એવા કળાધરો ક્યાંથી જોશે,
 જોયું જે મેં નાખી મારા આત્માનો ઉજસ !

પ્રિયા જ્ઞાને મારે એને ગળે હાર ખૂલાવે આ ?
 બર્થ નથી દીધા એના સુંદર આ કેશ ;
 હીરા મોતી જ્ઞાને એના કાને ઝળકાવે આજીવ ?
 એ તો એની આંખો પાસે દીપે નહીં લેશ ;
 જ્ઞાને એ ગુંથાવે એની વેણીમાં આ ફૂલ કુંળાં ?
 મુખજ છે એનું લાખો ફૂલ કેરો ગુંજ :
 પ્રભુએ છે કીધી જેવી, તેવીજ હું માગું એને—
 માગું હું તો શુદ્ધ સાચાં ફૂલોભર્યો કુંજ.

પ્રિયા જ્યારે પોયણીની ફૂલમાળા પહેરી આવે,
 સજ્જ આવે અંગે મેંધા સોળ જલગાર,
 ઝીણાં ઝીણાં વસ્ત્રમાંથી અંગ એનાં ઝળી રહે,
 ચાલે જાણે વીજળીના ચાર અમકાર :
 ઝીણાં ઝીણાં વસ્ત્ર એનાં ઊડી રહે વાયુથી ત્યાં
 ધડી ધડી સમારે એ પાલવની કોર ;
 ચંદા આડી પડી જાણે આછી આછી વાદળીએ
 અહીં તહીં સરવું રહે કિરણ કે જોર !

પ્રિયાતણી સાડીનો હું મુઠું સસણાટ તે તો
 જાણે તલવારખાજી ચલાવે છે પ્રેમ ;
 ઝખુકા એ જોતાં હું અંજાઈ હઠી જઈ હારી,
 કે આ સામો ધસી ત્યાં કપાઈ જઈ એમ ?
 ધસી ત્યાં કપાઈ એના ચરણની પાસે પડું,
 જાય આરપાર માફ હૈયું ત્યાં ધવાઈ :
 પ્રિયાતણી સાડીનો હું મુઠું સસણાટ ત્યારે
 વાગે મારે હૈયે જાણે મુદ્દચરણાઈ.

ગોરીધેરી વાઘણીના સાળુને ઊડાડતી કે
 ચંદા આવે તારલી શું રમવા આકાશ,
 પ્રિયા મારી એવીજ પધારતી દેખાય મને,
 તેજરંગી જડે એની ઓઢણી ચોપાસ ;
 કાક જીડા જ્યોતિષિ શું દ્વરથી નયન ધાઈ,
 માપું એની પગલી કે તોહું એનાં તેજ :
 અરે મારી ચંદા ! તારી વાઘણી ખસેડ જરા—
 તેજ તારાં ધડી ધડી ઢાંકે શાને રહેજ ?

પ્રિયાના કપાળે રાજ્ય ચાલે એના શીલતાણું,
 જોતાંજ પવિત્ર બધે ફરે એની આણુ ;
 પ્રિયા કેરી આંખે નિજ પ્રતિબિંબ પાડી પાડી
 રંગ પર રંગ તેમાં જોલે એનો પ્રાણુ ;
 પ્રિયાનાં ભવાંએ મારે વિચારો ફલંગ ભારે,
 માલે છે ગુલાબી એની લજ્જા કેડું ધામ ;
 પ્રિયા કેરે હોઠે મળી અમી ને આનંદ બને
 ડૂબાડી દે તેમાં મારું જીવન તમામ.

જોઈ છે વસંત ઊભી આંખની અટારીએ કો ?
 જોઈ કદી ગ્રીષ્મને હૃદયે કો'ને ગાલ ?
 જોઈ વર્ષા સરી જતી કદી કોઈ પાંપણોથી ?
 જોઈ છે શરદ વહેતી સુધા મુખચાળ ?
 જોઈ છે હેમંત હિમ ઠારતી કો ત્વચા નીચે ?
 જોઈ છે શિશિર ઊડી આવતી કો શ્વાસ ?
 જઈ જઈ જુઓ ક્યાં એ સર્વ મળે એક ઠામે :
 આવો તો બતાવું સૌના પ્રિયારુણે વાસ !

પ્રિયા કેરું હાસ્ય એક વેળા પણ જોયું કદી ?
 કમળ ને ગુલનાં ત્યાં વન લેહેરાય ;
 પ્રિયા કેરું હાસ્ય એક વેળા પણ સુણ્યું કદી ?
 પંચધાતુ ઘંટડીના સૂર ત્યાં વેરાય :
 પ્રિયા કેરું હાસ્ય એક વેળા જોયું-સુણ્યું સાથે ?
 એ તો જાણે દારખાનું જાડે કે બેમૂલ,
 અગ્નિબાણ ચઢી જાયે ફૂટી કડકડી નીચે
 વર્ષાવે અનેકરંગી તેજ કેરાં ફૂલ !

પ્રિયા જ્યારે હસે ત્યારે જાણે ગુલકળી ફાટી
 રહે પથરાઈ તેની પાંદડી ચોપાસ ;
 ગુલગુલ જેવી એની આંખો ચમકીને સાથે
 પાંખો ફફડાવતી લે ગુલની સુવાસ ;
 પણ પ્રિયા રાય ત્યારે સૌંદર્ય અમોલ વાધે,
 તેથી એને ખીજવવું બહાલું લાગે પૂર :
 આંખો કેરી છીપલીઓમાંથી ત્યાં વેરાઈ મોતી
 અરબી મોતીડાંનું જે કિતારી દે નૂર !

પ્રિયાતણી વસંત આ અચળ અમર રહે,
 દીસે એવું એને દેવે દીધું વરદાન ;
 વસે એના દિવસમાં લંબાઈ પ્રભાત આખું,
 નથી તેમાં રજની કે સંધ્યા કેરું સ્થાન ;
 પ્રેમ ને પ્રકાશ ભર્યા એના ચિરયૌવનમાં
 ફૂલડાં ને પાંદડાંની લીલા છે અથાક ;
 ઘેરી ઘેરી રજનીની રજ નહીં જડે એને,
 કે ન એને દારે કે હેમન મારે હાક.

પ્રિયા કેરા સૌંદર્યમાં કવિતા અમોલ કેંક
 વીંટાઈ છુપાઈ છે તે જોઈ શકું હુંય ;
 વાદળના પડમાં રૂહે વીજળી મંતાઈ, પણ
 બોલી દેશે ચમકતું સોનેરી તે શુભ ;
 હોડનાં એ પડમાંથી વહેશે રણુકાર મીઠા,
 પોપચાથી ઝળી રૂહેશે જોડા ચમત્કાર :
 પ્રિયા કેરા મુખમાં તો કવિતા અમોલ કેંક
 પ્રભુએ છે લખી લઈ કવિ-અવતાર !

ન્યારા ન્યારા તારાઓનાં ફિરણોને લઈ લઈ
 દીપી દીપી તેના દીધો મોંઘામૂસો તાર ;
 કુગતા આદિત્ય કેરાં ફિરણોની અબ્રગુંથી
 કલગી વિષેથી બોળ તારનો પ્રકાર ;
 પૃથ્વી કેરાં પુષ્પોમાંથી દીધો અમીતાર ત્રીજો,-
 બાધ્યો એમ પછી પ્રિયાઆત્માનો તંબૂર ;
 પ્રભુ કેરી અંગુલિઓ તારે તારે ચાલી રહી,
 બેઠે ત્યાંથી કેવા પ્રિયાપ્રાણુ કેરા સૂર !

પ્રિયા જ્યારે સર્જથી આ પૃથ્વીએ પધારી ત્યારે
 ચોખુંટ આ વિશ્વે ચાલી રહ્યા રંગરાગ ;
 મંજરી ને કુસુમોનાં તોરણો ટંગાયાં પંથે,
 બ્યોમથી ધરાએ બેઠ્યા વસંતના ફાગ ;
 એનેરી પુટ્ટાએ ગુંથ્યો આસમાની ગાલીઓ ત્યાં
 દેવોએ મિછાવી શશુમાર્યો નભપાટ :
 દેવો પણ ભૂલ્યા, એના સૌંદર્યમાં દૂલ્યા લાગે—
 પ્રિયા તો જ્યાં ચાલે ત્યાં રહે ખીચી એની વાટ.

૬૦

અતારીને ત્યાં જે જઈ ધડી બેસી આવે પાછો,
 અતરસુવાસ તેને છાય અંગ અંગ ;
 અરુણને બારણે જે વાદળીઓ જાય ભાવા,
 તેને દિલે દીપી રહે રવિ કેરા રંગ ;
 એક દષ્ટે ફરી ફરી સૂર્યને અખંડ જોતું
 સૂર્યમુખી કૂલ ધારે સૂર્યના સૌ બંધ :
 પ્રભુકલ્પનામાં પ્રિયા રમી છે અનંત તેથી
 આવે પ્રિયાશ્વાસમાંથી પ્રભુની સુગંધ !

૬૧

ઝીણાં ઝીણાં ઝરણાંનાં અમીઝિંદુ કેરા પ્વનિ,
 ઝીણી ઝીણી મોરલીના મધુચુંબી સર,
 કોકિલના કંઠમાંની માધુરી વસંતભીની,
 મોરલાના ટહુકાની ચેતનાનાં પૂર,
 રસરેલી કવિતાના અમર કલ્પલ મીઠા,
 પ્રાણુરપર્શી સંગીતના નાદ અણુમેલ :
 ભેગવી દો સકળ એ સ્વરો એક તંત્રમાંદી,
 એવા દર્ણ પડે પ્રિયાકંઠ કેરા બોલ !

વાણીની મધુરતા છે પ્રિયાની અત્યંત જાડી,
 મૌનની મધુરતા છે એથીયે વિશેષ ;
 સખ્દ એના બાંધી લે છે હૃદયની વાટિકા, તો
 મૌન એનું વાટ આખો આત્માનો પ્રદેશ ;
 વાણી જો સ્મરાવે એનાં આકાશી સ્વજન મોટાં,
 મૌનમાંથી આવે પ્રભુકરનાં જાંડાણ ;
 પ્રિયા કેરી વાણી સુણી મુખ માફ મૌન ધારે,
 અને એના મૌને મારી બોલી પડે વાણી !

અભયુષ્ણોભરી ઇંદ્ર કેરી દરબારે દિવ્ય
 સૂર્ય ચંદ્ર તુંગદાંની વીણા બૂલે એક,
 સોનેરી રૂપેરી તેનાં કિરણોના તાર છેડી
 નારદ મુનિ શું ગાતા ગાંધર્વ અનેક ;
 સુણ્યાં હતાં પૂર્વજેએ કેક ધન્ય ગીત એવાં,
 હવે ક્યાં તે નાદ સમગ્રય છે અજીત ?-
 પણ પ્રિયા ગાય ત્યારે સુણી પાછાં સમજું હું
 અણુસમગ્રયાં સર્વ સ્વર્ગનાં તે ગીત.

સુણ્યાં છે મેં ગીત મારાં ગવાતાં અનેક મુખે,
 સુંદરીને કંઠે તેના વણા છે આહ્વાદ :
 કુવારાની કાતરેલી પૂતળીના મુખમાંથી
 ઊઠે જળધારા જેમ મીઠે મીઠે નાદ ;
 પણ પ્રિયા માય જ્યારે જેવું તેવું ગીત માડું,
 ધસે એના ઉરમાંથી એવા અમીઓધ,
 હિમાલયમાંથી જાણે હિમને ઓગાળી ઊડાં
 કરે રેલઝેલ ગંગા ધરાએ અમોધ !

નાનાં મોટાં પાંદડાં ટિંગાય વૃક્ષે રથૂળ જેવાં,
 પણ સૂર્ય સામે કટી ધરીએ ઓકાદ,
 અર્ધપારદર્શક એ સુંદર બનેલું લાગે,
 ઝીણી ઝીણી રેખા તેમાં શોભી રહે આબાદ ;
 પ્રેમવૃક્ષે પણ કે'ક બાવ રહે જૂલાઈ એવા,
 જમતનાં ચક્ષુથી છુપાવી રાખે ભેદ ;
 પ્રિયાઆંખ સામે બધા બને પારદર્શક એ,
 બતાવે ત્યાં પૂરા એના રંગ અને છેદ.

અતિ ઊંડાં સ્વર્ગસુખ કેરી એકતાનતાથી
 કંટાળી ધરાએ પાછા આવે આત્મા કૈક,
 દત્તી સ્વર્ગધામે ઊડી મધુરના અતિ, તેનું
 શોધે ધરાસુખ કેરી કટુતામાં અમૃત ;
 જમતપ્રપંચે પડી બૂલે અંતે સ્વર્ગને સૌ,
 પણ આખો પ્રિયા કેરી કરે નવોત્પાત ;
 ભર્યા એની આંખે એવા સ્વર્ગીય પ્રપંચ છે કે
 ' એનાં સ્વર્ગ સ્મરી એ સૌ બને પાછા મહાત !

પ્રિયા કેરી આંખોમાં જે પ્રગટ સૌંદર્ય વસે,
 તે તો કદી ચીતરી હું શકું આખેહૂળ ;
 એસી એસી છુપાં એનાં તેજ જે મેં ઝીલ્યાં, તેજે
 ઉતારીને તેમાં હૈં સર્વને તાજૂળ ;
 પણ પળેપળ એના વિચારો ને ભાવો સાથે
 આવે અને જાય ત્યાં અલૌકિક જે રંગ,
 અણુઝડપાયા તે તો ત્યાંજ ઊડી જાય અરે !
 ઉતારું તે કેમ મારા ફલકને અંગ ?

૬૮

પ્રિયાતણા હોઠ કેરી લાલીને ચીનાઈ બહાલી,
કુમળા સૌ રેખાઓના ઉતાઈ આકાર ;
કળા શા બીડાયલા જે અમીને છુપાવી રાખે,
સૂચવું ત્યાં અણુદીઠી તેની પણુ ધાર ;
પણુ કળા ઉવડીને શબ્દ ત્યાંથી ફૂટે, તેનું
રેખાધારે રેલી રહેતું અમી દાખું કેમ ?
રે એ હોઠ કેરો પટ બોલી દે સંગીત ત્યારે
રેલે ત્યાં જે માધુરી તે જીલી રાખું કેમ ?

૬૯

પ્રિયાજન-મહાજે એનાં જોશીઓએ જોષ જોયાં :
પ્રભાકર જેવી બધે પૂરશે એ પ્રાણ,
પતિજ્યોતિ ધારી સુધા ચંદ્ર શી રેલાવશે એ,
મંગળ શું સિદ્ધ એનું ભીડી રહેશે બાણ ;
બુધ જેવી ચંચળ ને ઘશે બઠી પક્ષી એ તો,
શુક્ર જેવી ડાહી અને આનંદી સદાય ;
શુક્ર જેવી સુંદર, ને શનિ જેવી ધીર ત્યાગી,
રાહુ જેવી ગ્રહી લેશે સૌને નિજ છાંય !

વસંતે વરેલી મારી પ્રિયાની સુંદરતામાં
 એક પણ પુષ્પ નહીં ઉમેરી શકાય ;
 સર્વશ્રેષ્ઠ તારલાથી ભમ્ભરેલી જ્યોતિ એની
 એક પણ કિરણથી વધુ ન કરાય ;
 દિવ્ય એના સ્વરમાં ન સુધાથી લવાય કદી
 એક પણ બિંદુભર મિષ્ટતા વિશેષ ;
 પણ વધુ સર્વથી એ, હૈયું મારી પ્રિયાનું છે
 સત્ય ને અનંતતાનો ગુહ્ય પુણ્યદેશ.

પ્રિયાના હેવાથી વાતી મેઘિરી મુગંધ સુંધી
 આત્મા મારો સ્મરે નિજ ગુમાવેલું સ્વર્ગ ;
 સુંધી સુંધી તેને હું તો બનું આત્મારૂપ પાછો,
 દેહ મારો સરી જતાં રહે તેજભર્ગ ;
 રહે તેજભર્ગ ત્યાં તો કવિતા ને સ્વર્ગ કેસં
 મૂળ રૂપ દરય દે ત્યાં પાછાં જ્યોતિષૂર ;
 હર્ષમાંહી આત્મા પાછો દેહે સરી જાય, ત્યાં તો
 જાંખા જાંખા રહે પેલા તૂટ્યા તૂટ્યા સૂર.

૧૦૨

પ્રિયા કેઈ દર સદા સ્વર્ગનું છે સ્નેહવાસી,
 સુણું એના શબ્દો વિષે પડ્યો તેનો પાશ;
 સ્વર્ગની પવિત્ર કુંજે મ્હાલતું એ સદા, તેથી
 પડ્યો એને હોઠે તેનો ઝાકળબીનાશ;
 પ્રિયા કેરી વાણીમાં એ સ્વર્ગનાથે શબ્દો સુણી
 હરું કે એ બહુ કાળ વસી સ્વર્ગસ્થાન,
 રખે સ્વર્ગમાધુરીના અધુરા પ્રસાદે એ તો
 ભૂલી જાય એનું અતિ મીઠું મૂળ માન!

૧૦૩

સમુદ્રકિનારે જ્યારે ભરતી ભરાય ત્યારે
 સમુદ્રનો ક્યારો તો કાઠે ભેગો થાય,
 જાણે કોઈ નદી કેરા ધાધરાની ઘેર જેના
 મોજા પામે ભૂમિયેગે મલિનના કાય;
 પ્રિયાકરે આવે જ્યારે ભરતીઓ ભાવતણી,
 ત્યારે એની ઊર્મિના છે અનેરા પ્રયત્ન;
 જાણે એના હૈયાતણાં તળિયાં છે હાલ્યાં ઊંડાં
 ત્યાંથી તણાઈ જહાર આવે મોંઘાં રત્ન.

ઊઠી વ્યોમખાણુમાંથી ખણી ખણી ખોદી કાઢી
 રત્ન કેં અમોલ્યાં નિજ રજનીને કાજ
 ચાલી ગયો સૂર્ય, પણ જગત અંતઃ નેતું
 જ્યોતિપૂર્ણ રત્નમઢ્યું રજનીનું તાજ ;
 પ્રિયાતણે હૈયે જે આ ઊઠી ઊઠી જ્યોતિ ભરી,
 તે આ ખોળી કાઢી હુંય રાખું એક આશ ;
 હું ન હોઈ બલે, પણ જગત આ નોઈ રૂહેશે
 કોડો જ્યોતિ બર્ધુ એના હૈયાનું આકાશ !

પ્રિયાની પ્રશંસા તમે કરી કરી થાકી જશો,
 વાણી છોડી અંતે મૌને શોધશો બચાવ ;
 બધું કહેશો તોય અંતે એજ અણકહી રૂહેશે,
 એવો એના અગ્રણિત ગુણનો પ્રભાવ ;
 પૂર્ણિમાના ચંદ્ર કેરી સુધા સ્રીલી મુગ્ધ બનો,
 વાંકે ધરી આવે તોય નમો ચાંદરાત :
 અરે, પ્રિયાગુણ કેરો પાશ જે ચૂકવો કદી,
 તો તો એના વાંકે પ્રેમે પડી થશો મ્હાત !

હશે શર રાજઓએ મોટાં મોટાં રાજ્ય સ્થાપ્યાં,
 અધિક ખુબેરથીયે ભર્યા હશે કોષ,
 ભૂખ છે હંગામી તોય ભૂમિની કે ભૂપતિની,
 એવો કોઈ ભૂપતિનો સુપ્તો છે સંતોષ ?
 પ્રિયાની અલૌકિક આ જગતને જીતનારો
 ભાગ્યશાળી પ્રાણી થયો હશે જે નિર્માણ,
 અદ્ભુત એ પ્રિયાસૃષ્ટિરાજ્યે રડો રાજશે જે,
 તેને વધુ ભૂમિની શી લાજે પછી તાણ ?

પાંદડી ત્રીજી :

વિલાસ

કલિકા

પાંદડી ત્રીજી :

વિલાસ

(મુક્તધારા છંદ)

૧૦૭

દેવેાની નવાઈ, પૃથ્વીજનોની સવાઈ મોંઘી,
જગતમાં કદી નહીં જડે જેની જોડ,
પ્રિયા જ્યારે દર્પણમાં મુખ નિજ જોય ત્યારે
અંત્ર એનાં ઉપજાવે કૌતુક કરોડ ;
જડે નહીં જોડ તે તો દર્પણમાં જોય પ્રિયા,
એના જેવું એકજ ત્યાં સુંદર છે પાત્ર ;
નિરાશા વિના જો કોઈ જોય એની આંખ, તે તો
દર્પણ વિષેની પેઠી જોડ આંખ માત્ર !

પ્રિયાની બા બેસે જ્યારે માથું એનું ઓળવાને,
 ગુંથવાને વેણી એની, ખોસવા ત્યાં ફૂલ,
 વિચારે તે, જાંખડ આ વળગશે જેને, તેને
 પડશે કે દેવું વધુ પ્રેમતણું મૂલ;
 પ્રિયાની બા બેસે જ્યારે વેણી પાછી છોડવાને,
 કાઢવાને ફૂલ સહાં, બાંધવાને કેશ,
 વિચારે તે, વેલડી આ વીંટી ક્ષેશે જેને, તેને
 ભૂલી જવા પડશે રૈ કાળ અને દેશ !

હરિણી શી બીર, કાઠી ઘોડી જેવી વેગવતી,
 વાયુ જેવી ચપળ ને સદાની અમંધ;
 સ્હેજે સિરે ઢાળે બની સલજજ લગ્નમણી શી,
 સ્હેજે તાળી પાડી કરે પ્રેમચક્ષુ અંધ;
 હરિણી શી બીર, હા, જે જંગલો ફૂદાવી જાય,
 વાયુ શી અમંધ, જે ધૂમારે જગઅંગ:
 દુર્ધટ છે પ્રિયા એવી બાંધવા કે છતવાને—
 દુર્ધટ, છતાં છતી તો રંગ શો રે રંગ !

બળતે બપોર એકુ વાદળની છાયા જેવી
 ઊડી જાય દૂર, તેવી છે એ દયાહીન;
 દોડી દોડી જાય બધી દુનિયાનું તેજ પીવા,
 ખીજચંદ્ર જેવી એની ધરા છે નવીન;
 શ્રાવણના વ્યોમ જેવી ઘડી રીઝે ઘડી ખીજે,
 જાણે માફે ઉર એણે હીમલી છે લીધ;
 જેવી હોય તેવી, તોય ઉર માફે ખાંધી નાસે—
 મારવા ને તારવા છે દેવે એને કીધ.

કંઈ કંઈ રૂપ ધારી વાદળી જે નભે દોડે,
 એની પૂઠે વાયુ કે એ વાયુ કેરે પૂઠે;
 પ્રભાતનાં કિરણો શું દોડી બધે તેજ પૂરે,
 અણુબાધી પ્રિયા વેરે સૌંદર્યની લૂંટ;
 અણુબાધી પ્રિયા એવી લાગે મને વધુ મીઠી—
 શૌર્ય ને નિર્દોષતાનાં અનેરાં તોફાને !
 ઘડી બાંધુ પિંજરે કે ઘડી દલ ઊડવાને :
 પ્રેમ મારે! હજી ગુંથે એજ મોહગાન.

શીળી શરતપૂર્ણિમાની રાતે સહુ તારલીઓ
 દૂધધોળી ચંદ્રિકામાં ઘેાય નિજ અંગ ;
 સ્વાતિચુંદ્ર જીલી છીય મોતી કરી તેમાં ભરે
 સ્નાનશુદ્ધ તારલીની જ્યોતિ કેરા રંગ ;
 પૂર્ણિમા વધાવવાને પ્રિયા લાવી થાળ ત્યારે
 થયાં અજવાળાં જાણે ઉચું શું પ્રભાત :
 કમળ ચક્રોર જાળ્યાં, ચંદ્ર પશુ લાગ્યો શીકો—
 મેં યે ભરમાઈ પ્રિયા પૂજી આખી રાત !

પ્રિયા જરી રોક ઢાળી નીચું જોતી જોય મને,
 ત્યારે એની આંખમાં હું જોઈ જાડાં ચિત્ર ;
 હૃદયના ભાવ તેમાં આવીને અખોલ ખોલે,
 શબ્દ બને શત્રુ ત્યારે ચિત્ર બને મિત્ર ;
 ભડી પેલો સનાતન રોક નિજ ગુહામાંથી
 એવી આંખ કેરાં અશ્રુજળે દે આભાસ ;
 જોતાં જાણે મને એની અખોલ ગહનતામાં
 ખેંચી લે એ અશ્રુદેવ વીંદાઈ ચોપાસ.

પ્રિયા કેરી ઝોરડીમાં સતત મુગંધ વાતી
 ખારી પાસે હોંચે સૌમ્ય ચંબેલીની વેલ ;
 તારા જેવાં કૃષ્ણ એનાં ચાંદનીને બાંધી રાખે,
 પ્રિયા બણી વહે બધી જ્યોતિતણી રેલ :
 ખારી રૂઢે ઉઘાડી ત્યાંથી ડોકાવે કે તારાકૂલો,
 અર્ધખીલી કળી જેવી પ્રિયા સૂતી માંલ ;
 શ્વાસ એનો પડે તેમાં મારા છે વિચાર બધા—
 મને, ઓ ચંબેલી ! શેં ન કહે તું એ જરાય ?

પ્રિયા નિજ ઝોરડીમાં કરે શણગાર ત્યારે
 હોડાં અજવાળાં કંઈ આવે અને જાય :
 આકાશની દેવી જાણે ખેલતી ત્યાં વચ્ચે પહેરે,
 વાદળ ને ચંદ્રિકાની બદલી કરાય ;
 ખંદરમાં આવતી કે નોકાના વીંટાય થકો,
 કિંવા રવિકરે સરે વાદળની કોર ;
 કે કે એવું કહ્યું, પણ સૂર્ય શો પ્રકાશ એનો
 દષ્ટિ થકી રહે એના સૌંદર્યનો મ્હેર.

પ્રિયા શુભુમાર કરી ખીલી રહે કમળ શી,
 જોવા એને ચાહું હું તો ખીલતે પ્રભાત,
 ત્યારે મારી ભૃગુટીના ભમરાઓ જોડા જોડા
 પાંખોને સંભારી એનો ઝીંકે દષ્ટિપાત ;
 આંખો ફેરી દોરીને હું ખેંચી ખેંચી રાખું તોય
 ધસી ધસી જાય જાણે વણ્ણટચે પતંગ ;
 વૃથા મારો શ્રમ દેખી પ્રિયા પડે હસી વાંકું,
 તૂટે ત્યાં પતંગ, મારો રંગ ચાલ લંગ.

આકળથી જુમી રહ્યાં ઝાડો અને ખેતરોને
 માથે જૂકી શુકતારા દે નવી વધાર્ધ ;
 તિમિરની પૂડે દોડી કંઈ કંઈ રંગો ફેરી
 પગલીઓ પાડતી ત્યાં ઉપા રૂહે દેખાર્ધ ;
 ચાદળીઓ ટાલે મળી રંગ એના ઝીંકે ધડી ;—
 કોણુ એની રમતોનાં કળી શકે શુભ ?
 કુમારી છે ઉપા હજી : કૌતુક અકળ એનાં :
 એવાં શુભ કળતાં તો હારી ગયો હું !

કારતક આવ્યો, વાયુ ઉતારે પુંકાવ્યો પૂઠે,
 પંખાઓ જિડાવી જાયે ડોલી રણા તાડ;
 પ્રકૃતિનો કુંજ પાછો છોડી નાખી ગુંજ એનો
 સૂકાં પત્ર પુષ્પે ભરે ભૂમિનો ઝોજાડ;
 પાંદડાં ધૂમાવતો ને હવામાં જિડાવતો કે
 જાદુગર આવી જાણે જગાડે સૌ દેવ;
 પ્રિયાની જગાડે સાડી, લગની લગાડે ભારી—
 પાલવ ત્યાં ઢાળે પ્રિયા ત્રાસી તતખેવ.

પ્રભાતે જીડીને પ્રિયા ખેલે નિજ આંખ ત્યારે
 પૂર્વતેજ ભરી ભરી પીતી તે જણાય;
 કમળ શું સ્વપ્નજળે ખીડાયલો આત્મા એનો
 ઉધડીને ખીલી રૂહેતો સુંદર સુહાસ;
 પ્રિયા નિજ બારી પાસે જિભી રહે વ્યોમ જોતી—
 હજે એની ભમ્મરે શા નવલ વિચાર!
 ઓ! હું પક્ષી હોત તો એ બારી સામે જીડી જીડી
 ખેંચત ત્યાં મારા ભણી કાંત તે દિવાર!

લાલ લીલા રંગે કેરી શાલ નિજ ખભે નાખી
 પ્રભાતકુમારી આવે રમતી દિગંત,
 ઉધારંગે ગુંથે એવો ગળપટો નાખી પ્રિયા
 હેમંતપ્રભાતે આવે ખેતરને પંથ ;
 ડુંગા ડુંગા પગલીઓ પ્રિયાની જ્યાં પડતી ત્યાં
 હગી રહેતાં લીલા વચ્ચે અરુણાં શુભાળ ;
 હેમંતપ્રભાતે આવે પ્રિયા મારે ખેતરે ત્યાં
 ભરભર રંગે મારી ખીલે ઉરછાળ.

ઊંચી ગજસુંદ જેવી આંખાની બે ડાળા વચ્ચે
 મેલધનુ જેવી લટકાવી દોરી એક,
 પ્રિયા બેસી તેની પર હીંચકો ચઢાવે ચાકે,
 જ્યોતિસ્તંભ જેવા પગ પૂજે બ્યોમે છેક ;
 મૃદુદારે ઊભી એની બા એ જોતી સ્તબ્ધ બને-
 “આવી કે ? આ છોકરીના એ તે શા તરંગ ?”-
 ખરતા કો તારા શી કે દેવના કે. અચ્ચુ જેવી
 પ્રિયા સરી પડી ત્યાંથી મારી દે છલંગ !

૧૨૨

વાહીમાં મધ્યાહ્ન આજે હાગે ઠીક જામ્યો બધે,
 ભીની ભીની સુવર્ણની ધારા પડે શીર;
 કુવારાની પાસે પ્રિયા સૂતી જળકન્યા જેવી
 દેખી જાઉં પાસે—ધીરે ધીરે રે લગીર !
 અધબીઆં પોપચાંમાં જોખનનાં સ્વપ્ન કંઈ
 સરકતાં હાગે જાણે પંખી આવે—જામ :
 અરે એવાં પ્રિયાનાં કૌમારશુદ્ધ સ્વપ્ન વિષે
 કોણુ પહેલો વિચરી ત્યાં હસવા ન ચાલે ?

૧૨૩

આવે પોષ માસ; ફૂટે વાયુ કેરા આસ જોડા;
 દિવસે રહે તડકો ને રાત્રિએ રહે ટાક;
 લીલાલ્હેરે બૂલી રક્ષાં બહુ કેરાં ખેતરોમાં
 પ્રિયા ફરે પ્રકૃતિ શું રાખી સ્નેહ માઠ;
 અર્ધ જોડ્યા કેથ એના ઊડે સ્વપ્નવાયુએ ત્યાં,
 છાયા અને જ્યોતિ કેરી ચાલી રહે વણાટ:
 દૂરથી દોડાવી મારો પ્રેમરથ વાટે એની
 બાંધું તેના ચક્રે ચિર એનો અજકાટ.

૧૨૪

આંખલાએ નવશણુમાર ફરી ધાર્યા હવે,
 ખીલી નવપક્ષવેની ચમરીઓ અંગ ;
 નાનાં નાનાં, લીસાં લીસાં, મૃદુ એ સૌ પક્ષવેમાં
 છાયા નવયૌવનની સુરખીના રંગ ;
 પ્રિયા મારી ખીલી રહી એવી નવયૌવના આ,
 રહ્યો ઉભરાઈ એના ઉરનો વિલાસ ;
 ફાગણનો ચંદ્ર નવસુરખીએ ઉગે જેવો,
 પ્રિયાનો પ્રકાશ તેવો ઉઘડે ચોપાસ.

૧૨૫

પૃથ્વીએ વસંત જ્યારે પધારે હસંત પૂરી,
 વને ઉપવને ભરે પાંદડાંના પુંજ,
 પ્રિયા કે એકાંત શોધી એવી પાનલીલા વચ્ચે
 સૂએ વનદેવી જેવી જઈ એવે કુંજ ;
 સૂએ વનદેવી જેવી પાંદડાંના ઢગ વિષે,
 લાખોલાખ ઉપરથી છાયા સરે અંગ :
 જાણે જાડા સાગરે કે મોંઘી મેતીછીપ વિષે
 પશ્યું છે છુપાઈ જાડું અમોહું કે નમ.

૧૨૬

નાની નાની સફરીઓ સાગરતરંગ પર
ધામે ધામે આવે જેમ સરતી કિનાર,
સખીઓ શું પ્રિયા તેમ તળાવને તીરે આવે,
ધનુરંગી સાળુશબ્દ ફૂલે હારોહાર;
જીવનની સફરી શું પ્રિયાને ધિછાનું હું તો,
જાણે ઊભી જોય નિજ નાખુદાની વાટ;
પ્રિયા કેરી સફરીનું પાખું જો સુકાન હું, તો
વિશ્વસિંધુ ઓળંગીને પૂરું અદ્વાધાટ !

૧૨૭

તળાવને તીરે નિજ સખીઓની સાથે પ્રિયા
બળતે બપોર જળ ફીડા થકી જાય;
પૂર્વમાંથી રંગોને સંકેલી લેતી સંધ્યા જેવી
પ્રિયા સાળુ ઊંચકતી ઓળે જળે પાય;
કમળની હાર જાણે ઉઝેલી જણાય, કે આ
હસ્તીદંત-સ્તંભે ઊભો સૌંદર્યનો પૂલ;
મચ્છ બની ભરું જાણે ચરણકમળ પાસે,
કે આ પૂલ નીચે શક્તિનાવે ખાઉં ખૂલ !

૧૨૮

નાની મોટી સખીઓને નક્કરો શી બેગી કરી
પ્રિયા મારી ઉજાણીએ જય મામ ખ્હાર ;
લીલાં લીલાં ધાસ પર લટકે સરકતી સૌ
ટોળીઓ જમાવી કરે મધુર વિહાર ;
લીલાં લીલાં ધાસ પર ખેલી ચાકી ખેસે અંતે,
નયનમાં નયન ને હાથમાંદો હાથ :
રાત્રિના મેદાનમાં આ રૂપેરી ડેરાઓ ઠોઠી
ઘડી ઠરે શુક જાણે તારણીઓ સાથ !

૧૨૯

પ્રિયા મારી જય જ્યારે ફરવાને ખ્હાર ત્યારે
જોયાં છે કદાપિ એનાં તોર ને તુમાખ ?
સિદ્ધરાજ જેસિંગના જેવી જાણે રણે ચઢી
ઘડીકમાં લાવશે એ જીતી કેદી લાખ ;
કેક મુનિરાજ કેરા સંયમના ગઢ તોડી
આવશે એ પાછી, બાંધી હાથો અનેક :
અરે મારી રાણી ! તારી શક્તિ કોણે જાણી નથી ?
બાંધ મને પૂરો થયું રાખ મારો ટેક !

પ્રિયા આવે કદી કદી દેશ નિજ છૂટા રાખી,
 જાણે કાળાં કિરણોનો પુંજ પડ્યો સંકેધ ;
 પવન ત્યાં આવીને એ માળામાં ભરાઈ જાય,
 પડ્યો પડ્યો તારેતાર સુધી લે સુગંધ ;
 આશ્રયા એ કરે બહુ કાળ મદ્યેને માંહી ,
 શૂલે નિજ ગતિ અને શૂલે નિજ દેશ ;
 હઠીલો એ જાય નહીં, ત્યારે પ્રિયા ડોક ઢાળી
 નાખે એને પટકા ખંખેરી નિજ દેશ.

શેરી કેરે નાકે હું તો વાટ જોતો જોતો રહું,
 દેરે જતી પ્રિયા કેરાં દર્શનને કાળ ;
 કર્ણ મારા તીવ્ર જની સુણે ત્યારે પુષ્પમાં યે
 ચાંદનીની પગલીના પડતા અવાજ ;
 પ્રથમ સુણાય સ્વર, ધીમે—સ્પષ્ટ—સ્પષ્ટતર,
 પંથરજતણે પછી સુણું મલકાટ ;
 એજ ચાલ, એજ ધાટ ; પ્રિયતર—પ્રિયતર—
 હેયું માફે ઉછળીને દોડે બધી વાટ !

૧૩૨

પ્રિયા મારી આવે, મારી કળી, મારી મધુરી એ,
 નાણી લઈ હોઈ કદી નેજન હગર ;
 મુલ્લું એની પગલીઓ આવતી કે દહેર જેવી,
 પડે મારે હૈયે નાણે સંગીતની ધાર ;
 પથ્થર થું બની કદી પડયો હોત અહલ્યા શો,
 તોય એને મુણી પાછો પામત હું પ્રાણુ ;
 માનવના દેહે પાછો ઊઠીને ત્યાં પ્રિયાપદે
 દરત હું મારું નવજીવન પ્રમાણુ.

૧૩૩

ધડી પર મેલ આવી ચાલી મયો દશે તેની
 હતી ભૂમિમાલે શીઘ્ર ચુંબનોની છાપ ;
 પ્રિયાતણી પગલીઓ આવતી દોરાતી વાટે
 કીચડ ત્યાં દેખી જરી ખાંચી ઊભી આપ ;
 દોઠી મેં તો જાણ મારી પાંચરી ત્યાં દીધી નીચે,
 પ્રિયાની હું પામ્યો એક દષ્ટિ ત્યાં અતૂલ :
 કુંગી કુંગી પગલીઓ લળી લળી ચાલે જાલે,
 હૈયે મારે પડે સાથે કુંગાં કુંગાં ફૂલ.

પ્રેમ કેરાં નખરાંને ભાવે બધી વાતો બાધી—

અંતરમાં એક ને બતાવે બહાર અન્ય :

હાલું થાય જમણું ને જમણું તે હાલું દીસે,

હર્ષણે એ દેખી પ્રિયા શીખી કળા ધન્ય ;

દીર્ઘજાળ નાખી દાખે ઉસટા એ રંગ કેંક,

મેના જેવી રાંક, પણ બને જાણે બાજ ;

હૈયે હોય હેત પણ પરાણે ધિક્કાર દાખે :

અરે પ્રેમ ! એવું તારું ઉસટું શું રાજ ?

પ્રિયા મારી કંઈ કંઈ પ્રેમકળા દાખે એવી,

જ્યોતિગુંથી ઝરણી શી એ તો માતી જાય ;

ફરૂં ત્યાં એ જોય મને, જોઈ ત્યાં એ ફરે પાછો,

મેધર્ષીજ્યો ભણું તો એ મેધધનુ થાય ;

અબ્બ શો ઘેરાઈ તો એ ચંદા શી ડોકાવી હસે,

ધપું હું વેશાખે તો એ બને શીત પોષ :

દુનિયાની આંખચક્રી પ્રેમને સંતાડે પ્રિયા,

રખે કોની દષ્ટિ મારો સ્પર્શે ભાવિકોષ !

છાંયા અને તહકાની વાતો ઘણી પ્રિયા જાણે,
 એ તો એની કળા કેરાં વિધવિધ રૂપ;
 હાસ્યનાં ગુલાબ અને મોતી રહેજે વેરી નાખે,
 રહેજે આંખે ધનધેરી ઘટા આણે ચૂપ;
 બવાંની કમાન એના મુખને આકાશ ચઢે,
 ત્યારે ત્યાંથી હસી જવા ચાહું જ્યાં બેહાલ,
 સુણું ત્યાં સુવર્ણઘંટા પ્રિયામુખની, ને મને
 પાછો ખેંચે પકડી ત્યાં એની હાસ્યજળજળ.

પ્રિયા મને કહે, “કવિ, તમે મારા ગુરુ બનો;
 કવિતા તમારી મારે શીખવી છે સર્વ;”
 સુણી એવું હૈયું માફ નાચી રહે મારી પાસે,
 ડોક ખટી રાખી પાસે બિભો રહે મર્વ;
 પણ મારી કવિતાના પડદા ઉઘાડું ત્યાં તો
 એજ મને કહે તેના ઊંડા નવા અર્થઃ
 શીખવવા જાય તેજ દસમણું શીખી આવે,
 પ્રિયાની છે એવી મોહકળા કે સમર્થ !

એક દિન મારે મારે લાલ્યો અજવાળાં રૂઢાં,
 અનેરાં અરુણાં હાસ્ય વેરતો ચોમેર ;
 પ્રિયા મને પૂછે, “ તમે રચો છો જે ગીતો તેમાં
 ધારણ કરો છો તમ નામ બહુ પેર ;—
 કયા અમીનામે કહો તમને બોલાવ્યા ગમે ? ”
 મેં કહ્યું, જે ગમે તે કહે—મોહન કે રથામ,
 કહાન કે કનૈયો કહે, પ્રાણુ કે પૃથ્વીયો કહે,
 બસ એક “ મારો ” કહે તો છે તેમાં તમામ !

સરખી સમાણી નિજ સાહેલીઓ સાથે લઈ
 પ્રિયા મારી લટકતી જાય જળધાટ ;
 ચંમેલીની મધ્યે જાણે હોય કે ગુલાબ, તેવી
 દીપતી ત્યાં સર્વમાં તે જતાં નિજ વાટ ;
 ઇન્દ્રધનુ જેવી એ તો વાંકી વળી જળ ભરે,
 સંખ્યા માથે સૂર્ય જેવો મૂકે ઘડો શીર ;
 આડમાં લપાતો મને જેઈ ફરી ફરી જુએ :
 “ રૂહો સખીઓ, કાંટો ભાગ્યો, ઢોળાયું છે નીર ! ”

૧૪૦

સખીઓની સાથે પ્રિયા ફૂલ વીણવાને ચાલી -
 વાડીમાંનાં ફૂલ કે આ માનવનાં ફૂલ ?-
 મોઝરો તો ચહે એને શિર ચઢી ખીલું આજે,
 ચંબેલી કહે એને ગળે ઝૂલી બનું ફૂલ ;
 હૈયે તપ્ત માગે ગુલ જોખનનાં ફૂલ જેવું,
 કરવણી બીડવા લે ગુલછડી ઝૂલ :
 અરે કોઈ દેવ આજે બનાવે જો ફૂલ મને,
 વીણાતાં પ્રિયાને પૂછું-“જોયું તારું ફૂલ ?”

૧૪૧

નવાં નવાં પલ્લવોથી છાયા આંખાવાડીઆમાં
 એક દિન પ્રિયા મારી ફરે સખી સાથ ;
 ભમરાની પેઠે ધીમે કરતી ગુંબર કુંજે
 હળુ હળુ ચાલે ગુંથી હાથમાંહીં હાથ ;
 જોતાં મને દૂરથી ત્યાં બની જાય બાવરી, ને
 ચાંપી દે ત્યાં સખી કેરો ચરણ જરાક :
 સખી પામે પીડ તેને સહાવા, મને જોતી જોતી,
 ગુંબનોથી ઢાંકી દે ત્યાં પ્રિયા સખીઆંખ !

ચંદા નિજ કર ધારી શુકને રમાડે વ્યોમે,
 તેમ લધુ બાંધવને ધારે પ્રિયા હાથ ;
 તારલીઓ જેવી એની સખીઓ ખેલાવે તેને,
 આંખો મીચી મીચી હોતે હસાવે સંગાથ ;
 બાળને રમાડવા હું જાઉં જરા હામ બીડી,
 ત્યાં તે! ચોંટી ખણી તેને રડાવી કે પેર,
 કળા શી બીડાઈ પ્રિયા તીરછી ત્યાં જોતી કહે,
 “જાઓજી, રડાવો છો શું !—ચાલો સખી, ઘેર !”

શેરી કેરી કન્યાઓ સૌ વાડીએ જવાને ચાલી,
 હથુક્તી મેનાઓની ટોળા જાણે હોય ;
 માડી મારી દોરે સૌને : જાણે નહીં જ્ઞાને કાળે ;
 હરિણી શી ચપળ ને બીર બીર જોય ;
 બીર બીર જોય, જાણે આવે કે દિગંતમાંથી,
 ફૂટે એને અંતરે કે અણસુઓ સાદ ;
 આંખલા ને વાથરા ને મંજરી ને કેકિલ ને—
 જાણે નહીં જ્ઞાને કાળે આવે એવા નાદ.

૧૪૪

બારી પાસે બેઠી બેઠી પ્રિયા ત્યાં વિચારે કે કે,
જાણું નહીં હશે એને હૈયે જાગ્યો પ્રેમ ;
પાસેની કે જાંબુડીની ડાળે ફેક મેના બેસી
ડોક ઢાળી ઢાળી એને જોય એમ તેમ ;
અરે મેના ! હઠી જા તું, દે ત્યાં મને બેસવા તું ;
જગાડું પ્રિયાને હૈયે પ્રેમતણા બહાર ;
લાખોલાખ પ્રેમ ફેરી ચીંચી ચીંચી પટપટી
કિલબિલ કરી મૂકું હજારો હજાર !

૧૪૫

અંતર ને બાહ્ય ફેક ખમી ખમી તાપ જોડા
સાંભે પ્રિયાધર બણી વળ્યા મારા પાદ ;
મીઠી મીઠી પવનની હોર ત્યાં જોડાવે મને,
ચાલવું કે જોડવું—શા હૃદયના નાદ ?
પ્રિયાધરવાડીમાં મેં ફૂલ નવું દેખી ચંદ્રચું—
પૂછીશ હું તેને કે એ કોને હશે બોઝ :
જોખિંતી ત્યાં ખભે મારે હસ્ત ગુંથી બેઠી પ્રિયા,
“ તમે બહા ચોર છો—આ બંધનને ચોઝ ! ”

એક વેળા યો'તો હું પ્રિયાની માસીને ગામે,
 લાવ્યો ત્યાંથી સંદેશો હું પ્રિયા કાજે ખાસ;
 પ્રિયાધર જઈ ત્યાં તો સખીઓની સાથે વાટે
 નક્ષત્રમાં શુક શી એ મળી ધર પાસ;—
 પ્રિયા મને કહે, “એલો હળુ હળુ કાનમાં એ,”
 અને એના કાને માં મુખ લાવું, લાંબ
 “હાજી, કાંઈ કરડયું એ!” કહેતી એ હઠાવે ડોક—
 અને એના ગાલે મારા હોઠ અથડાય !

જાડી પ્રિયાઆંખમાં છે શીતળ પ્રકાશ રહ્યો,
 થાક્યાંનો વિસામો અને ચાહ્યાંનો આરામ;
 ગીલીદાંડા મેદાનોમાં રમી રમી ગોપખાનો
 તાપમાં તપેલા સાંઝે આવે બની સ્યામ;
 વાંકા વળી પાતરાં સૌ મુખે ધરે, લાં તો પ્રિયા
 મટુકીથી દૂધ સૌને પાય આણી બહાલ;
 ખંધો એક બાળ લાં કહે જાયો થઈ, “ચુંચું તને,”
 પ્રિયા હસી વાંકી વળી ધરે નિજ ગાલ !

૧૪૮

ફૂલો છે ઉગાડ્યાં નિજ વાડીમાં પ્રિયાએ મોંઘાં,-
ભી એની નિશાળે શી બાળકોની હાર !
હડાં છે એ ફૂલ પથુ આવે મને વનતણાં,
અરે મારાં વનનાં એ ફૂલનો શો ખહાર !
પ્રિયા પથુ કેવું માફ વનનું છે ફૂલ મોંઘું,
નાચતું ને ફરતું શું ખેલે વાયુ સાથ :
જીવનને વાટે અને ધાટે એ તો હગી ખીલે,
ચૂંટ્યું પથુ દીપી રૂહે એ શિરે, ગળે, હાથ.

૧૪૯

કાળાં ઘેરાં પાંપણો ને પોપચાં ઢાળેલાં નીચાં,
એવી ઝૂમે સંધ્યા મારાં ખેતરને શીર ;
મીઠાં મીઠાં ખગ્ગુરાંમાં દિનભર ગાઈ ગાઈ
મેના મારી આવે પાછી બેડતી અધીર ;
કાળાં ઘેરાં પાંપણો ને પોપચાં ઢાળેલાં નીચાં,
પ્રિયા એવી સાંઝે ફરી જાય પાછી ઘેર ;
ધડી ચાલે ધીમી, ધડી જાય અર્ધ દોડતી તે :
નિર્ભય શું થાય ના એ મેનાતણી પેર ?

૧૫૦

હાતીપૂર ઝૂલતાં જુવાર કેરાં ખેતરોમાં
 પ્રિયા દોડે અટપટી ચકલીઓ પૂઠં ;
 હુંડાં કોક ઝૂમી પડે તેને પાછાં ઊંચકાને
 લાડી મૂકે ઠામે, ધરી દૂધમય મૂઠં ;
 થાય ધનધોર, પડે મેલ મહા શોરચકી,
 પ્રિયા દોડે ઝૂંપડે કા ખેડુ સીની પાસ ;
 ધરા ને આકાશ પહાર મસ્તીમાં ગુંથાય ઊંડાં,
 ઝૂંપડીમાં પડે બધો પૃથ્વીના પ્રકાશ !

૧૫૧

પશ્ચિમની પૂઠે દોહી સૂર્ય મધમાખ જેવો
 મારી એક ચટકો ત્યાં કરે તેને લાલ,
 પ્રિયા કેરી પૂઠે સાંઝે વાહીમાં હું જાઉં ત્યારે
 દક્ષિણે ડાબે એના લાલ અને ગાલ ;
 લાલ અને ગાલ ને કપાળ એનાં લન્નચકી,
 સરી જતી સાહીનો ત્યાં ખેંચે છેડો શીર ;
 ચાલી જતી જોતો એને ડહું અશ્રુસાગરે હું,
 લાલ અને આંખ અને વહે લાલ નીર.

૧૫૨

અસ્ત થતા રવિ કેરાં કિરણોની રેલ ચાલે,
તેની સામે ઊભી રહે પ્રિયા છૂટે કેશ ;
કિરણોમાં કેશ એના ભળી જતા લાગે સ્હેજે,
કે આ ખીલે કિરણોનો નવીન પ્રદેશ ;
સોનેરી કમળ કેરા ઝૂમખા શો રવિ ઝૂમે,
રવિ કેરા ઝૂમખા શું પ્રિયાઝૂખ તેમ :
જેહ જેહ ઉભયની જ્યોતિભરી પાંદડીઓ,
હશે ક્યું બિંબ, પ્રતિબિંબ ક્યું એમ !

૧૫૩

સમી સાંઝે જનતણો પગરવ દૂર થતાં,
વૃક્ષોથી છવાયા રમ્મ તળાવને તીર,
પ્રિયા ધડી બેસીને ત્યાં નીરને નિહાળે જાંડાં,
સ્નાનચક્રી આવે જિર્મિ ઉરમાં લગીર ;
જાંડી સાંઝે જનતણો પગરવ બંધ થતાં,
પ્રિયા જાંડી તળાવમાં ઉતરે અધીર :
અર્ધ સંકોચાતી શુદ્ધ સૌંદર્યની મૂર્તિ જેવી
વાદળાં ઉતારી પેસે ચંદા બ્યોમનીર !

સૂર્ય ગયો જાણી, નભસાગરમાં તરવાને
 રજની ત્યાં ચા'તી આવી ભભી રૂહે દિગંત ;
 ધીમે ધીમે આછાંધેરાં વચ્ચે ઉતારતી તે
 ચંદ્ર તારા કેરી શોભા ખતાવે અનંત ;
 પ્રિયા તેમ જળે ચંદ્ર તારા ચમકાવતી ત્યાં
 કરે ક્રીડા, તેની વૃક્ષે બેઠો કરું આંખ :
 હાયા મારી આશિંતી ત્યાં જોઈ જળે દૂધી પ્રિયા
 પાણીને બિડાડી જાયે ભરે મારી આંખ !

એક સાંઝે વેરાતી'તી તિમિરની રેત ઝીણી,
 પ્રિયાને કુણાવી મેં ત્યાં કથા જૂની એક :
 સાત સાત વર્ષ સુધી એક બીલ કુંવરીને
 કેવી હતી ચાહી એક રજપૂતે નેક ;
 લૂંટારાને હાથે કેવી પડી તે છોડાવી લાબ્યો,
 લડતાં ધવાઈ મુઝો કુંવરી સમક્ષ ;
 મારી ત્યાં કટારી કેવી અંતે મરી સાથે મઠ—
 સુણી પ્રિયા રહી ત્યાં ભરાઈ મારે પક્ષ !

૧૫૬

પ્રિયા નહીં જન્મતની દુઃખધેરી વાતો જાણે,
 એ તો મારી આનંદની પૂતળી નિશંક ;
 કરચ્છુપ્રસંગભર્યા ગીત કેંક ભાવે એને,
 તેથી એવાં ગીત હુંય ગાઉં બની રંક ;
 વહે ગીતગંગા તેમાં રેડું મારી યમુનાને,
 ઉછળે ત્યાં ભેવડાં એ ભાવવાયાં નીર ;
 સૂર મારો જિયે જઈ ધૂણ પાછો ઉતરે, ત્યાં
 પ્રિયા સારી આંસુ મારે ખભે ઢાળે શીર !

૧૫૭

પૂર્ણિમાની રાતે શુદ્ધ અમ્બહીન વ્યોમ વિષે
 ચંદ્ર સરે જાણે નીરે તરે ધોળો હંસ ;
 રૂપેરી પ્રકાશ ફેરાં પિચ્છ નિજ વેરતો તે
 ઉગ્ગળી દે સ્નેહે આપેા રજનીનો વંશ ;
 પૂર્ણિમાની રાતે સુધા વેરી વેરી ચંદ્ર જતો,
 રૂહેતો પૂઠે તોય તેનાં પિચ્છનો પ્રકાશ ;
 પ્રિયા નિજ સુધા વરસાવી એમ જતી ત્યારે
 જોઈ રહું પંથ એનો જ્યોતિ ફેરે આશ.

૧૫૮

આવે નવરાત્રિ ત્યારે ગામની સૌ કન્યકાઓ
 પ્રિયાને બોલાવે ગાવા ગરબા ને ગીત :
 પૃથ્વી જેવી દીવી મૂકી, તારાઓ શું ચંદા જેવી
 ધૂમતી ગવાડે સૌને પ્રિયા રૂડી રીત ;
 હશે લોકગીત લોકકવિઓએ રચ્યાં, પણ
 હિમાલયે હિમનો ન બંધારે આહવાદ ;
 પ્રિયાતણા સર તેમાં ચંદ્રિકા શું બળે ત્યારે
 આવે લોકગીતમાં અલૌકિક આસ્વાદ !

૧૫૯

ઊંચા સ્વર્ગમંદિરના સોનેરી કળશે ઊડી
 સ્વર્ગપક્ષી જેવા મહાકવિ ગાય ગાન ;
 પ્રિયા એવાં ગીત ઊંચાં ગરબે ગવાડે ત્યારે
 લોક કહે હશે એને અર્થનું શું ભાન :
 અરે ભાઈ, અમે પણ કવિ વધુ નાણીએ શું,
 અમે પણ પ્રજુદત આપીએ સંદેશ ;
 અને અમ વાણીમાંથી એવું તે શું વહે છે કે
 મુચુતાર નાણે બોલનારથી વિશેષ ?

દીવાળીના દિવસોમાં પ્રિયા ભારી એક સાંજે
 દીપિકાઓ જેવી નિજ સખીઓ શું જાય;
 કુંળા કુંળા પગલીની ચેખી કુમળાશ મોંઘી
 વાટમાંની ધૂળરજ શરમે દબાય;
 દીપિકાઓ જેવી એની સખીઓની આંખ દીપે,
 જાણે પ્રિયામુખે પડે એનોજ પ્રકાશ:
 દીવાળીને માટે શોક કરે છે આ દીવાઓ, કે
 દીવાઓને માટે આવે દીવાળી આ ખાસ ?

પ્રિયા વિષે કાંઈ કાંઈ વાતો મારે કાને આવે,
 ડોસીમા કે બેસી એના ગણાવે કે દોષ:
 “અરે છે એ છોકરી તો છોકરાની બેન જેવી!
 ભૂલ્યાં હશે બહા સાથે બેશીઓનાં બેષ;”
 કાંઈ અતિ પક્ષી, અતિ ખંધી, અતિ બોળી કહે,
 કાંઈ કહે જાણે શું એ પુરુષોના દુઃખ:
 અરે છે એ છોકરી તો છોકરાની બેન જેવી?—
 ડોસીમા! મેં કાંઈ હશે તેથીજ પસંદ!

પમથી તે માયા સુધી હશે એના દોષ ધણા :
 દિનબર સુએ તે તો જાણે રાત માત્ર ;
 પ્રિયા કે આકાશને શું જાણી શકે જન એવાં,
 બારીહીન ઝોરડીમાં પગાં જેનાં ગાત્ર ;
 આનંદનાં આંસુ તે શું શોકનાં યે હોઈ શકે ?
 સૌંદર્ય અપૂર્ણ એવું માને એનું કોઈ :
 સૌંદર્ય જે કરે બધી પૃથ્વીને પવિત્ર, બધા,
 બધે તેના દોષ બધા બેઠા રહે જોઈ.

દોષભરી દુનિયા જે જોઈ જાણે દોષ બધે,
 પ્રિયાની નિર્દોષતા તે જોઈ શકે કેમ ?—
 ઝરાએ ઝરાએ જેને હાસ્ય ઝરી જતું લાગે,
 પવને પવને જેનો ઝંઘી રહે વ્હેમ ;
 ચંદ્ર આ નિર્દોષ માત્ર જ્યોતિસુધા વેરે બધે,
 બાળી એને જગે બધે ભરતી ભરાય ;
 પ્રિયા રહે રેલી ત્યાં આ દુનિયા તો ઘેલી બને :
 અરે બાઈ, દુનિયા આ દિવાની કહેવાય !

૧૬૪

પ્રિયાના નિર્દોષ ખેલ, પ્રિયાની નિર્દોષ મસ્તી,
આનંદની તાળીઓ ને હાસ્યના કસ્થોલ—
જાણે એની પ્રભા હજી નથીજ બંધાતી કોથી,
હજી એના સ્વર્ગનો છે એવડો હિડોલ.
“અરે છે એ છોકરી તો છોકરાની બેન જેવી,”
ડોસીમા શું બોલી નથી એવું દિન એક!
મૃદુતા ને સૌમ્યતામાં શરતા સ્વતંત્રતા છે,
છોકરીની લાજ છે ને છોકરાનો ટેક !

૧૬૫

પ્રિયાની બા જ્યારે એનો ચંદ્ર જેવો દોષ કાઢી
ધડીભર જાય જાણે પ્રિયા શું રીસાઈ,
માતને મનાવવા એ આંસુભરી આંખે તેની
એમ તેમ ફરી જતી હોકે રૂઢે વીંટાઈ;
જાણે જોરી જળભરી વાદળીની કન્યકા કે
ન મનાતા પર્વતને કંઠે પડી રોય;
સુંદર બનાવે એવાં રૂદન વધારે સદા,
આંસુડાંનાં બિંદુ એવો આત્મા જોડો ધોય.

પ્રિયા જ્યારે મારા ભણી આવતી દેખાય ત્યારે
 ઉમે મારો દિવસ ને ઉધડે આકાશ ;
 સૂર્ય જેવું મુખ એનું કિરણો ત્યાં વેરી ભરે
 અંતરે ઉગ્ગસ ને ઉગ્ગસ આસપાસ ;
 પ્રિયા જ્યારે મુજથકી ફરી પાછી જાય ત્યારે
 હુમે મારો દિવસ ને ખોલે રાત્રિદેશ ;
 સૂર્ય ચાલી જતાં ત્યાં તો રાત્રિના અંધાર જેવા
 એઈ રહું પૂઠે એના કાળા કાળા કેશ.

એાથું પૃથ્વ વાંગી નિજ તેજઃપ્રગ્ભમાંથી જ્યારે
 ચંદ્ર છોડી જાય પાછો પૃથ્વી ફેરે પાટ,
 ઝાકળના જેવું ઝીણું વરસે અંધાર પૂઠે,
 તેમાં હુખી જાય એની વિદાયની વાટ ;
 પ્હોળા પ્હોળા થતી એક તારકની પાંપણો ત્યાં
 ખેંચાતી ખેંચાતી તેજ વાટે ફેંકે નૂર :
 પ્રિયા ચાર વાત એવી ફરી ચાલી જાય ત્યારે
 ખેંચાતી ત્યાં આંખો મારી જાય પૂઠે દૂર.

આકાશના અંતરમાં ઊંડું ઊંડું જોતી કંઈ
 રજની જ્યાં ઊભી બેઠી તારાભરી પાંખ,
 હજી હજી પડે ત્યાં તો એવિ'તો સતાવવાને
 ચંદ્ર આવી પાછળથી દાબે તેની આંખ !
 મણિબિંદુભર્યો નિજ પાલવ સમારતી જ્યાં
 પ્રિયા ઊભી ઊડાં ઊડાં સ્વપ્ન જોતી આમ,
 પ્રેમ મારો જઈ પૂઠે પોપચાં દબાવી એનાં
 પૂછે હસી, “બેઠી દે હું કોણુ, માઈ નામ ?”

જ્યારે મધ્યરજનીની ભૂમિ ઠેરા રેતીકણે
 મીંચકે રૂપેરી આંખે મારી ચળકાટ,
 ચંદ્રા નનજ હોડધીનો હિંડોળો બનાવી તેમાં
 હીંચ ખાતી ખાતી ઢળે પશ્ચિમને ધાટ ;
 લટકતા તારાઓનાં દોરડાંને ઝાલી અંતે
 સિંધુકરે સરી પડે હિંડોળાની સાંધ :
 પ્રિયા એમ હીંચી હીંચી સરે ત્યારે હું ય જાને
 ઝીલવા ન બોલું મારાં હૃદય ને હાથ ?

સૌંદર્યની ભેગી કરી બધી કુમળાશ સાથે
 વસંત પધારી ન્યારે પ્રિયા કરે કુંજ,
 લીલી ઉભરાતી ભર છાયા નીચે એકાંતમાં
 પ્રિયા મારી સૂતી કરી કુસુમોના પુંજ :
 જાણે એના આત્માએ ત્યાં પાંખો નિજ ઢાળી દીધી,
 કુંળી કુંળી પાંદડીઓ અંગને વીંટાઈ;
 મુલાબનું ફૂલ જાણે પાછું આ બીડાઈ ગયું,
 અને કળી બની પાછું સ્વપ્ને રૂહે મૂલાઈ!

ફલડાં છિછાળતી ને વેરતી ત્યાં બંને હાથે
 આવે છે વસંત જેવી પ્રિયા મારે ઘેર;
 શેરીમાંનાં બાળકોને કરી બધાં એકઠાં હું
 વસંતનાં ગીત ગવડાવું રસભેર;
 પંખીડાં સૌ બેસી બહાર ઢાળીએ ઢાળીએ ગાય,
 ફાગણથી મુખ સૌનાં ભરે આંબામહેર :
 આવી છે વસંત કે આ મીઠી છે હસંત આવી ?
 ગામ બધું જાણે કોણ આપ્યું છે આ ઠોર.

ફૂલવાડી વિષે એક કાગળપ્રભાતે ફરૂં,
 નવાં નવાં ફૂલ ત્યાં હું જોતો જોતો જાઉં ;
 આકળે ભરેલાં નીચે લીલાં લીલાં ઘાસે પડ્યાં
 અહીં તહીં બાળ જેવાં ફૂલ લેવા ચાહું ;
 દૂરથી કે ફૂલ મોંઘું વૃક્ષ નીચે પડ્યું દીપે,
 વસંતને મુગટેથી ખર્યું જાણે ત્યાંય ;
 ફૂલ લેવા જાઉં પાસે, વાંકે વળું ઊઠી આશે —
 પ્રિયા ત્યાં તો ઊઠી મને જોતી જોતી જાય !

પાંદડી એથી :

અર્પણ

કલિકા

પાંદડી ચોથી :

અર્પણ

(મુક્તધારા હંદ)

૧૭૩

આત્રી છે વસંત પત્ર પુષ્પ કેરા થાળ ભરી,
લીલી ધરા ખીલી રહી મંજરીને હાસ ;
આભ અને આભલાંમાં ઝોચિંતાં સૌંદર્ય ઉમે,
નવલ સુગંધ ભરે સૃષ્ટિ કેરા ત્યાસ ;
પ્રકૃતિમાં બધે એવો ફાગણનો પ્રાણ ફૂટે :
હૈયું ન્યારે મોળા જેવું ફૂટે ધરા સાથ,
અને નવું નવું કાંઈ ઉચ્ચ લાગે, ત્યારે કહો,
ઠહાવું કે ન ઠહાવું એ શું આપણે છે હાથ ?

૧૭૪

લીલી છે વસંત આવી : લીલા શલ્યમાર એના ;
 લીલી એની સાદીમાં છે વિધવિધ ફૂલ ;
 દા'ડા લાંબા થાય ; સૂર્ય રોજ રોજ વધુ વધુ
 નભે થોભી જોય એનું સૌંદર્ય બેમૂલ ;
 ફૂલમાં ગુંથાય ફૂલ ; અબ્રમાં ગુંથાય અબ્ર ;
 પ્રેમમાં ગુંથાય પ્રેમ : આવી છે વસંત :
 અંતર ને બહાર બધે ઉધડે છે લીલા જાડી,
 ઉધડે જ્યાં પ્રેમ તેની આશનો ન અંત.

૧૭૫

સૂર્ય નથી, ચંદ્ર નથી, તોય છે પ્રકાશ જોડે ;
 જળ નથી, ઘળ નથી, તોય છે સુધામ ;
 જંત્ર નથી, મંત્ર નથી, અક્ષણ છે કળા તોય ;
 પાંખો કે ના વાણ, તોય જોડે આડે યામ ;
 જાણનાર જાણે નહીં, દીકું કદી માને નહીં,
 ચાલ્યું જાય સીધું, નથી શક કે સુકાન ;
 નથી જિએ આકાશો, કે નથી નીચે ધરા પર,
 પ્રેમ કેવું નાચે એવું અદર વિમાન !

૧૭૬

પ્રભાતે આ કમળને ખીલી રહેલું ભાવે શાને ?
 રજનીમાં કુસુમની ખોલે શાને હોઠ ?
 ચંદ્રતણી ચાલે શાને ઉદધિ ઉછાળે ઉર ?
 ફૂલોને શેં મમે મધુમક્ષિકાની ગોઠ ?
 ધનધોર સુણી શાને મોર નાચી શોર કરે ?
 દક્ષિણનો વાયુ વાતાં હસે શેં વસંત ?
 રૂના સંદેશ એવા કેમ આવે, કેમ ઝીલે ?
 રણો અણુદીઠો ક્યાં એ ધૂણ રહે તંત ?

૧૭૭

આંખ જે આ આંખને તો ઘડી ઘડી કહેતી કેંક,
 મુખ જે આ મુખ કેં પોણી રહેલું મૌન,
 શ્વાસ જે આ અટકતો અર્ધ કે નિઃશ્વાસ ખાતો—
 પૂઠે રહ્યું ગુણ તેની સાન દેતાં ગૌણ ;
 પૂઠે રહ્યું ગુણ, તે તો કાળા મેઘ પાછળથી
 ચંદ્ર જાણે રેડી રહેતો છુપી શતધાર ;
 વેતલર વાદળે કે વ્યોમભર ઘટા લેઈ
 કદી શું રહે છુપો વ્યોમે ચંદ્રનો સંચાર ?

૧૭૮

યૌવનને ધડયું, અને ધડયો સાથે આનંદને :
 યૌવન ને આનંદની પૂઠે ધડયો કાળ ;
 ધડપણ ધડયું, અને ધડયું સાથે ડા'પણને :
 ધડપણ-ડા'પણની પાછળ જંગલ ;
 પ્રેમને જો ધડયો, અને ધડી છે અમરતાને :
 પ્રેમ ને અમરતાની પૂઠે ધડયું કષ્ટ ;
 પ્રિયને છે ધડી, અને ધડી દિવ્યભાવનાને :
 અરે વિધિ ! જ્ઞાને સાથે ધડી મારી દષ્ટ ?

૧૭૯

પ્રિયા, તું જો જાણે તો હું જાણું આ શું છે તે બધું ;
 પ્રિયા, તું ન જાણે તો આ જગે જાણે કોણ ?
 કાલની જે વાત તે તો આજે કોણ કદી દેશે ?
 પોરનાં જે બીજ તે તો રોપાયાં છે હોણ ;
 પ્રિયા, તું જો જાણે તો આ બિર્મિની ઉઠેલ જાણે ;
 પ્રિયા, તું ન જાણે તો શા સિંધુના જુઆળ ?
 જગતની જ્યોતિએ છે જોયો બાહ્ય પાક મારો,
 તિમિરે છે દોઢો મારા દિલનો દુકાળ !

આંખમાં એ વસે તેથી આંખે આંસુમેતી ઝરે,
 છાતીમાં એ વસે તેથી શ્વાસ ને ઉસાસ ;
 ચિત્તમાં એ વસે તેથી ચિંતન ન જાય એનું,
 હૈયામાં એ વસે તેથી પળેપળ પાસ ;
 મુખમાં એ વસે તેથી અધર તલ્લપ કરે,
 આત્મામાં એ વસે તેથી માગે દેહયોગ :
 પ્રભુના અસ્તિત્વ માટે પ્રમાણ શું માગવાં છે ?
 અરે પ્રિયા, એજ અગ્ર માનવના ભોગ !

પ્રિયા, એક શબ્દ તને કહેવાને હું માગું, પણ
 કેમ એવો શબ્દ અભડાવું મારે શ્વાસ ?
 જરા જરામાંહીં લોકો સહેજે જને હસી કાઢે,
 તેને કદી હસી ન કઢાવું તારી પાસ ;
 ઘેરાય નિરાશા તોય આશા ત્યાં ડોકાવી જોય,
 હસતી એ ચંદ્રિકાને વારસી શા કાજ ?
 શબ્દ આવે છબે પણ તેને સદા હૈયે રાખું—
 એક તારી દયા માગું, આપ મને આજ !

૧૮૨

પ્રેમ પ્રેમ કહું પણ કેમ સૌના બોલ બોલું ?
 પ્રીત પ્રીત વહું પણ એ તો સૌની રીત ;
 વહાલ કહું, પ્યાર કહું, હેતનો ઉચ્ચાર લહું,
 શબ્દ મારો બોળું પણ ચઢે નહીં ચિત્ત ;
 હૃદય જે પૂજે અને પ્રભુ જે ન તજે કદી,
 પૃથ્વીથી થે પર એવો જેનો છે સંતોષ,
 મૂકું તારે ચરણે તે સ્વીકારી શું કૈશે ના તું ?
 શબ્દ નહીં જડે, બોલ્યો આખો જગદેવ.

૧૮૩

આંખે વસે તારલા બે તેથી ચાહું આંખો એની,
 ગાલે છે મુલાખ તેથી ચાહું એજ માલ ;
 મુખે અમીપાત્ર ભર્યું તેથી ચાહું મુખ એનું,
 લહરી શી ચાલે તેથી ચાહું એજ ચાલ ;
 કોયલ છે કંઠે તેથી ચાહું સ્વરમાધુરી એ,
 ખીલી રહે હાસ્ય તેથી ચાહું એ વસંત :
 સર્વ એ સુકાય ને સુકાય એવો પ્રેમ પણ,
 હું તો ચાહું એને માત્ર પ્રેમથી અર્પત.

જીવનસરે આ ધાર્યા કિરણ અનેરાં તારાં,
 ત્યારથી હું રહું, પ્રિયા, હાલ કે બેહાલ ;
 એક તારી નજરે આ સરનાં સરોજ ખીલે,
 ખીજી તારી નજરે તે ફૂલે રસાતાલ ;
 ભાગ્ય માઈ, કર્મ માઈ, શોભા મારી, કીર્તિ મારી,
 બેઠું હું કે જોય જગ તારેજ પ્રમાણુ :
 પ્રિયા, તારા હાથમાં છે જીવન કે મૃત્યુ માઈ ;
 માર કે જીવડ, પ્રિયા, તુંજ મારો પ્રાણુ !

પ્રિયા, જો આ દેહ મારો દે'રા જેવા બની રહ્યો :
 હૈયાના સિંહાસને તું મૂર્તિ બેઠી માંલ ;
 ખંડે ખંડે પ્રેમબ્યોતિ બળે છે અખંડ તેમાં,
 પૂજારી આ પ્રાણુ નિત્ય પૂજ કરે ત્યાં ;
 આંખો ધડી ધડી પાણી ભરી ભરી લાવે ઊંડાં,
 કાન સાંધુ સંત જેવા ધરે ઊંડું ધ્યાન ;
 સોહં સોહં ચાલે શ્વાસ, રસનાએ ભક્તિરાસ,
 આરતીએ ઉતરે છે જીવનનું ગાન.

પ્રિયા, મારા શરીરનાં આણુ પરમાણુ વિશે
 બરાઈ રહી છે તારી છબી જોતપ્રોત ;
 પ્રિયા, મારા પ્રાણના પ્રદેશને ઉજળી રહી
 તારા પ્રાણ કેરી સર્વવ્યાપક છે જ્યેત ;
 વીધી દે તું ગમે ત્યાં આ કૂટતા વિચાર મારા,
 જ્યેશે તું ત્યાં પ્રગટના તારાજ ચીતાર :
 દર્પણને તોડતાં યે ઝોકેઝોક કટકાઝે
 જળી રૂહેશે પૂર્ણ પ્રતિબિંબ તે મોઝાર.

જેના રૂડા ગુણભર્યા સંગ અને જોગ થકી
 ધનુષ્ય ધરાવી શકે સુંદર મરોડ,
 પલુછ તે છૂટી થતાં બની જાય વ્યર્થ એ તો,
 આવે એવી ધનુષ્યના જીવનમાં ખોડ ;
 ચિત્તમાં જોડાઈ એવી પ્રીત જે આ પ્રિયાતણી
 તેને છૂટી કરતાં તો ચિત્ત ચળી જાય :
 જીવ છે તો જીવન છે, જીવ ના તો જીવન ક્યાં ?
 ધનુષ્ય શી બંધને છે મનુષ્યની કાય.

સૂકો એક ખાટો હતો પડ્યો કેક ખૂણમાંહી,
 હાડમાંહી પથરા ને માંસમાંહી ધૂળ ;
 ક્યાંતી ચાર, ક્યાંના છોડ, ક્યાંતી લીલા વસે તેમાં :
 ફૂટ્યું તેને માથે એક ઝરણું મૂળ ;
 રુમઝુમ ગાન ત્યાં ગવાતું અમી પાતું રહે,
 લીલા આસપાસ હવે ખીલે બલી ભાત ;
 પૂછો કે એ ખાડાને એ ઝરણુ બૂલાય કદી ?—
 પ્રિયા, રસ આવ્યો ત્યાંજ જીવનપ્રભાત.

પ્રેમ છે ત્યાં આશ વસે, પ્રેમ ત્યાં પ્રકાશ લસે,
 પ્રેમ છે ત્યાં જીવનના જાગે ધબકાર ;
 પ્રેમ જો ન રહ્યો કે ન રહી તેની છાંય, તો ત્યાં
 દષ્ટિએ બીકાશે બધી દુનિયાનાં દાર ;
 જીવનની અંધારાતી કઢણુથી ખરી પડી
 સૂકા પત્ર જેવી નીચે ગમડશે આશ,
 શીણુ શીણુ થતા કાળા સિંધુના ઉછાળા વિષે
 અંતે ડૂબી જશે જોડાં અંધારાં આકાશ.

કદી કદી ચલચાલી ચહું છું હું વ્યોમવૃક્ષે
 કાચાં પાકાં ફળ તેનાં તોડી લેવા સાર ;
 આવ્યો છે આ ચોર એમ જાણી મને વ્યોમદેવે
 તોડી પાડી નીચે પાછો કાઢી મૂકે પ્હાર ;
 છોડું વ્યોમવૃક્ષ, અને દોડું હું અર્નતતામાં,
 કાળ કેરી સીમા યે પટાવી જાઉં સધ :
 ભલે મારી કલ્પના આ જોડે વ્યોમપાર, પણ
 પ્રેમની અર્નતતા ન પામી શકી અધ.

જુગ જુગ થયા, પ્રિયા, તારી પૂઠે જાઉં હું તો,
 જન્મે જન્મ બનું હું તો તારો જોડ-દેહ ;
 જમાનાએ જમાનાએ તારોજ હું હતો, પ્રિયા,
 તુંય હતી મારી, એવું કહે મને રનેહ ;
 જુગ જુગ થયા એમ કહીએ છે કડી બાંધી,
 બતાવી છે એવી પ્રેમસાંકળી અનન્ય ;
 જન્મે જન્મ બાંધીશું ને જન્મે જન્મ જાગી જોશું
 કદી નહીં તૂટે એવી સાંકળી એ ધન્ય.

૧૬૨

પૃથ્વીએ પધારી તારા સ્વર્ગથી તું જ્યારે, પ્રિયા,
ત્યારે શશુગાર્યો બહે સ્વર્ગે તારો સાજ ;
બહે તારી પગલીના પંથમાં દેવોએ મોંઘી
આસમાની જાજમ મિછાવી તારે કાજ ;
પણ આ આકાશ જેની ઠીકીમાં સમાય એવો
પાંથર્યો અનંત મારો પ્રાણ તારી પાસ ;
ફેદી દે તે પગે કે આ હૃદયે દબાવ તારા ;
ખીજે ક્યાં સમાશે તારા લાખેણા ઉઘાસ ?

૧૬૩

ભોભો આ કિનારો દૂર સમુદ્રને અંખી રહે,
ત્યાં તો ધસે સમુદ્રની ભરતીના મોજ ;
સમુદ્ર વિષેથી જાણે હૈયું એનું વહી રહ્યું,
એવું આવે એનું આ ઉછળતું ઉરોજ ;
કિનારાતું ઉર પણ જોતાં સરી જાય સામે,
જાય અણુદીકું ત્યાં સમુદ્રમાં સમાઈ ;
પ્રિયા, એવો આત્મા તારો આવે મારા બણી ત્યારે
જાય માઈ હૈયું બધું તારામાં ભરાઈ.

૧૬૪

પ્રિયા, તારી પગલીએ અંધારાં દબાય નીચે,
 પાતાળે છુપાય એતું કાળજી શું પૂર ;
 જોતાં તને કમળ શા ઉધડે આ હોઠ મારા,
 ઉર માઈ ભરે તાઈ નવનિધ વર ;
 ઝાકળનાં બિંદુ જેમ પ્રભાતે કમળપત્રે
 પડીને ગળડતાં ત્યાં ભળી થાય એક,
 આશા મારી, પ્રેમ મારો, શોક કે આનંદ મારો,
 તેમ તને દેખી ભળી જાય એકમેક.

૧૬૫

શાને શરમાવું મારે મ્હાતાં તને, પ્રિયા મારી ?
 પ્રીતિ ને ઔદાર્યનાં હું ઝીલું તારાં ભર્જ ;
 શું થયું જો માઈ ઉર પામે ન સૌભાગ્ય તાઈ ?
 એક તાઈ હાસ્ય મારા રજુ ભરે સ્વર્ગ ;
 ભલે ખારો સિંધુ ધારે ચંદાને પોતાને અંક,
 કુચું આ રંક તોય ચાહી માગે ક્ષેમ ;
 અરે એના આનંદમાં એકલું દો રહેવા એને,
 ઉચું કીચે તોય જીચે દોરે એનો પ્રેમ.

પ્રિયા અને મારી વચ્ચે તારા જેવું છેડું દીસે,
 એની પદરજ શો હું આહી શકું કેમ ?
 ભરાતો છુપાતો એની પટે પૂઠે જાઉં હું તો,
 પક્ષીમાં ભરાઈ વાટે ગાઉં મારો પ્રેમ ;
 બીકું એને કુંજ ફેરી લીલી કરવણીઓથી,
 ચુંચું મુખ-અમી એનું કુંસુમોને હોઠ ;
 પવનની સાથે એની સાડીમાં ભરાઈ એકું,
 ચંદ્ર પૂઠે બનું જાણે ભરતી ને ઝોટ.

પ્રેમ શુદ્ધ મારો કદી પ્રતિકૂળ માગે નહીં,
 ધૂળની આ રજતે એ ઊંચકે છે વ્યોમ ;
 બને છે અમીર અતિ નમ્ર ને ફફીર જેવો,
 પામે છે ફફીર અમીરાઈ રોમરોમ :
 ધૂળની આ રજ તે તો ચમકી રહે સૂર્ય જેવી,
 પ્રિયાપદે જીવન યે દેવું નથી મોટ :
 આપનાર આપે તેને કોણ રે ઉઘાપી શકે ?
 પ્રેમને ન પડે કદી સાધનની જોટ.

હેવાવાળો નહીં પણ સદાનો એ દેવાવાળો,
 ચંદ્ર જેવો નહીં પણ સૂર્ય શો પ્રકાશ ;
 કહેવાવાળો નહીં પણ સદા સાચો રહેવાવાળો,
 સત્ય નહીં જાણે પણ સત્ય શ્વાસે શ્વાસ ;
 રહેવાવાળો જાતે, કેની સેવા નહીં હેવાવાળો,
 ચાલ કે ન ચાલ તેને ચાહી જાણે એમ :
 “ બંધે તું ન મારી પણ સદાનો હું તારો, પ્રિયા ! ”—
 એજ ખરો પ્રેમી અને એજ ખરો પ્રેમ.

દીનતા કે હીનતા હું પ્રેમમાં ન દેખું કશી,
 પ્રેમ જ્યારે પોતેજ છે દીનમાં યે દીન ;
 ક્ષુદ્રમાં યે ક્ષુદ્ર એવાં પ્રાણી કેરો પ્રેમ પણ
 પ્રભુપદે સ્વીકારાશે એવું છે ચક્રીન ;
 અરે પ્રિયા, લોક મને જેવો તેવો જોય, પણ
 જેવાં તેવાં મારાં એ સ્વરૂપ આરપાર
 પ્રેમ મારો અંબે અંબ ફૂટી ચમકારા મારે,
 પૂરે તારી આંખે મારો રૂડો કે ચીતાર.

પ્રેમ અને સ્વર્ગ નહીં મળે ભૂમિકંપ જેવાં ;
 પ્રેમી કે જો ભક્ત ! એવી કરશો માં ભૂલ !
 લાગતી અભેદ જેવી કાંટા ફેરી ઝાંટી મધ્યે
 બૂલી રહે સુંદર એ ફૂલડાં જેમૂલ ;
 હૃદય કપાય, છોડાં રુધિર ઇંટાય કાંટે,
 ફૂલ સુંધી હાથ નહીં પૂજે પૂરે તોય ;
 જીવનરુદ્ધન ફેરી ડાળાંએ બૂલાતાં બંને—
 શીશ કાપી ધસી એને પામે વીર કામ !

બધે માફ જીવન આ રોજ કચડાતું લાગે,
 શિરાએ શિરાએ પડે હથેલા ધૂમાઈ ;
 અનંત કે સર્પ જેવી ત્રોળ ગોળ વળ ખાતી
 વેદના આ મારે અંતે રોજ રૂહે વીંટાઈ ;
 અરે એવા ત્રાસથી હું પામું નહીં દાસ કદી,
 પ્રાણ મારો સામે મુખે બિભો રૂહે અજીત :
 પ્રેમ અને સ્વર્ગ નથી કામરોનાં સ્વપ્ન મારે—
 મફત કે હું જીવું, એ તો વીરની છે રીત.

૨૦૨

પ્રેમની આ પૂજા માંડી ત્યાં છે દેવું બધું છાંટી :
 સગાંબહાણાં; મિત્રો, બધાં કાપાં એં તો દૂર ;
 સ્નેહનો હું સંત થવા રાગનો વેરાગી થયો,
 નથી અહીં કાચર કે છત્તી જરૂર ;
 છત્ત ને જન્મ સર્વ અર્પણ છે કાપું એને,
 કરે નહીં જેવું કાઈ કર્યું કે કુમેર :
 અર્ધ-દેવ બીડી બ્યારે જશે મારી જોસરીયા,
 સાચા દેવ આવી બિના રહેશે મારે ઘેર !

૨૦૩

પ્રેમ મારે પ્રાણતપ્તે બ્યારથી છે આવી બેઠો,
 ત્યારથી આ દેહરાજ્યે ચાલે છે અધિર ;
 બારે માસ ઘીભ્રમ રહી બિના બિના ખાસ દૂકે,
 મન બાંધ્યા મ્હેલ પડી બને છે ખંડેર ;
 આંખે રેલ રેલ ચાલે તોય ત્યાં અંમાર ઝરે,
 બીધ બૂખ દંડી સર્વ લૂંટી લીધું છેક ;
 સર્વની તો દસ, પણ મારે તો અંમાર દિશા,
 દસે એ સમાય પ્રિયા દિશામાંય એક !

૧૧૪

જેમ ફરે પૃથ્વી તેની સામે રહે પૂર્વદિશા,
પશ્ચિમે તો એની પૂઠે જવું છે સદાય,
જ્યાં જ્યાં ફરે પ્રિયા ત્યાં ત્યાં સ્વર્ગ સદા સામે રહે,
જન્મતે તો પૂઠે પૂઠે જવું આ જાણાય ;
પૂઠે પૂઠે જવું આ જાણાય શું અનંત પંથે,
પૂઠે સદા જોવા શું એ જાણ્યામાં અંધાર ?
પ્રિયા ફરે ત્યાંજ શું એ સ્વર્ગની છે દિશા સામે,
સ્વર્ગેજ શું ફરે એનાં તેજના અંધાર ?

૨૦૫

પ્રિયાની સમીપમાં હું બેઠો જ્યારે હોઈ ત્યારે
મન ફેરી દોરીએ સમાય મનમાં ;
મન બને કેંદ્ર ત્યાં એ પ્રિયાને બનાવે ત્રિબંધ,
કે એ મન પ્રિયાકેંદ્રે પરિધ તણાય ;
પરિધ તણાય ને ત્યાં જાદુચક્ર ચાલે ઊંડું,
મને ત્યાં રહે કેંદ્ર પણ પરિધ છે એજ !
શીખ્યો નવી ભૂમિતિ આ મારી એવી પ્રેમ ફેરી,
પ્રેમ મારો બુરુ એવું શીખવી દે રહેજ.

૨૦૬.

પ્રિયા, ચુંચવાયો તારા સૌંદર્યની જળીમાં હું,
ત્યારથી જ્યાં જોઉં ત્યાં હું પાતું તારી પાદ :
જોઈ નહીં ચકું ચુકતારિકાને સાંઝે, પણ
આંખો તારી સામે આવી ઊભી રહે આબાદ ;
કુચુમની કળી કોઈ સુંદર ના જોઈ ચકું,
પણ તારા હોઠ ત્યાં છે કળી સા બીડેલ,
અને મરિા કાન ત્યાં તો બની જાય સરવા, ને
સુણે જાણે બેઠેતી ત્યાંથી પ્રેમસરેલ !

૨૦૭

ધમધમ થયું છે ઝમન ધનધોર આજે,
અમમ અપળાનો ચાલે ત્યાં સંચાર ;
પડી જાય પવન ને ઉતરે આકાશ આપું,
ધમધમ પડે મેઘ મૂશળને ધાર ;
પાંદડાંએ નાચતો ને છાપરાંએ ફૂલતો આ
હમધમ હમકતો આવે ઉદ્ગ્રેવ :
નેવ નેવ ટિંગાતો એ જોય ક્યાં છે પ્રિયા મારી,
પ્રિયા તો ટિંગાય મારાં નયનાં નેવ !

ચંદ્ર વિષે નથી ખરી હર ક્રી ઉખા કાંઈ,
 રંગનીને નથી દિવ્ય સુરખી કપોલ ;
 તારલાની આંખમાં તો નથી ઊડાં દર્પણ કો,
 લહરીની ચાલે નથી મરોડ અમોલ ;
 વસંતમાં નથી નવમેધનાં તોફાન મીઠાં,
 કલાપીમાં નથી ન્યારી કળા દિલચોર :
 આંહી દેખું, આંહી શોધું : ધૂમી ધૂમી ફરે પાછો :
 આંખમાં છે પ્રિયા ત્યાં તો લાગે સૌ કઠોર.

બ્રહ્મા પાસે જાઉં—એ તો રાજ ધડે રાજ રડે,
 શિવ પાસે જાઉં—એને મળે બાંધ્યા નાગ ;
 વિષ્ણુ પાસે જાઉં—એને મરુડ ઊડાડી જતો,
 પૃથ્વી પાસે જાઉં—એને હરે છે આમ ;
 શેષ પાસે જાઉં—એ તો બાર બેતો કંપી જાડે,
 ઇન્દ્ર પાસે જાઉં—એનો હરાવે મજેન્દ્ર :
 સર્વ એવા દેવો મારી પીડાને પિછાને કશી,—
 પ્રિયા પાસે જાઉં, ત્યાંજ સર્વનું છે કેન્દ્ર.

૨૧૦

સૂર્યને હું પૂજું ત્યાં એ તાપનો પ્રતાપ રાખે,
 અગ્નિને હું પૂજું ત્યાં એ બરે જીવે જાળ ;
 ચંદ્રને હું પૂજું ત્યાં એ પક્ષે પક્ષે કુંભ ઢોળે,
 સિંધુને હું પૂજું ત્યાં એ ઘેરે સદાકાળ ;
 મેધને હું પૂજું ત્યાં એ ઘડી બાળે ઘડી બોળે,
 વાયુને હું પૂજું ત્યાં એ ફૂંકે વિકરાળ ;—
 બધા દેવો છોડી હું તો પ્રિયાનેજ પૂજું ભાવે :
 દેવ સર્વ મળે ત્યાં—ન દેવની જંગમળ !

૨૧૧

સુખ સુખ કરી જગે માનવી અસુખે રહે,
 સુખ કેરી શોધમાં એ ભમતો સદાય ;
 સુખ નથી ભાવિમાં કે સુખ નથી વર્તમાને,
 સુખ તો છે જૂતવસ્તુ કેરી માત્ર હાથ ;
 સુખ બોધી ગયા કે તો આપણે યે માગીએ તે,
 પણ તેજ હૈયું નથી આપણી રે પાસ :
 અરે પ્રિયા ! જૂત, વર્તમાન અને ભાવિ, બધું
 હૈયે તારે છે ત્યાં છિપે મારી સુખ-ધ્યાસ.

૨૧૨

પ્રિયા, તારા હૈયામાં કેા જીડું જીડું જોઈ શકે,
 તે તે પામી શકે મારા ગાનનું આ ગુણ :
 ગરીબ બિચારી કાવ્યદેવીને તે સ્વર્ગમાંથી
 મોહી લાવી તારે હૈયે લોલી રહી તું ;
 લોલી રહી તું આ તારા હૃદયના જૂઠ્ઠામાં,
 ત્યાં એ સૂતી તારાં ગીતલેને બહુ કાળ :
 ગરીબ બિચારી કાવ્યદેવીની હું વહારે ધાયો,
 ત્યાં તે આ ફસાયો, પ્રિયા, હું એજ જાળ !

૨૧૩

લાખોલાખ તારાંજોને હૈયામાં બતાવે, તોય
 દિશાઓમાં હજી કેંક છુપાવે ખગોળ ;
 સુંદર આ સંખ્યાના અનેકરંગી હૈયામાં યે
 એવું કેંક છે ત્યાં જો એ રાખે છે અજોલ ;
 પ્રિયા, તારા હૈયામાં છે પડકા અનેક એવા,
 અને તારા રંગોના યે નથી કેં સુમાર :
 રહે છે છુપાઈ તેજ જગતને બાંધી રાખે,
 હું યે છું બંધાયો તારે છુપે સ્વર્ગતાર !

૨૧૩

પ્રિયા, તારા આત્મા કેરી પ્રભાને રેલાવ બધે,
 જોડા તારા સૌંદર્યને વેર હામ હામ ;
 આંધુલાં ને હાસ્ય તારાં ખીજાંને ઝીલવા દે,
 તણાવા દે પૂઠે તારી ચાલમાં તમામ ;
 રાચવા દે સૌને બહી તારા રંગરાગે રહા,
 દાખ તારાં કળાપૂર્ણ નખરાં ને નાજ ;
 બધે તારાં પૂતળાં એ વેરી દે ઉદારતાથી—
 એક તારા હૃદયને રાખ મારે કાજ !

૨૧૪

પ્રિયા, તારી આંખોએ આ અગ્નિને પ્રજાલ્યો હૈયે,
 આત્મા પર ઉઘડ્યાં છે હાસ્ય કેરાં હાર ;
 જોડી તારી સુંદરતા ખીલતી હું જોઈ ત્યાંથી,
 હૈયું તારું ખેલે અણુદોહા શણગાર ;
 શુદ્ધાબના ઉરમાં બરાઈ મધમાખ જેમ
 ગણગણ કરતી ત્યાં પામે છે વિરામ,
 તેમ તારા હૈયામાં બરાઈને, ઓ પ્રિયા મારી,
 બૂલી જઈ દુનિયાનાં દુઃખ હું તમામ.

એક દિન મીઠી સંખ્યાસુંદરીની સાથે સાથે
 પ્રિયા મારી આવી ચાલી ગઈ પાછી ઘેર ;
 ચાલ્યો જતો ત્યાં હું અણુવિચાર્યા વિચારમાં કે, —
 પ્રિયા કેરી હાથમાં કે સંખ્યામાં એ પેર ;
 તનમાં કે મનમાં કે જીવનના વનમાં યે
 અદૃષ્ટ એ પ્રિયા હું તો જોતો સર્વ ઠામ ;
 જાણે મારા શરીરનો એજ હોય આત્મા ખરો,
 અને મારા આત્મા કેંઈ એજ સ્વર્ગધામ.

પ્રભાતે તે દિન, પ્રિયા, વાડમાંથી ફૂલ વીણી
 અઢેલી અઢેલી તું તો જતી હતી સાંચ,
 ઘડી ઘડી પાછળ તું વળી વળી જોતી હતી,
 જોઈ શું ન પૂઠે તારી લાંબી લાંબી છાંય ?
 લાંબી લાંબી છાંય તારી પૂઠે ધસડાતી જતી,
 સામે સૂર્યે શું કેં તેમાં પાગી તું ન ઝાંચ ?
 પ્રિયા, મારો આત્માજ એ પૂઠે ધસડાતો તારી,
 સામે હતો સૂર્ય તેની પૂછી બે તું સાખ !

પ્રિયા મારી દષ્ટિથી જાય જ્યારે દૂર ત્યારે
 ધ્યાનમગ્ન જોઈ રહું સોનેરી તે વાટ ;
 ચંદા થાય અસ્ત પશુ ધડી તેનું પ્રિય રહે,
 તેમ મારી આંખ વિષે રમે તેનો ધાટ ;
 આંખમાં ન દષ્ટિ વસે, મન જોય એકીટશે,
 પગથી તે શિર સૂત્રી વીંટી લે અંધાર ;
 તંતુરાનો તાર જેમ ખેંચતાં તડંગ તૂટે,
 તેમ પછડાઈ મારો તૂટે દષ્ટિતાર.

શાંતિરૂપ રજનીમાં તારલાઓ સરે ત્યારે
 સડે હું એ સ્વપ્ન કેરી જૂની-નવી બોમ,
 મારા આત્મા સાથે એનો આત્મા કે સંકેત રાખે,
 મળી બંને વિહરે ત્યાં નવનવાં બોમ ;
 નવનવાં બોમ એવાં ઉધડે સહસ્ર તેમાં,
 યૌવન ને આનંદના ચાલે ચિર જોત ;
 દેહની દિવાલો કેમ રોડી શકે આત્માઓના
 મધુરા ને સાચા એવા સ્વપ્નના સંકેત ?

પાપી આ દેખાતી બધી દુનિયા દહેરાતી તેમાં,
 પ્રિયા, એક પ્રેમ તારો દેલાવે છે પુણ્ય ;
 પડે તારી પગલીઓ ત્યાં તું તાઈ સ્વર્ગ સ્થાપે,
 ફળે તેના શાસે અરે વાંઝીઉં ચે શન્ય ;
 પડે તારી પગલીઓ પૂઠે પૂઠે કર્ણુ ધાતી,
 રહે બધા ઉરમાંના દેત્યો ડર ખાઈ :
 રખે પ્રિયા પ્રેમ કેરા ડોકાયા ને ડેરા ઉરે,
 તો તે રહેવા દેશે નહીં પાસે ખીજું કંઈ !

અરહની પૂર્ણિમાનું સૌંદર્ય અલૌકિક ન્યાં
 આવે છે વિલોકવાને તારલીની હાર,
 ભૂરી ભૂરી એની વ્યોમચોળી તે લગતી છાડી
 અમી હલકાતું હેયું સૌભાવે અપાર ;
 પ્રિયા, ભલે હેયું તાઈ ઢાંક આ લાવણ્યે તારાં —
 અર્ધ ઢાંક્યાં સૌંદર્યની શોભા છે અમોલ ;
 પૂર્ણિમાનું સૌંદર્ય એ તારલીઓ ગાય ભલે,
 પણ એને હું જોવો કે રહનારો છે, બોલ ?

૨૨૨

પ્રિયા બને સૂર્ય તો હું આકાશ બની તે ધારું,
 પ્રિયા થાય વીજળી તો વાદળ હું થાઉં ;
 પ્રિયા બને કોકિલ તો આંખો બનું મ્હોરલચ્છો,
 પ્રિયા થાય મોરલી તો કૃષ્ણ બની વાઉં ;
 પ્રિયા બને ધરણી તો સાગર બનીને મ્હાહું,
 ચુંબું શીશુ-ફૂલે એને આલિંગી હમેશ :
 લાખો વર્ષ કેરો મારો પ્રેમ કેમ છોડે એને,
 કેમ છોડી દઉં મારી પૃથ્વીને હું શેષ ?

૨૨૩

પ્રિયા કેરું સ્વર્ગ તે તો પ્રીતમનું મ્મય મોંઘું,
 એ તો ભાડી પ્રીતમની ભાવના અમૃત્ય ;
 પામવા એ સ્વર્ગ તપ ઉમ રહું આદરી હું,
 મરું એની કૃપાયક્ષી સેવાએ અતુલ્ય ;
 પ્રિયા કેરું હાસ્ય મીઠું પામું ત્યારે પ્રથમ એ
 સ્વર્ગતણી બારી જાણે ઉઘડે તે ઠાર ;
 પ્રિયા દે જો ચુંમન તો રેલતા પ્રકાશ આવે,
 જાણે હવે ઉઘડ્યાં છે સ્વર્ગતણાં દ્વાર !

ચંદા આવે કદી કદી ઊંચી નમમેડીએ તો
 ગોરીધેરી વાહણાની સીડી ચઢી જેમ,
 પ્રિયા નિજ સખી કેરી સામે રહી મેડી પર
 નીરવ પદે ત્યાં ચઢી જતી જોઈ એમ ;
 પ્રિયાનો છે નભચુંબી મનનો મિનાર ઊંચો,
 તેને ધરાધૂણથી હું પૂછી શકું કેમ ?
 પ્રિયા, તારા વિચારની સીડી કે કતાર છુપી,
 કે ત્યાં ચઢી આવી તારો પામું મનપ્રેમ.

કાંતિ જેની જોઈ ચંદા બગા જગા વ્યોમે ધૂમે,
 રૂપ ધારે નવાં પલ્લુ પામે નહીં આપ ;
 સૌમ્ય જેની દેહ જોઈ કમળ તળાવે ડૂબી
 એક પગે તપ કરે, રૂને નહીં જપ ;
 સૂર જેનો કિન્ન સુણી કોમલ છે કાળી બની,
 પામી નહીં સૂર, જોઈ બેઠી દેહવર ;
 એવી પ્રિયા જેવો કેમ થવાને હું માણું કદી —
 માત્ર થાઉં એનો ત્યાં એ બને જ્ઞાને ફર ?

પ્રિયા, હવે મુજથી શું દૂર થવા ચાલ્યો છે તું ?
 બને નહીં કદી એવી વાત કોઈ કાળ ;
 તું જો મને જીડાવે તો પૂઠે પૂઠે જવું મારે,
 રાત દિન મેરી જેવી ફરે ધટમાળ ;
 જીવનનો મુગ મારો ચાલ્યો જાય એવો, તોય
 આંસુડાં ને હાસ્યનો એ અટકે ન રાસ :
 આશ્ચ એક મારી, નીચે તૂટી પડે હારી, ત્યાં તો
 ફેદી આવી જીભી રહે સામે નવી આશ્ચ !

પ્રિયા, જો આ ધરણીને સદાની હું છોડી જઈ,
 અને વર્ષો પછી તું મે સ્વર્ગમાં જો જાય,
 શોધતી ના મને ત્યાં કે જટાધારી જોગીઓમાં,
 દાદીવાળા ઓલમા કે પંડિતોમાં ક્યાંય ;
 શોધતી ના મને વૃદ્ધ વડીલો કે હાલોઓમાં, —
 શોધજો જ્યાં આશ્ચાકુંજ હસી રહે અનંત :
 હું તો કવિ તારો ચિરયૌવનનો પ્રેમયોગી,
 શોધી લેજો મને આવી સ્વર્ગની વસંત !

૨૨૮

સ્વર્ગની વસંતે, પ્રિયા, નિત્યપ્રેમી મહાહુ ઝેવો ;
પૃથ્વીમાં કે સ્વર્ગમાં હું બહુ કળા કેમ ?
ઘણ્ટોમાંથી ગુંથું જેમ કવિતાની શ્રુતિ મારી,
ગુંથું સ્વર્ગપુષ્પોમાંથી શ્રુતિ તારી તેમ ;
સ્વર્ગની વસંત, પ્રિયા, હસે સદા હેયે તારે,
આહું નિત્યપ્રેમી હું ત્યાં રહેવા સદાકાળ :
સ્વર્ગની વસંતમાં તો માણીશ હું હૈયું તારું,
આજે તો દે જોવા હેયે સ્વર્ગનો તે કાલ !

૨૨૯

પ્રિયા, જો વિરાટ વિશ્વે તારાની કે ઝાડીમાં તું
જઈને બરાચ મુજથાકી દૂર દૂર,
તો હું ધૂમકેતુ જેવો સૂર્યમાળા બેઠી દોડું,
શોધી કાઢું તને ફેંકી માઈ ખોજનર ;
સ્વર્ગના કે દૂત જો મેં આકાશ ઉપાડી મને,
અને પ્રિયા, આંસુ તારાં વ્યોમમાં વેરાય,
તો હું ત્યાંથી આસમાની પટે પાડી છેદ નાનો
જોઈ રહું તારા જેવો ટુજને સદાય.

૨૩૦

નવીન વિચારને હુલાવતો કે કવિ જેમ
 કળામાં વીંટાતો તેને દેવા અવતાર,
 કલ્પનાનાં વાદળોમાં ઊડતો તે ધૂમી વળી
 વીજળી શી કવિતાને શોધી લાવે બહાર ;
 પ્રિયા, મારા ગ્રેમને હું એમજ હુલાવતો આ
 આશ્વામાં વીંટાતો તારાં માતો ગુણગાન,
 નવનવા તરંગોના રંગોને ઊડાવી જાએ
 મોંઘા તારા સૌંદર્યની કરાવું પિંજાન.

૨૩૧

જે જે દુનિયાઓ હજી હસ્તીમાં ન આવી વિશ્વ
 અણુખીલી કળીઓ શી મારેં બેહેરાય,
 તે તે નભગંગા શા આ જ્યોતિષાટે જન્મી ઝૂલે,
 નવનવી ખીલી ધૂમી રહે કુલકાય :
 પ્રિયા, છે આ વિશ્વ જેવું હૃદય વિસ્ફાળ મારું,
 તેમાં સદા ઝળી રહે તારા જ્યોતિષાટ ;
 નવનવી કલ્પના ને ઊર્મિઓની સૃષ્ટિઓ ત્યાં
 રોજની રચાય ને હુલાય મારે માટ !

૨૩૨

કેમ કરું ખંડિત હું તારી આ સ્વતંત્રતાને ?
 જ્ઞાને તને મારીજ હું કરવાને આહું ?
 સૂર્ય જેવો અડી તારા રંગ ના ભિડાવું કદી ;
 તને, મારી ઉષા ! દેખી દૂરથી રીઝાઈ ;
 દૂર દૂર જુલે બેસી બોલે નર માદા પક્ષી,
 કંઠે કંઠે વસંતના ખીલે રંગ સૂર ;
 પ્રિયા, તારી પાસે પણ દૂરથી છે ગાવું એવું,
 જેથી મારાં ગીતે આવે નવું નવું પૂર !

૨૩૩

સાક્ષર કે પંડિત કે કવિ મહાકવિ કહો,
 કીર્તિ માટે મેં ન કદી રાખી દરકાર ;
 કીર્તિ મને મળી તો તે મેળવી મેં પ્રિયા માટે,
 એક એવું હાર્ય મને મૂકે સ્વર્ગદ્વાર ;
 પૂજારીના મજરા તો દેવનેજ ગળે ચઢે,
 તેમ મારી કીર્તિ બધી પ્રિયાને છે બોગ્ય :
 મારે માટે સુણી એવું પ્રિયા શું ન ધારશે, કે
 નથી હું કે એને ચ્હાવા તદ્દન અયોગ્ય ?

પાંદડી પાંચમી :

અંધન

કલિકા

પાંદડી પાંચમી :

બંધન

(મુક્તધારા બંધ)

૨૩૪

જરા તારે હૈયે મને જગ્યા દેશે, પ્રિયા મારી ?
માગતો હું નથી રે ત્યાં મોટું કાંઈ સ્થાન ;
તસુબર જગ્યામાં હું કરી રહું સ્વર્ગ માઈ—
વાહી બધી ગજની કે ગાડતું વેરાન ?
બહે તારા સ્વર્ગને તું મારાથી જો દૂર રાખે,
પણ હું ન ચાહું એક બિંદુથી વિશેષ :
જવા ના દે બહે, પણ બક્ષ મને માગું તે ત્યાં,
એક મારી આંખ કેરી કાકીના પ્રવેશ !

૨૩૫

રજનીના સૌંદર્યને પોતાનું સર્વસ્વ અર્પી
 સૂર્ય આ બિચારો પૂઠે રખડે અપાર ;
 રજનીને જોળે નિજ શીથ મૂકી પ્રેમ માગે,
 રજની ત્યાં જોલે નિજ હૃદયનાં દાર ;—
 લાખો સૂર્ય બીજ ત્યાં તો બંધને પડેલા દીસે,
 પલકતા સોનેરી ત્યાં પાડે આંસુધાર ;
 પ્રિયા, તારે હૈયે એવા સેંકડો તે બાંધ્યા, બલે
 બાંધ મને—પણ તારા હૈયા કેરો હાર !

૨૩૬

પ્રિયા, તારાં ગીત રોજ જોડી જોડી ગાઉં હું તો,
 ગમે તે હું ગાઉં તેમાં આવે તારી છાંય ;
 શબ્દ અને સૂર મારા પૂઠે પૂઠે જમ તારી,
 એ તો તારી વાણી કેરા પડ્યા સુણાય ;
 ગાઉં તારી પ્રદક્ષિણા કરતો હું ચંદ્ર જેવો,
 તું ન મને સ્મરે તોય જપું તારા મંત્ર :
 હું તો આ સદાનો કાચે તાંતણે બંધાયો તને,
 પ્રિયા, તું છે નિર્બંધ ને સદાની સ્વતંત્ર.

ત્રિયામોહરાજ્યે કેમ કેદ બની આજે પડ્યો,
 વિતકની વાત તે હું કહું શી આ ઠાર :
 નેણે લૈ કઠારી વાંકી, પાંપણોનાં તીર તાકી,
 ભમ્ભરોની બેવડી ઉગામી તરવાર ;
 નાસિકાએ દ્વિમુખી ત્યાં બંદુકે નિશાન રાખ્યું,
 મુખે એક બોલે નાખ્યો ફાંસો આસપાસ ;
 ડરાવી ધરાવી એવા જીલમ કરાવી એણે
 હૃદય બંધાવી પૂર્યો પિંજરે આ દાસ !

મહારી વગાડે જ્યારે બંસી એની જાદુબરી,
 તેના મોહસૂર એવા જીડી રહે આબાદ,
 દર દરથી અનેક નામ એની પાસે દોડી
 સુણી રહે મુખ બની બંસી કેરો નાદ ;
 ચોખુંટ આ વિશ્વમાંથી કલ્પના દોરાર્ધ આવે,
 એવી મારી વાણીનાં યે જાદુ છે અચાગ ;
 પણ પ્રિયા, જાદુ તારાં ડોલાવે સૌ સ્વર્ગ મારાં—
 તું છે મારો મહારી ને હું તો તારો નાગ.

નિર્મળા કે રાતે ઘેરા સિંધુના મેદાનમાંહી
 ચંદા આવી ખેલે એના ગાતી કાટિ કોડ,
 રૂપેરી દડાઓ સાથે ખેલી એનાં દૂધ જેવાં
 ઘોળાં મોળાં-ઘેટાં કરી મૂકે દોડાદોડ ;
 ચંદા બાંધે સર્વને ત્યાં એની સ્વર્ણસાંકળીએ,
 તોય ધસી ધસી કેક છટી છટી જાય :
 પ્રિયા, એક મૃગ તારી સાંકળે બંધાયો એવો,
 બોલ, તેને છૂટવાનો કોઈ છે ઉપાય ?

જા રે પ્રિયા, હવે કદી હું તો નહીં ચાહું તને :
 સ્મરણપટથી તારૂં ભુંસી નાખું નામ ;
 એકદા આ હૈયે તને પૂજી હતી મૂર્તિ જેવી,
 જેની વેંતે વસ્ત્રાં મારાં પૃથ્વી સ્વર્ગધામ ;—
 પ્રભાત પ્રકાશશે, ને સાંજ મીઠું હાસશે, ને
 રજનીની અંશુલિઓ વેરી દેશે હેમ ;
 હો એ રજાં : નિશ્ચય આ મારો જાણે જોર એનું :
 જા રે, નહીં ચાહું.—હૈયા ! શું હું બોલ્યો એમ ?

૨૪૧

સૂર્યદેવ સુવર્ણને તપાવી તપાવી અંતે
 સમુદ્રમાં બેળે નિજ લાલ લાલ થાળ ;
 ધીમે ધીમે તિમિરની કુંજને ઉજળતો ત્યાં
 ચંદ્ર ચઢે ચાર પૂર્વ પર્વતોની પાળ ;
 તિમિરને પાટે પાટે ચંદ્ર આ ચીતાર શ્વેત,
 પીપળ ત્યાં ચિત્ર પાટે ચંદ્રિકાને પાટ :
 જીવન ને મૃત્યુ એવાં અન્યોન્ય રંગાઈ રહે ;
 પ્રિયા, એવી આપણા એ આત્માની વણાટ.

૨૪૨

પ્રેમ જે હું જાણું તે હું જાણું એમ કેમ કહું :
 એક આંખે હારય, બીજી આંખે આંસુપ્રીત ;
 એક હાથે જ્યોતિ, બીજે હાથ છે અંધાર જીડો,
 અગ્નિ જેવો દાઝે પલુ હિમ જેવો શીત ;
 જીવનનો શ્વાસ એજ, સ્વપ્ન એજ, મૃત્યુ એજ ;
 શીશુ એનું સ્વર્ગમાં તો પાપ છે પાતાળ ;
 પ્રેમને પિછાનું તોય પ્રેમને પિછાનું નહીં :
 તારી એ કટારી, પ્રિયા, મારી તો એ દાલ.

પ્રેમની સ્વીકારી મેં આ સેવા, ત્યારથકી ઝોણે
 મુજને છે દીધા કૈંક સાથીઓ વિચિત્ર ;
 આંસુડાં છે બન્યાં મારી આંખનાં રતન જેવાં,
 થયો છે નિઃશ્વાસ જાણે ઘાડો મારો મિત્ર ;
 આશા ને નિરાશા મારી બેનો બની ખીજવે છે,
 ઉદાસી તો દાસી બની ચાંચે માફે શીર ;
 શોધું રાતે શાંતિ તો ત્યાં સ્વપ્નાં યે સતાવે જૂઠ્ઠાં :
 અરે પ્રેમ, આ શી તારી જલમ જંજીર !

આંખથકી આંખ મળી ત્યારથી તે આંખ ઝંખે,
 રોક્યું ન રોકાય ઝોહ આંખ ફેરું બહેણ ;
 આંખનો સંદેશ મૂગી આંખમાં પ્રવેશ પામે,
 કહ્યું ન કહેવાય એવું અનિર્વાચ્ય કહેણ ;
 શિકારી શિકાર કરી જાય દેહ પ્રાણ હરી,
 તેમ હરી જાય દેહ પ્રાણ એજ પ્રેમ ;
 બેના કરા પિંજરની પાસે એ માંજર ભીનો,
 તાવતો સતાવતો જમાવતો એ એમ.

૨૪૫

પ્રિયા, તારાં ભવાંની કટારી જ્ઞાને મારે ખાલી ?
 કાળજી તો ક્યારનું થે ગયું છે કપાઈ ;
 વીજળીની અસિઓ ઉઠાળીને શું કરે આખે ?
 જીવનના તાર તૂટી પડ્યા છે ઝીંકાઈ ;
 અગ્નિને પ્રજ્વળી તારે હેઠે શું ડરાવે હવે ?
 જળીને આ હાડ પામ્યાં અગ્નિનો અભેદ ;
 હજી તારે ભાથે મને મારવા શું બાણ મરે ?
 અરે પ્રિયા, મણી લે આ છાતીમાંના છેદ !

૨૪૬

સારો દિન દિશાઓની લટકતી દોરી ઝાલી
 ક્ષિતિજમાં વાદળનાં જૂથ રહે છુપાઈ,
 બ્યોમ અણુછાયું નિજ પ્રકાશે પ્રફુલ્લ ધૂમે,
 જણે નહીં મેઘની આ છુપી ચતુરાઈ ;
 પ્રિયા આસપાસ દીધી પ્રીતિને જમાવી મેં તો,
 કેમ અન્ય દૃષ્ટિથી એ હાંકું ભિંમિવેલ ?
 પ્રીતિ કરવી, રે પ્રિયા, હોય બહુ સહેલ, પણ
 પ્રીતિને છુપાવવી છે બહુ મુશ્કેલ !

વાથુને તરંગ જેમ પાંદડું તો કંપી રહે,
 તેમ માઈ મન કંપી રહે નાખી શ્વાસ ;
 પ્રિયાએ તો પ્રીત્ય જેવી તપી તપી મારે ઉરે
 પાંપણમાં ભર્યો જલે ભાદરવો માસ ;
 મૌન ધારી અંતરમાં છપી એની ધડી રહું,
 પથુ મારી કદપનાની તૂટી પડે પાંખ :
 જોગીઆ ધવાઈને વિજોગીઆ તવાઈ રહે,
 કીકીમાં ભરાય જે તે છાય આખી આંખ.

પ્રેમરાયતણી દરબાર છે વિચિત્ર જગે,
 ભરવા સલામી ત્યાં તો જાય સર્વ દોક :
 દારે છે તુરંગી બહુરંગી દરવાન જિભો,
 સઘ જવા પામે માંહી ભાગ્યશાળી કોક ;
 કોઈ જાય બેહુલું, કોઈ મોહું, કોઈ ફરે પાહું,
 કોઈ ચાય લેહું એની જોતાં જોતાં વાટ ;
 હશે દરવાન આ દિવાનો કે હેવાન એવો,
 કે આ પ્રેમરાયનું છે જીહું રાજપાટ ?

પ્રભાકર ઉગે તેને કુમુદની કરે કશું ?
 કુમુદની ખીલે તેનું ભૂંગને શું કામ ?
 ઉતરે વસંત તેમાં ચાતકને ચંત કશું ?
 પડે મેધધારા તેનું કીર ક્યાં લે નામ ?
 ભર્યો છે સસુદ્ર તેને દેખી શું પતંગ કરે ?
 જળે દીપજ્યોત તેની મચ્છને શી ચોટ ?
 સ્નેહની દિગંત પાસે જતાં તે અનંત વાધે :
 માગે તે ન મળે એજ જીવનની ખોટ.

આકાશને ખૂણે ખૂણે રહ્યા છે જે પ્રાણુ, તેના
 બીધી શકું ઉરે મારે મોંધેરા સંદેશ ;
 કોડો ગાઉ દૂર રહ્યા અદૃશ્ય જે તારા, તેની
 જ્યોતિ પથ જાણું જે ન પૂગી પૃથ્વી લેશ ;
 પતંગ-પાંખાળા મૃદુ, મરુડ-પાંખાળા ઉમ,
 વાયુનાં પરક્રમે યે ભેદી શકું હૃદય ;
 શાંતિ ને અંધારનાં યે ઉડાણા અમાધ માયું,
 પથ નહીં પામી શકું એક પ્રેમગુણ.

૨૫૧

આનંદના સિંધુ પ્રિયાહૃદયે તો ભર્યાં જૂલે,
 રહું એને કંઠે જાડે તરસ્યો હું તોય ;
 પૂર્ણિમાના ચંદ્ર બળ્યે ઉગીને ત્યાં સુધા ઝરે,
 આંખો પીએ તોય હૈયું તપી વધુ રોય ;
 સુરવન જેવી દેહવાટિકા છે ખીલી રહી,
 સારો દિન જોઈ પણ ભાગે નહીં શૂન્ય :
 પ્રિયા, તારા સ્વર્ગમાં છે રીબાઈ રીબાઈ રૂહેવું,
 એથી વધુ હશે કદી નરકનાં દુઃખ ?

૨૫૨

નરકમાં પડ્યા સદા ચંકટમાં સડ્યા રહે ;
 પણ પ્રેમ ! રૂહેતાં અહિં તારે સ્વર્ગલોક,
 ધૃષ્ટિએ જ્યાં આનંદ ને સુખના આવાસ સદા,
 ત્યાં તો શાને વસે આવાં દુઃખણં ને શોક ?
 તાતી તરવાર જેવા તારા પડછાયા દોડે,
 રીબાવી રીબાવી અર્ધે મારે સ્નેહી વર્ગ ;
 ઝરે પ્રેમ, માણવું ને એમજ પ્રમાણવું કે
 નથી બધો સૂર્ય તું કે નથી બધું સ્વર્ગ ?

૨૫૩

કેમ તને માપી શકું હું તો, મારા પ્રેમ, કહે ?
 લંબાઈ ઉભય લોક તારી તેહેનાત ;
 હાસ્ય અને ત્રાસ વચ્ચે ઉદ્ભવુ જેવો દીપે,
 સંધ્યામય પાંખો તારી ચુંબે દિન રાત ;
 ધડકતા હૈયા સાથે તારી પાસે ભીનો રહું,
 ધૂળતો હું કહ્યું—પામું કાંસી કિંવા તાજ ;
 લટકે કરોળીઆનો તાર જેમ ધૂણ ધૂણ,
 તેમ તારી હા ને નાની વચ્ચે ઝૂકું આજ !

૨૫૪

આવણીઆ આંખાતણી કેરી જેમ પાકે મોડી
 વાટ જેવડાવી જેવડાવી બહુ માસ,
 પ્રિયા, તારા હૃદયનો પ્રેમ હજી કાચો છે કે
 આટલી થે વાટ જોતાં રાખે છે ઉદાસ ?
 આવણીઆ આંખાતણું ઉર એજ આંખો ભણે,
 પાકશે કે ખરશે કે કો'શે ફળ આપ ;
 વાયુના સપાટા ને શું મેધના ઝપાટા આવે !
 પ્રિયા, નથી કમી કે આ જેઠ કેરો તાપ !

૨૫૫

પ્રિયા, તારો પ્રેમ એવો પાકે બહે મોડો તોય
 બેઠશિ હું વાટ એને પાકવાની પૂર ;
 આવણુ ઝૂલાવી રહે રંગભર કેરી પાકી,
 તે તો ખીસે ફાગણની મંજરીનાં વર ;
 આજે મારા આંબલાની ખીલતી આ મંજરીને
 રહું અને પોણું રેડી બાટી ઉરગંમ :
 પાકશે એ ફળ ત્યારે એને મુખે ઝળી રહેશે
 કેવા મારા હૃદયના રુધિરના રંગ !

૨૫૬

પ્રિયા કેરી દષ્ટિચક્રી દૂર જ્યારે થાઉં ત્યારે
 સ્મરે કે ન સ્મરે મને તે ન જાણું કાંઈ ;
 જ્યાં જ્યાં જાઉં ત્યાં ત્યાં એનું મુખ મારી સામે આવે,
 જાણે ખીજું જોવાની તો મને છે મનાઈ ;
 સૂર્યથી વિમુખ જતાં પડે પહાણો સામે,
 ઘેરી રહે બધે એના આત્માનો ઉગ્મસ :
 અરે પ્રિયા, રખે માઈ હૈયું આ વફાઈ છોડે,
 તેથી રાખે પળેપળ તેની શું તપાસ ?

૨૫૭

પ્રિયાને મેં જોઈ ત્યાંથી પુણ્યનાં ને શુદ્ધિનાંજ
સ્વપ્નોમાં વીંટાતો સદા રહેવા હું તો ચાહું,
રખે પ્રિયા જાણે મારી નિર્જનતા કોઈ કદી,
એવું મણી અંતરે હું સ્નેહે લજવાઈ ;
પઠી જાય પમણી મેં વાંકીચૂંકી તોય મારી,
અને પ્રિયા જોતાં હું તો રહું અભરાઈ :
આંસુનું હુમ્મસપટ આંખે મારી ઉતરે ને
જાઈ તેની પાછળ હું પ્રિયાથી છુપાઈ.

૨૫૮

કદી કદી આંસુડાંની રેલ ચાલે મારી આંખે ;
આંસુડાંની દિવ્યતા સી સીખવે એ પ્રેમ !
અમણિત ધારે રહે આકાશની આંખો ત્યારે
ભર ભર ખીલી રહે જમતનું ક્ષેમ ;
આંસુડાંની દિવ્યતા તો એવી તું સીખાડ, પ્રિયા,
કે આ મારે હૈયે આવે એવી દિવ્ય રેલ,
પાણી તેનાં જાયે જાયે મઠી અશ્વરૂપાં અંતે
મૂકે મારા આત્માને ત્યાં સ્વર્ગ કેરે મહેલ !

૨૫૬

આજ્ઞા જોડી મારી રૂઢી કૂલભરી વાઢી હતી,
વધુ વધુ તોડતાં ત્યાં ચતાં વધુ કૂલ ;
નવનવી રીતે રોજ પ્રાણપંખી ગાઈ રહેતું,
હોમી દેતું જીવનની ભાવના બેમૂલ ;
મીઠી મારી વાઢી આજે જાણે સૂકી ઝાડી લાગે,
હવે ખૂરે પંખી દેખી રણ આ તે ઠામ ;
કીધા કેં ઉપાય કોડ, માળીએ સૌ હાર્યા હોડ :
રહું કોણ પ્રિયા વિના બીજું માળી નામ ?

૨૬૦

પ્રિયા, જોડી ભક્તિ મારી શું ન તારે કાન ધરે,
પૂજારી આ તારો રહે શું રંક ને અનાથ ?
તુલસીના ટેક માટે કૃષ્ણમૂર્તિ રામ બની
દર્શન તો દે છે ધરી ધતુ બાણ હાથ ;
તું તો, પ્રિયા, પ્રાણભર મૂર્તિ ખરી ડોલવી રહી,
વહે તારે હૈયે હજી બિનું બિનું રક્ત ; —
અરે પ્રિયા, તું શું એવી પથ્થરની મૂર્તિ બની,
કે ત્યાં પ્રતિધ્વનિ કેં ન પાડી શકે ભક્ત ?

૨૧૧

એકલો હું બેઠો બેઠો મુઝાઈ મુઝાઈ રહ્યો,
 પડ્યો ત્યાં મૂઝાઈ મારો પરવશ પ્રાણ;
 અબ્દહીન શોકથી ત્યાં પોષતો હું હૈયું મારું,
 તાણતી ત્યાં મને કોઈ અણુદીઠી તાણ;
 તું તો તારા સનાતન હાસ્યમાં વિલાસતી ત્યાં,
 સૂર્યગુંથી અરણી ચા કરી રણકાર:
 અરે પ્રિયા, જરા પણ દયા શું ન આવી મારી,
 જરા શું ન બેઠી પણ સખી એક વાર !

૨૧૨

આપાદનાં વાદળાં ત્યાં ઘેરાઈ ઘેરાઈ રહ્યાં,
 બાંધી લીધી જાણે બધી દિશાઓ ચોપાસ;
 શક્ત હતાં ઊભાં અણુહાસ્યાં જીર્ણ મૌન ધારી,
 આવતો ખંચાતો મારો શોકપૂર્ણ શ્વાસ;
 ગ્રીણી ગ્રીણી મેઘરજ બોમથી વેરાતી ધીમે,
 જાણે પુણ્યશાળી કેઈ ઉતરતું પુણ્ય;
 અને હું—ઉદાસી, ઉસ્તમ ને ઉદ્વિગ્ન જીરો;
 અને તું—વિલાસી, બેતમા ને ઉરશૂન્ય !

૨૬૩

ઊઠા આંખાવાડીઆની સૌમ્યલીલી છાયા નીચે
 સર્થ જેવી વળ ખાતી જતી એક વાટ ;
 પ્રિયા, તું તો કોઢિલા બોલાવતી ત્યાં જતી જતી,
 ધીમે ધીમે વ્યોમે થતી સંખ્યાની વણાટ ;
 લાખો માઉ સૌંદર્યના સાગર રેલાઈ રજા,
 સંખ્યામુખે વ્હેતું તહીં શાંતિ કેઈ નર :
 શોક મારો આવી નિજ કર્તવ્ય બળવી રૂહેતો ;
 હૈયું તાઈ—મથુંતું શું રળ પર દર ?

૨૬૪

પ્રિયા, તારી પૂઠે પૂઠે જતો ઘસડાતો હું ત્યાં,
 બલે વાયુરૂક્ષું સડું તણાતું કો પાન ;
 તું શું મારા શોક કેરી કરતી મળક એવી,
 ફેળી એવું હૈયું માઈ કપાતું નિદાન ;
 ખૂણેખૂણા પ્રકારીને પડયા ત્યાં પાડી રૂહેના,
 સ્મૃતિ ના શું હેતું તેમાં માઈ કોઈ વેણ ?
 જરા પૂઠે ફરી, એક હાસ્ય મીઠું ફરી, શું તું
 નાખી નહીં થકી એક માયાભર્યું નેણ ?

૨૬૫

પ્રેમ કેં અંજન મેં કીધું આંખ ઠારવાને,
 આંખ નહીં ઠરી, મઈ જીવ સારી રાત ;
 જીવનમાં જ્યોતિ મેં તો સળગાવી તેજ કાળે,
 તેજ રહ્યું દૂર, મારી જળે છે આ જાત :
 સુખના સમુદ્ર હું તો વસોવી વસોવી મથ્યો,
 મળ્યાં નહીં રત્ન પણ હલાહલ ઝેર :
 અરે પ્રિયા, હું એ બધી માયામાં બમાયો રહ્યો—
 એક તારા બોલે થતે દુનિયાનો ફેર !

૨૬૬

વાધની સુદામાં રહેવું બયાનક નથી એવું,
 કાશી કેં કરવત નથી એવું કૂર ;
 બળતે અંગાર નથી ચાલવું કઠણ એવું,
 ગુલામીમાં રહેવું એવું હીણું ન જશર ;
 મારેહું પોલાદ પણ પીવું નથી તાવું એવું,
 નથી એવું કારી કદી હલાહલ ઝેર :
 પ્રેમમાં જે પડ્યો તે તો પડ્યો રસતાલે જીડો,
 વિધિ જાણે લેતો લાખો જન્મ કેરાં વેર !

અરે પુષ્પધન્વા ! તને પુષ્પે પુષ્પે માઈ આજે,
 બાંધી ઉરકૂપે તને નખાલું નિઃશ્વાસ ;
 આંખો મારી બંધ કરી તેમાં તને કેદ કરે,
 તારા વાંક માટે ત્યાં કરાવું ઉપવાસ ;
 છતાં ત્યાં પડ્યો માઈ હૈયું ખાય કેતરી તું—
 આ શી તારી ડીખલી ને આ શી તારી દેવ ?
 અરે બાપુ, છોડ મને ; બૂધ મારી જાણી હવે :
 હું તો માત્ર માનવ ને તું તો રહ્યો દેવ !

રાખે મેઘરાજ દરબારે એનો કેસરી તે
 છૂટી જઈ કદી એની પ્રજાને દે ત્રાસ :
 જીજીકતી આંખ એની મારે ચમકારા ભારે,
 પાડે એક ત્રાડ ત્યાં તે ધૂળવે આકાશ ;
 પ્રિયા, મારે હૈયે એક વાધ છે બંધાયો એવો,
 બાળે મારા પ્રાણ એની આંખના અંગાર ;
 તીવ્ર એની ત્રાડે હું તો ધૂળું હાડે હાડે સઢા,
 રાખું તો રંજાડે, છોડ્યે છૂટે અવતાર.

૨૬૯

આવે ભરવાડ જેવો સૂરજ સવારે ત્યારે
 ઘેટાં જેવા તારા બધા ભાગી જાય છેક ;
 દોઢી દોઢી ઘેરી સૌને લોભવકી ધરી તે ત્યાં
 દે છે ઝબકોળી તેજસાગરે દરેક ;
 પ્રિયા જ્યારે આવે જોવી મારા ભરવાડ જેવી,
 આંખો જોની ક્યાંથી મને જવા દેશે દૂર ?
 રોમ રોમ ઊડી જાય છે હૈયે કંઈ ભરી આવે,
 અને સ્વેદસાગરે ભીંજી ભરપૂર.

૨૭૦

આની વર્ષમાં જ્યારે પ્રિયાજન્મદિન ફેરી,
 ધાર્યું મેં ધડાબ્યાં જાયે બંગડી ને હાર ;
 અનુષ્ઠાન કળા તેમાં સીંચી'તી સુવર્ણકારે,
 જોતાં જોતાં ઊઠે ત્યાંથી અદૃશ્ય આકાર ;
 અદૃશ્ય આકાર તેમાં આવે છે સાકાર બની,
 પ્રેમ અને કલ્પનાના ચાલી રહે સંકેત :
 બંગડીમાં આવીને ભરાઈ જાય હાથ મીઠા,
 અને હારમાંથી ફૂટે કંઈ શુદ્ધ સ્વેત !

૨૭૧

વિચારી વિચારી રહ્યો : જોઈ ધારી ધારી રહ્યો :
 રાત્રિ જિભી સામે જાણે ઉગતું કે કૂલ ;
 ચંદા મોની વ્યેગે, પથ સૂતો ત્યારે નિદ્રા વિષે
 ઉગ્યો એક સ્વપ્નનો પ્રકાશ કે અતૂલ ;
 જાણે જતા આવતા કે દેવે ત્યાં ઉધાડ્યું ધીમે,
 સ્થૂળ મારી દૃષ્ટિ કેઈ આત્મામુખ દ્વાર ;
 પ્રિયા, ત્યાં તો મુખ તારૂં જોઈ જોઈ રહ્યો મર્વે—
 દ્વાર થયાં બંધ ફર આવતાં સવાર.

૨૭૨

આવે પાછી રજની ત્યાં સંભારી સંભારી પ્રિયા
 પડી જાઉં જીંધમાં હું જોતો નબે ચંદ ;
 સ્ત્રી નવી સૃષ્ટિ ત્યાં તો રમે મારે પ્રાણુ તેમાં—
 અરે કેવા એની નવી સૃષ્ટિના આનંદ !
 રમે મારે પ્રાણુ તેમાં એકતા અનંત ધારી,
 પરમ વસંતમાં ત્યાં પ્રિયા સાથે ગાય ;
 મીઠા મીઠા સૂરમાં એ હૃદયમાં સુદૂર બેઠાં—
 જીઠી એળું આંખ—અરે પ્રિયા ! પ્રિયા ! ક્યાંય ?

૨૭૩

હિયા મારાં પોપયાંએ આવી રહે ઊભી ત્યારે
 પામે તે ન સધ મારા આત્મા કેરી ઝાંખ;
 એ તો બેઠો બેઠે મારી પ્રિયાતણી મૂર્તિ સાથે,
 આવી જે ત્યાં ઊડી બેસી સ્વપ્ન કેરી પાંખ;
 પ્રિયાતણી મૂર્તિ તે તો જીવનની મૂર્તિ મારી,
 એજ મારી નિદ્રાસૃષ્ટિ કેરી દેવી સત્ય;
 હિયા મારાં પોપયાંએ આવી શાને ઊભી રહે,
 દેવીનું જ્યાં રાજ્ય ત્યાં ન ચાલે એની મત્ત.

૨૭૪

પૂર્વદિનામાંહી કેંક હોલા મેં નિહાળી હતી,
 સુણ્યા હતાં ઝરાઓનાં કેંક પ્રેમગાન;
 હાયાભાસ હોય પણ ધૂણ રૂહે દો સ્વપ્ન એવું
 સૂકા મારા રણે ફરી લેવા જળપાન;
 માયા જેવી હાયાની એ લાગે પાછી માયા મને,
 અને જોઈ રહું એનો પલકતો પાટ;
 લાગે મને પાસે પણ દૂર દૂર ભાસે જતાં:
 અરે પ્રિયા, તારી યે શું વધે એવી વાટ!

૨૭૫

ઉપર હું જોઉં તો હું જોઉં જાડા આકાશને,
 હેઠળ હું પામું તારા મુખ ફેરી આંખ ;
 ઉપર હું ખોળું તો હું ખોળું દિવ્ય તારલાને,
 હેઠળ હું ખોળું તારી સ્વર્ગભરી આંખ ;
 અણુકરી પાંખો મારી વિશ્વ બધું વીંઝી વળે,
 હરે તો તે સૂર્યને કે તારે દેહનર :
 આકાશ ને તારલા ને સૂર્ય દૂર દૂર લાગે,
 પણ પ્રિયા, શાને તું એ સર્વથી થે દૂર ?

૨૭૬

આકાશના દ્રાક્ષ કેરા વેલાઓમાં ધડી ધડી
 બાહ્યકાળે ધ્યાન મારૂં રહેતું ગુંચવાઈ,
 બણે મોટો થાઉં ત્યારે જરાક ટિંખાતાં જાએ
 દ્રાક્ષનાં એ ઝૂમખાં હું તોડું હરખાઈ ;
 આજે મોટો થતાં ક્યાં એ ઝૂમખાં રે પાસે લાગે ?
 દ્રાક્ષ છે સૂકાઈ ને ત્યાં બળે છે અંગાર :
 મીઠી મીઠી દ્રાક્ષ જેવો પ્રેમ જે આ લાગતો, તે
 આજે તો અંગાર જેવો બાળે આરપાર !

૨૭૭

પ્રેમના પ્રહાર ખમી ખમી વળી પીઠ મારી,
જીવન જોવાયું ક્યાં તે જોતો જોતો જાઉં ;
દોડી જતી ઘડીઓના ચોમાવીને હાથ ઝાલું,
હલાવીને પૂછું તેને પ્રિયા ક્યારે પાઉં ;
દિવસો ને દિવસોનાં માડાંઓ વહાં, તે નીચે
પડયું માફ મૌવન આ પીંખાઈ છુંદાઈ ;
પ્રિયા, આખું બોમ મને તાકી રહું તીર ઓનાં,
બાકી શું છે કે આ હરે તારો પ્રેમસાંઈ ?

૨૭૮

દિને હો તપતો તો આફસે બપોર કેવી ?
બીજ આવું ઝેરી છે તો થશે કેવું તૂલ ?
હંડો આવો માગસર છે તો જશે પોષ કેવો ?
કળી આવી કાંટાળી તો થશે કેવું ફૂલ ?
દિને છે અંધાર તો ત્યાં થશે રાત્રિ કાળી કેવી ?
માવો આવો કદુ છે તો હશે કેવી ખાલ ?
પ્રેમ ! તારો મ્હોર આવો લચી રહ્યો દુઃખથી તો
હિતરશે આખરે ત્યાં કેવો તારો ફાલ ?

૨૭૬

જોધ વેચી આંખનાં એ ઝોઢણુ અમોલાં દીધાં,
રાત દિન એક કરી ભૂલી દીધી કાળ ;
ઉઠરને ઠારવાનું તજી દીધું ઝેર ગણી,
ફેંકી દીધા લકમી કેરા મોતીપૂર્યા માળ ;
અમીનાં તળાવ આંખે વહાવી સૂકાવી દીધાં,
દેહ ભૂલી પ્રાણ અધ્ધાં જરાકે જરાક :
અરે પ્રેમ ! હૃદયનું રક્ત દીપેટીપું સોંચી
માનવે ઉગાડવો શું જએ તારો પાક ?

૨૮૦

પ્રેમનું સિંહાસન આ હૃદય જે મોંઘેરું તે
પ્રેમજ શું મથી મથી તોડવાને ચાલ ?
અમૃતનો કુવારો એ આનંદને વેરતો તે
ખારાં ખારાં આંસુકામાં રેલતો કરામ ?
જમીનના હેંધામાં શું જોડા જોડા ચીરા પાડી
કાઢવે રોપાય તોજ ઉગી જૂલે તૂલ ?
અરે પ્રેમ ! માનવીની દુનિયામાં એ શું છે કે
વેસો તારો ચઢે ધુંદી પોતાનાંજ ફૂલ ?

માઈ માઈ કરે બધું માનવી આ જગતમાં,
 પ્રભુચક્રી હરી તેથી જય દૂર દૂર;
 જાણે બધું પ્રભુનું છે ને એ રૂહે જો પ્રભુનો, તો
 પ્રભુ વિના બીજું નહીં પાસે રૂહે જરૂર!
 પ્રભુ ફરી માયામાં એ તોય રમે, ખેલે, લાડે,
 કદી એક યુગે પણ ખોલે એની આંખ:
 પ્રિયા, તારી માયામાં તું એવો અને રાખે સદા;
 લે આ બધું તારો બધો, હૈયે તારે રાખ!

અરે મને લાગે આખું જીવન આ પ્રિયાબધું,
 પળેપળ જાસેજાસ પ્રિયા પ્રિયા થાય;
 ઉઘાડું આ આંખ ત્યાં તો પ્રિયા પ્રિયા તરે સામે,
 બંધ કરે પાંપણો તે પહેલાં મહીં જાય;
 ભાગી જઈ, પૃથ્વીને કૂદાવી બીજે મહે પડું,
 એાદીને અંધાર પીઈ એર ફેરા ઘુંટ;
 હૃદયના કિણ તોડું, તારાએ તારાએ દોડું,
 તોય એની જાયા નહીં છોડે મારી પૂઠ!

અરે મને લાગે આખી દુનિયા આ પ્રિયાબરી,
 પ્રિયા વિના નથી જાણે ઠાલી કોઈ ઠામ ;
 કિવસનાં દારે પેસી રજનીનાં દારે નારું,
 તોય એની આંખો મને ઘેરે આઠે જામ ;—
 દયાળુ ઓ સંધ્યા! મને સંતાડી દે શીઘ્ર તારી
 નાનારંગી કામળીની નીચે તારી કુંજ ;
 કે આ મને સ્હાવા, મારી ઉપર તું નાખ તારી
 કુંળા કુંળા બ્યોમઝૂલી મંજરીના પુંજ !

પ્રિયા, મારા ગ્રેમે મને ગાળી ગાળી તાબ્યો આગે,
 આવ્યો લાગે મારો જાણે સ્નેહ અવતાર ;
 તોડી નાખ્યાં પીછાં બધાં આત્માની પાંખોનાં મારાં,
 છોડી લીધાં વચ્ચો મારાં શૂંકીને અંગાર ;
 શૂંકીને અંગાર મને બતાવ્યો શૂંગાર પૂરો,
 દેંક્યો કારાગારમાં જો બાંધી મારા હાથ :
 બોલો કૃષ્ણકાય અસહાય તારી સામે, પ્રિયા,
 હજી યે તું ધારે તો ઉગારી લે અનાથ !

૨૮૫

સુ સુ ચતા પવનની કેશવાળી ઝાલી હું તો
 ધૂમી વળું જગતની શુદ્ધાઓ તમામ ;
 ઊઠી જતી વીજળીની અગ્નિપાંખે બાઝી પડી
 ઉતારીને લાલું તેને ધરા કેરે ધામ ;
 ગરજ ગળવે બધી ધરાને ધૂળવે ભારી,
 એવા અતિ ઉચ્ચ પણ બાંધું મહાધોધ :
 કેમ મારા પ્રેમે તારા હૃદયને બાંધું, પ્રિયા,
 તે ન હજી બાળું તેની કંઈ ક્યાં રે શોધ ?

૨૮૬

જન્મ ધરી માનવી તો સ્વર્ગને છે શોધી રહ્યો,
 જીવનની યાત્રા કરી અંતે માગે સ્વર્ગ ;
 દેહભાર મળ્યો તેમ કર્મભાર મળ્યો સાથે,
 બંનેને ઉપાડે એવાં આત્માનાં છે ભર્જ ;
 ફેંકી દે ને ભાર તેજ ફેંકતામાં છુટે એને,
 ફેંકી દીધે કદી નહીં સરે એનો અર્થ ;
 અરે પ્રેમ ! તારો પણ ભાર છે આનંદિ બહેલો :
 સહી બાળે તેજ ચહી બાળે છે સમર્થ.

૨૮૭

આનંદના પાક અહીં માનવીએ લખ્યા ધણા,
તેમાં તારે પાક સૌથી મોટો છે, ઓ પ્રેમ!
ભારી ભારી પૂજાઓ આ લયે તારી કણે ભરી,
તોય તે ઉપાડવામાં રહ્યું બધું ક્ષેમ;
પીક વળી જાય કે આ ડોક લગ્યાય, પણ
ભાર એ ઉપાડવોજ રહ્યો અમ કાજ;
પુકારી પુકારી બોમકર્ણ ખાલી દેવા ફાડી —
બેહુનું અને સ્કેહુનું જાતે: બીજે ન ધલાજ.

૨૮૮

સૂર્ય રોજ કિમશે ને સૂર્ય રોજ આશમશે,
પણ પ્રેમ! જ્યોતિ તારી જળે છે અખંડ;
આકાશપટ્ટેથી બધું બેહુનું સરી જાય સદા,
પણ જો અચળ છે આકાશ કેરો પંડ;
બોમ્બજિ વળ્યા છે તારા મધમાખ જોવા,
તારે અંજિ બાહે તેવાં વેદનાનાં ઘંટ;
અરે પ્રેમ! ડંખ એના ખામ તેજ પામે મધુ:
સર્વ વેદનાતું તત્ત્વ અમર આનંદ!

૨૮૬

કવિ માટે હશે શું આ દુનિયાનાં દુઃખ ભર્યાં ?
 મજુરીમાં મળે એને પીવા વિષપાન ;
 લક્ષ્મીને ન ન્હાતો, વિશ્વઆંખથી છુપાતો, સદા
 વેદનામાં ન્હાતો, હસી ગાતો એનાં માન ;
 મિથ્યા ચમકાર એના, પ્રાણના પુકાર એના,
 શોધી શોધી મથે તે ન મળે એને, હામ !
 કાણ બધો પ્રેમ આપી એને લે ઉઘારી અરે ?
 પ્રેમ પ્રેમ કરી એ તો અંતે મરી જાય.

૨૮૭

ગુરુ કહે, પૂર્વજન્મે કીધાં હશે કર્મ તે શાં,
 કે આ જન્મે પામ્યો તું આ કવિતાનો શાપ ?
 સ્વર્ગ નહીં મળ્યું તને, પણ સ્વર્ગ સાટે નો આ
 સ્વમમાયા સૌંદર્યનો પામ્યો તું સંતાપ ;
 બન્યો તું પૂજારી સ્વમચારી એજ દેવી કેરો,
 ભગ્યો પૂઠે જરી, તારી ભાગી એણે જૂખ ?—
 સ્વર્ગે હશે સુખ, પણ ગુરુજી, આ જન્મે વધુ
 મધુરાં છે સૌંદર્ય ને કવિતાનાં દુઃખ !

૨૮૮

પાંદડી જુદી :

પ્રબોધ

કલિકા

પાંદડી છઠી :

પ્રભોધ

(મુક્તધારા હંદ)

૨૬૧

ધમધમ ધગી રહે ધરા ધુબ ધોમધગી,
જગે જગે તાપ જાણે ભરે સિંહદાળ ;
ઉઠજે સમુદ્ર અને ઉઠજે રુધિર જોડાં,
નીર જોડી આંખમાંથી ઝરે જાળજાળ ;
તપી તપી વ્યોમ બધું જીની જીની જીભ કાઢે,
તાપ બને ધાડો જાણે પડે અગ્નિખંડ :
અંતર ને બાહ્ય એવા તાપના સંતાપ વચ્ચે,
અરે પ્રિયા, કોણ અહીં રહે મારા પંડ !

૨૬૨

કાળો કાળો વાયસ કે બહતો અંધારે જેમ
અદૃશ્ય કે ભૂમિ વિષે જ્ય છે ગળાઈ,
પ્રિયા, મારા અંતરના એવાજ અંધારમાંહી
જ્ય છે વિચાર મારા કહીંકે ખોવાઈ;
શૂન્ય શા આકાશ ભણી ધડીઓની ધડી બેસી
જોતો જોતો ચાકું તોય જડે નહીં જોમ;
બેસી બેસી શૂન્યતણી હાર પર હાર માંડું,
એકડો ન આવે, પ્રિયા, શૂન્યનો શા ભોમ ?

૨૬૩

પ્રિયા, હતી નૌકા મારી એકદા ખરાબે ચઢી,
તૂટી ગયું લંગર ને છટક્યું સુકાન;
ધૂમી રણાં મોજાં બધે વરૂ જેવાં મુખ ફાડી,
નૌકા મારી સારી રાત રહી ત્યાં હેરાન;
૨ મેં ત્યાં તો દીઠા એક નૌકાના સોનેરી ચઢો
ઉગતા દિગંતમાંથી સૂરજની સાથ :
મોજાંથી યે ભીંચું વધુ હેયું મારૂં ફેદી રહ્યું—
નૌકા એ ઉમારશે કે મારશે અનાથ ?

૨૬૪

પ્રિયા મારી મૌનવ્રત ધારી આજે બેઠી હતી,
બંધ ચર્મ હતી એના હાથની યે પાંખ;
આકાશમાં જલ્લે બધું શાંત ધનધોર હતું,
નોતી તેમાં ગર્જના કે વીજળીની ઝાંખ;
અરે માઈ એટલું યે સ્વર્ગ આજે સૂનું લાગે,
એટલું યે હતું માઈ અંધ કેઈ વૂર:
મને તેવા પાપીતણી પાસેથી યે સ્વર્ગ એનું
ઝુંટવી રે ભેવું તો છે અતિ અતિ કૂર.

૨૬૫

પ્રિયા કેરી આંખોમાં છે સ્વર્ગ માઈ વસ્તું બધું,
હેયું માઈ સદા એની પૂઠે પૂઠે ધાય;
જ્યાં જ્યાં જાય પ્રિયા ત્યાં ત્યાં દોરે મને પામ મારા;—
કેમ નિજ સ્વર્ગ વિના કોઈથી રૂહેવાય ?
ધડી ધડી જોઈ હું તો હરી હરી સ્વર્ગ માઈ
લટકતું ધૂળ પ્રિયાપાંપણોને ધાર;
રખે એની પાંપણોના કૂર પલકારે કોઈ
સ્વર્ગ માઈ તૂટી પડી કેરી હે લાચાર !

૨૬૩

સામે ધૂળ રહેલા અંધાર આરપાર જોતાં
 પડે મારી આંખે દૂર પ્રિયાનો આકાર ;
 સ્વપ્નમાંહી સ્વપ્ન પાછું આવે કોઈ વેળા જોતું,
 જાગત આ સ્વપ્ને તેવો હરે એ ચીતાર ;
 અંતરે જાગેલી આંખો મનપાયાં ચિત્રો જોતી
 મોઢે જાધી સ્વપ્નગુંથી સૃષ્ટિ આ રચેલ ;
 સ્વપ્નમાંનું સ્વપ્ન તૂટે, અને માઈ સ્વપ્ન છૂટે—
 જાગી જોઈ-પ્રિયા ક્યાં ?-એ માયાના સૌ ખેલ !

૨૬૪

કેમ સ્વર્ગપંથ કદી માપી શકું પાપી હું આ,
 પણ પ્રિયા, પ્રેમે તારા પ્રોઈ એક આશ ;
 સ્વર્ગતથે મહેલે તું વિરાજવાને એક દિન
 જાણું હું કે જશે પૂરાં પુણ્યને પ્રકાશ ;
 જીદીશ હું ત્યારે તારા પાલવની કેર મહી,
 સ્વર્ગદાર ઉઘડીને રૂહેશે તારે માટ ;
 અલે દારપાલ મને જવા ન દે માંલ, પણ
 જાણીશ કે સ્વર્ગ ક્યાં છે અને તેની વાટ !

૨૬૮

આશા કહે જોની હું આ જીવે બોમવૃક્ષે ચહું,
ભાગ્ય કહે જોની હું તો પડયું હું આ ભોંય ;
ધર્મ કહે જોની હું આ ધરાને દોડાવું સીધી,
કર્મ કહે જોની અને કૂટે સર્વ કાચ ;
પ્રેમ કહે જોની હું આ સ્વપ્નોના રચાવું મહેલો,
વિધિ કહે જોની હું આ ભાંયે હાંસલે ખાઉં :
પ્રિયા, એવા વિશ્વ વિષે મળે નહીં મેળ સૌના,
એક તારે હેયે રહ્યું ગાન હુંજ ગાઉં.

૨૬૯

શાસ્ત્ર કહે પુરુષે તો રહેવું આકાશ જેવું,
અને સ્ત્રીએ પૃથ્વી જેવું થવું સદાકાળ ;
જડે નહીં જોડ જગે એવાં સ્નેહજોડાં જેવી
પ્રિયા, એવાં આકાશ ને પૃથ્વી છે સ્નેહાળ :
જોની આ દિગંતમાં શ્યાં ડૂબી એ અનંત રસે
ગાલેગાલ મૂકી પડ્યાં મુખે અણુતોડ !
સૂર્ય ચંદ્ર તારા જતા આવતા આશ્રયે ઊભી
જોય આ આનંદની અખંડ સ્નેહજોડ !

૩૦૦

રજની ને દિન પણ એવાં સાચાં પ્રેમી જોયાં :
 જોતજોતાં દિન થઈ જાય એ અદૃષ્ટ,
 બહાણડી એ રજનીની હંફભરી છાતી પર
 સૂઈ રહે પ્રેમી એનો દિન એવો ધૂણ ;
 રજનીની હંસ જેવી ડોકે નભગંગા જેવો
 લટકી રહે દિન ઢેરો પ્રેમકર શ્વેત,
 લાખોલાખ પ્રેમીઓના આનંદની ધારા ત્યાંથી
 ઊઠી ધરી કરે, પ્રિયા, વિશ્વ આ અચેત !

૩૦૧

શુદ્ધ શુદ્ધ સાથે, પ્રિયા, હસી કે હું રહી રહું :
 વસંતે હું કોકિલ શું બેળું ગાનતાર,
 શ્રીમન્ત તપેલા હૈયે મૂકું તમ હૈયું માફ,
 વર્ષા સાથે આંખો મારી રહી દે ચોધાર ;
 અરે હું ચંદ્રિકાના હાસ્યચીતે તાળી પૂરું,
 હેમંત શું ધૂણ ધૂણ રાખું આ સરીર ;
 સિસિરના વાયુ સાથે નાખું હું નિસાસા ઊંડા :
 અરે પ્રિયા, ધાઈ હજી કેટલી રે ધીર !

વસંતની સંજરીઓ હાથે આ સુકાવ, પ્રિયા,
 બિના મારા શ્વાસે જૂને મીઠ્ઠના ગુલાબ ;
 વર્ષાની મધુર ધારે બળે ખારાં આંસુ મારાં,
 એરબર્યા ગીતો ઢોળે શરદની ઝાળ ;
 હેમંતનાં જળ હૈયારુદને બંધાય ધૂળ,
 બળી જાય ત્રીસે ભોભો શિશિરનો પાક ;
 જૂરા નબમાલ મારાં આંસુએ ઓળખ વૃથા :
 પ્રિયા, જમહાલ એ શું જાણે ન જરાક !

લાલ લાલ ફુલો નિજ કળાથી હવામાં ફૂંકી
 ઉપર ઊડાડતો જ્યાં આવે દિનબાળ,
 સળંગેલી વાદળોની સીડી પર ચઢતો ત્યાં
 અદ્ધર બતાવી કળા કરે તે કમાલ ;
 પ્રિયા, એવાં આપણે યે બાલ્યકાળે ખેલતાં ત્યાં
 કેકે એવા ફુલો ફૂંકી ફાડી નાખ્યા હેઠ ;
 પણ જોની યૌવને આ લીધા છે જે આગજોળો,
 ક્યાંથી પામું કળા કે ચઢાવી જાણું ઠેઠ !

જાગે આસમાને ફેંક વિવિધ ગુલાંટ ખાતો
 જીડતો અનેકરંગી જોઈ કે પતંગ ;
 દીસે દોર બાંધ્યો એને, મહી તેને ધરા રજો
 અદરય કે કર ત્યાંથી દોરે એનું અંગ ;
 ખેંચેલો ખેંચાય, છોડ્યો દૂર દૂર જાય જાગે,
 નચવ્યો નાચીને ગાય મધુર કે ધોર :
 અરે પ્રિયા, તે શું મને પતંગ બનાવ્યો એવો—
 જીકું કે હું પકું, પથ્થુ તોડ તારો દોર !

પ્રિયા, તારી જાયા માઈ જીવન જુલાવે એવું,
 ધડીભર સુખ એવું દે છે એ અમોલ,
 ધરણીના ધગતા કપાળે નહીં અડચો કદી
 શીતળ ને મૃદુ એવો સંધ્યાનો કપોલ ;
 જે જે કઈ તેમાં, મારા મનમાં છે મન તારું,
 ધ્યાનમાં છે ધ્યાન તારું, હાથમાં છે હાથ ;
 પ્રિયા, તારી જાયા માઈ જીવન વીંટાળે એવું,
 તેજસ્વક જેવી સદા ફરે મારી સાથ.

આવ, મારી ગરુડીણી ! ઉતરીને આવ નીચે :
 સારો દિન આકાશને ચિખરે શા ખેલ !
 આજે તને પકડીને બાંધવી છે મારે હાથે,
 પાંખો તારી બીડી રાખું પૃથ્વી થું જડેલ ;
 પાંખો તારી બીડી તને કઈ પ્રેમ ખૂજતી હું,
 ફૂલડાંથી લૂંકું તારી આંખતણું દાર ;
 નીચે દોરી લાવી તને, મુખ તારું ચુંબી ચુંબી
 ત્યાંથી હું ઊડાવું તારા નિદ્રેય ઉચ્ચાર.

પ્રિયા કહે, “ સંસારમાં પુરુષો છે વાયુ જેવા,
 અને લલનાઓ જણે નાજુક ગુલાબ ;
 પ્રભાતમાં આવી વાયુ મીઠો મીઠો વાઈ રહે,
 ગુલાબ ત્યાં ખીલી મુખ માણે બેહિસાબ ;
 બપોર ચતાં એ વાયુચુંબનોનાં બંડ ઝીલી
 આખરે ત્યાં ખરે છે ગુલાબ ફેરી કાચ : ”
 ગુલાબને ખીલવું ને ઝીલવું છે પ્રેમે, પ્રિયા,
 વાયુને તો ઝૂકવું ને ફૂંકવું સદાય !

જાએ જાએ જાડનારી, બોમવૃક્ષે બેસનારી,
 કવિની ને રવિની ઝો બહાલુડી સ્વતંત્ર !
 આજે તો મુથાવ તારા દ્વિગુણ આ દિવ્ય મુખે
 કવિતા ને સવિતાના બેવડા તે મંત્ર ;
 કવિતા ને સવિતાના બેવડા તે મંત્ર મુણી
 પામશે પ્રાબલ્ય અમ હૃદય ને પ્રાણ ;
 તું તો પામી બને, પણ અમારી આ દુનિયામાં
 મળે કદી એકે તો છે અન્ય ફેરી તાણ.

લાખોલાખ સૂર્ય છતાં આકાશે અધાર રહે,
 જિનું છે આકાશ તોય નીચે ધસે પાંખ :
 બરો છે અખુટ જળે તોય છે સમુદ્ર ખારો,
 સુંદર છે સંખ્યા છતાં પણ પામે અંખ ;
 ઉઝે છે ગુલાબ તેજ હાળે ઉઝે કાંટા સાથે,
 હશે જા વિચિત્ર એવા વિધિ ફેરા લેખ !
 અરે પ્રિયા, માનવે શું જોઈ જોઈ રૈલું સદા
 સૌંદર્યની પૂર્ણતામાં ફરતાની મેખ !

પાનખર આવી પંથે સાળુને ઊડાવતી આ,
 ફૂંકી રહ્યા વાયરા ને ઊડી રહી ધૂળ ;
 માથાંને હલાવી વૃણો કરે છે વિલાપ બાણે,
 તોડી નાખે પોતાનાં ત્યાં પાંદડાં ને ફૂલ ;
 દોડી દોડી વાદળાંને દોડાવી તે દહે દિને,
 ફૂંકી ફૂંકી સંકેરે ત્યાં રાત્રિના અંગાર :
 ઉરના ઉલાસ ને વિલાસ મારા શુષ્ક પડયા,
 પ્રિયા, એ મેં જાડે એક શ્વાસને ફુંકાર.

ચંદ્રકુંભે બોલ્યાં નિજ મોતીડાંને વેરી દેતી
 રાત્રિ મ્હોલ સ્ફટિક શું સ્વચ્છ આ આકાશ ;
 આનંદી સમીરણોને છુપાવી હથેલીમાં તે
 સાગરના શુચ્છતાળે ફૂંકે નિજ શ્વાસ ;
 મોતીડાં વેરાય બોમે, સાગરે ખૂલાય બોમે,
 પાતાળે ભરાય જાડી સૌંદર્યની છાંય ;
 મીઠી આવી રાત્રિ, પણ મીઠી ક્યાં વિધાત્રી મારી ?
 ખારે બોલ્યાં મોતી મારી આંખે ઉભરાય.

૩૧૨

એક દિન પ્રિયાપદે બેસી એના કર મહી
 ઉધાડીશ ઉરના આ સર્ગ પૂઠે સર્ગ ;
 નીચે ઢાળી મુખ એની આંખો મને નોઈ રૂહેશે,
 જાણે મારે મુખે હોય લટકતું સ્વર્ગ !
 લટકતું સ્વર્ગ એવું ઉતરશે ધીમે ધીમે,
 જાણે સઘ અડીશ એ તારા ને આકાશ ;
 જરા જિયો ચતાં બધું સ્વર્ગ મારી બાથે પડી
 હેઠે દેશે હેઠાં અને જાસે દેશે જાસ !

૩૧૩

પ્રિયા, જ્યારે મારા પર મુખ તારૂં વળે વાંકું,
 હૈં તારા સ્વર્ગના મહેરાબ નીચે એમ,
 અને મીઠાં મીઠાં તારાં યુંબનો-આલિંગનોમાં
 જોઉં હું વીંટાતો જઠકાતો મારો પ્રેમ ;
 લાખો ચંદ્રકિરણ જા તારા કેશ વચ્ચે પડી
 શોધે માઈ મુખ તારા હૃદયની હૂંફ ;
 આંસુમાં ને યુંબનો તો આપણાં ત્યાં ફરે અંત,
 અને ધડી આત્મા પામે મીઠી શાંત ગૂંફ.

આજે મારે માટે આખી દુનિયા આ નાની લાગે :
 કેમ મારી પ્રિયાને હું દાખું મારો પ્રેમ ;
 અંતર આ ઉધડીને રેશે છે અસંખ્ય ધારે,
 એવા મહાધોધ બહેવડાવું પૂરા કેમ ?
 આજે પ્રેમ માટે આખી દુનિયા આ નાની લાગે :
 કેડે પંડચો કાળ, સામે આકાશની ખીણ ;
 એકજ છે માર્ગ હવે, તે તો પ્રિયાહૃયાતણે,
 પ્રિયા હૈયું ખેલે તો છો દુનિયા રહે હીણ !

અરે કદી દુનિયા આ પૂરતી ને હોત મોટી,
 તો હું દૂર દૂર જઈ છુપાવત હેત ;
 કેવાસને શિખરે તું બેસીને તોડત તારા,
 સહરાના રણમાંહીં ખણત હું રેત ;
 ખણી ખણી કરત હું રેતી કેરા ઢગ મોટા,
 પુકારત એકેએક કંથે ફરિયાદ :
 અરે પ્રિયા, આવી નાની દુનિયામાં જાઉં ક્યાંહીં !
 જ્યાં જ્યાં જાઉં ત્યાંથી તું તો મુથે મારો સાદ !

મારે માટે ટૂંકા નહીં કીધો હોત કાળને, તો
 કાળની અનંતતાને વધાવત હું ;
 સત્યયુગ પૂર્વેથી ચે આહત હું તને, પ્રિયા,
 કલિયુગ સૂધી ભલે માનત ન તું ;
 યુગ યુગ સૂધી તારા સૌંદર્યને માત પૂરું,
 એક મહાયુગે તારું હૈયું થાત મ્હાત :
 પ્રિયા, મારે પ્રેમ એવા ઓછો નહીં દેવો ધટે,—
 પણ જોની કાળ શો આ ચાલ્યો અંજવાત !

કેમ મારા પ્રેમને હું રાખું અટકાવી, પ્રિયા,
 કાળ નહીં થોભે જોવા પ્રેમ કેરી વાટ ;
 કાળનો પાંખાળો રથ પૂઠે પૂઠે દોડે ગદા,
 સામે છે અનંતતાનો પડચો લાંબો પાટ ;
 સૂર્યને પિછોડીમાં હું દિનભર બાંધી રાખું,
 છોકું એ પિછોડી ત્યાં તો તારાઓ વેરાય ;
 દિનને હું બાંધું કિંવા રજનીને સાધું, પ્રિયા,
 થોભે નહીં સૂર્ય તો શું તે શું ન દોડાય ?

દિવસનાં બારણાંને ઢાંકી અતિ સંધ્યાએ ત્યાં
 સૂર્યતાલું તાળું તેને લગાડ્યું વચ્ચેટ;
 પૂર્વથકી રજની ત્યાં આવતી ઝપાટે દેખી
 ખોલી તાળું તેણે તેને નાખી દીધું હેઠ;
 રજની ને દિવસ ત્યાં મળ્યાં—અરે અતિ મોડાં,
 દિવસે ત્યાં હૈયું ચીરી દાખ્યો નિજ હાથ;
 રજની એ દેખી રહે રૂપેરી આંસુની ધારે:
 પ્રિયા, મયો કાળ પછી રડવામાં શો માલ?

કદી મારા જીવનની સાંઝ આવી રહેશે બીની,
 અને મારો સૂર્ય ડૂબી જશે છેલ્લી વાર,
 રખે મારાં સ્નેહીઓ કે રાતાં મારી પૂઠે આવે,
 થતો મારા આત્માનો ન્યાં સૌંદર્યવિસ્તાર!
 જમતના પ્રણયીઓ! આવજો વિજયવંતા,
 પ્રેમ પાછો પામશે અનંતતાનું રાજ;—
 પ્રિયા, મારા દિવસને ઢાંકજે તું તારે હાથે,
 અને સુજ રાત્રિશિરે દેજે પ્રેમતાજ!

મૃત્યુ કેરાં નખરાંનાં જેવું આ જીવન લાગે,
 બધો જાણે બહારનો આ દીસે છે દેખાવ ;
 જમત છે મિથ્યા, તેવું જીવન છે સ્વપ્ન જેવું,
 જાણે મૃત્યુ-મુવતીનાં એ સૌ હાવભાવ ;
 જન્મે જન્મ આવે એ તો જાહાં જાહાં વચ્ચે પેરી,
 અંતઃપુરે જામ ફરી કરી મોહવૃત્ત ;
 બધે હોય જીવન આ નખરાં કે સ્વપ્ન જેવું,
 પશુ પ્રિયા, જ્યાં તું છે ત્યાં સ્વપ્ન છે એ સત્ય !

અરે મારા રક્તમાંજ મૃત્યુનું છે બીજ પડ્યું,
 તેને હું અજાણ્યતાં આ સીંચી રહ્યો રોજ ;
 લાખો ગાઉ સુધિરની નદીઓ આ દોડી અંગે
 પ્રેમના પ્રવાહે બરે હૃદયના હોજ ;
 એક દિન બીજ એ તો ઉમશે આ ઉર તોડી,
 ને એ મૃત્યુછોડ જૂઠી રૂહેશે મારે શ્વાસ ;
 પ્રિયા, ફૂટે ફૂલ ત્યારે બૂકાવી આ મુખ તારું
 સુંઘી જેજે તેમાં મારા પ્રેમનો સુવાસ !

૩૧૨

જન્મ અને મૃત્યુ સૌથી સુંદર મેં જોયાં સદા,
અનંત એ કાળ કેરાં બેઠી બેઠ્યાણ ;
જીવનને બંને છેડે અંબુલિ ધરી એ ઊભાં,
રમ્ય એનાં હાસ્યે રાખે ભૂમિ આ રસાળ ;
પ્રેમનો પ્રકાશ એમાં ઉઘડી વિસ્તાર પામે,
મૃત્યુ પાસે જતાં ખોલે રંગ પર રંગ :
પ્રિયા, મારા પ્રેમનું શું ત્યારેજ સૌંદર્ય જોશે ?
સ્મરી લે આ જીવનનું વેતલર અંગ !

૩૧૩

પહોતોજ તારો પાડે રમ્ય તેજપંથ બ્યોમે,
ભાગતોજ મોજો ભારે દાખે નિજ જોર ;
તૂટતાંજ વાદળાં રેલાવે રેલરેલ બધે,
ઢળતોજ સૂર્ય બહુ તપે છે અપોર ;
સુંદર જે દીસે તે તો જીવનના અશ્રુમેધે
ઈંદ્રિયનું જેવું કરે ધડીપણ હાસ :
પ્રિયા, મારી આખો આ ઢંકારો ત્યારે જોજે કેવો
કુવારા શું ઊડે મારા પ્રેમનો ઉલાસ !

૩૨૪

સૌંદર્યને માટે આત્મા તલસે છે છુપો સૌમાં,
 સૌંદર્ય છે જીવનની મોટેરી જરૂર ;
 આંખ જે આ જતાવે છે આત્માને સૌંદર્ય જાંઘુ,
 આંખ તેજ સંતાડે છે તેનું ઉરપૂર ;
 આંખ તેજ સંતાડે એ આત્માના હિંચાસ મોંઘા,
 હૈયે જાડી ઢાંકી રાખે આત્માની વરાળ :
 પ્રિયા, જોની આંખે ચઢી એ તો ટપકાય આજે ;
 જ્ઞાને ઢાંકી હશે પહેલે એવી પ્રુણથાળ ?

૩૨૫

કદી કદી રવિ નિજ ધનુરંગી હંસને તો
 લાવી નમ્રહેલે મોંઘાં ખવાડે છે રત્ન ;
 ખાતાં ખાતાં ડોક એની એવી કૂલી જાય ત્યાં, કે
 વૂટી પડે સ્થેજે, નહીં ફાવે કે પ્રયત્ન ;
 રોજે મળ્યાં વાદળાં એ જોઈ ખસી જાય ત્યાંથી,
 રવિ જાય તપી, કિંવા નિરાશે મુંઝાય :
 પ્રિયા, તારો હંસ હું આ રત્નો કેં અસંખ્ય ચડે,
 તોય જ્ઞાને ઉર માડે બધું ન ભરાય ?

ચંદ્રિકાના કુંળા કુંળા ખોળામાં પડીને સૂએ
 અરધી આ પૃથ્વી રાતે મૂકે ધડીમાંથી,
 અને એની નિદ્રા વિષે આનંદનાં સ્વપ્ન મોંઘાં
 અહીં તહીં જાગતો કે તારો વણે ત્યાંય ;
 અકેલો અકેલો હું એ પડી પડી જોઉં ત્યારે
 સુણ આવે બધા મારા મગજના તાર ;
 ક્યાં એ મોંઘી ચંદ્રિકા ને ક્યાં એ ભાગ્યશાળી પૃથ્વી ?-
 અરે પ્રિયા, ભાગ્યહીન મારા સૌ વિચાર !

અરે પ્રિયા, હું આ આખું વિશ્વ ઘૂમી વળું હામે,
 પણ મને મળે નહીં વસ્તુ મારી એક ;
 દિગંત દિગંત પૂઠે ઉઘડે અનંત સામે,
 પાતાળ પાતાળ નીચે ખુલે છાંડાં છેક ;
 સ્વિ કેરા કેશ સાથે ખેલતો અંધાર ડૂણું,
 ખોળી ખોળી હોકેહું ત્યાં રજનીની રાખ ;
 “ઓ આ મારી વસ્તુ !” એમ થાય મને ભાસ, ત્યાં તો
 હાથ, મારાં માન કેરી તૂટી પડે પાંખ.

૩૨૮

બળું બળું થાય બધી ભૂમિ આ બપોરમાંહી,
 વળું વળું જોઈ જ્યાં ત્યાં થાય લાલ લાલ ;
 મૂમી રહે ઝાડવાં ને મૂમતું આકાશ લાગે,
 છાંયમાં ઉસાસ પશુ ખાય હાય હાય ;
 હળુ હળુ ગાયો પૂંછ નદીમાં હલાવે જીભી,
 વૃક્ષ નીચે ડાંગ નાખી પડ્યા છે ગોવાળ :
 ક્યાંયે ન દેખાય ત્રિયા ;—અને જો ન જોઈ એને,
 થશે વીજ, મેહુલો ને વ્યોમ વિકરાળ.

૩૨૯

જોતાં જોતાં ગગન આ ઘેરાયું અખોલ ઊંડું,
 દસે દિશ જીદી દોડે વાદળાંનાં ભૂત ;
 હૈયે ધખે ધૂણી તેના બડકા ત્યાં જીભ કાઢે,
 જીદી વ્યથા ધૂણે પૂઠે બની અબધૂત ;
 જોતાં જોતાં ગગન તો વધુ વધુ ઘેરૂં બને,
 ગુંગળાતું હૈયું વધુ રહે નહીં હાથ :
 મુખથી બોલાય નહીં : આંખથી જોવાય નહીં :
 ગગન ને હું ત્યાં અંતે રોયાં બંને સાથ !

પાંદડી સાતમી :

વિજય

કલિકા

પાંદડી સાતમી :

વિજય

(મુક્તાધારા છંદ)

૩૨૦

બર્યો બર્યો રવિ રહેા ઉગે ભૂરા વ્યોમમાંહી,
નર્યો નર્યો તેજનો ત્યાં સિંધુ ઉભરાય ;
નહું નહું, મીઠું મીઠું ઉગે બધી પ્રકૃતિમાં,
પદે પદે તેજે બધું તણાવું દેખાય ;
ખર્યો ખર્યો રવિ રૂપે લાલ પરપોટા જેવો,
ચાલી જતી દુનિયામાં દટિ ખાતે ઝાંખ :
દિન પણ ગયો, અને સ્વર્ગ પણ ચાલ્યું બહેતું—
રહું છે જે બાહી, પ્રિયા, તેટલું ચે રાખ !

૩૩૧

પાકજીલા ખેડતો ને ચાકપીળા ધરણીને
 મેહુલો સંતોષે કરી રહી રેલછેલ :
 ખેડુત ને બળદોની ત્રિપુટીઓ ઝૂઝી રહે,—
 ઢાણુ એવાં અંતરોની કરશે ઉકેલ !
 લીલા લીલા સેરડા, ને લીલાં લીલાં ઝાડવાં, ને
 લીલી લીલી ચારના છે લીલુડા સંજેત ;
 લાખોલાખ ખેતરો આ લીલામાં બેટીને રાચે :
 અરે પ્રિયા, આપણાં છે હૈયાં શું અચેત ?

૩૩૨

ઊંચા લીલા પર્વતોએ ઊઠી સદા મ્હાલી રહેતી,
 આવ, મારી પંખીણી ! મા નીચે તાંડે માન ;
 હશે તારા પર્વતોની ઉચ્ચતા ઉઘાસમોઘી,
 જોઈ લે વિશ્વાળતા શી ધારે આ મેદાન !
 ઊંચા લીલા પર્વતોને વોટી લે આ વાદળોઓ,
 તોય નહીં પર્વતો એ ડોલે રતિભાર ;
 આવ, મારી પંખીણી ! આ ઝંખતા મેદાનમાંહીં,
 જોઈ લે શો ખીસે એના ઉરનો વિસ્તાર !

સુંદર ઝો પક્ષી ! રૂહે સ્વતંત્રતા શું રક્ષી તારી ?
 ગમે ત્યાં તું ભીડે, તું તો છેજ માઈ તોય ;
 ગમે તેવી ડાળી પર બેસી મીઠું ગાન ગા તું,
 સર્વ તારા સૂરે માઈ સંગીતજ હોય ;
 મીઠાં મીઠાં પદોની આ આદમગુંથી દોરી વણી
 જકડયું અદૃશ્ય તેમાં તને સદાકાળ :
 ગમે ત્યાં જ, તોય મૃત્યુભૂમિમાંથી પથ્ય તને
 આલી લેશે હાથ મારો ફેંકી એજ જાળ.

સંગદિલ્લ કિનારાને સાગર મનાવવાને
 રોજ રોજ તરંગોથી ભીંજે તેના પાદ ;
 માયું ઝીંકી આંસુ પાડે, ઉછળે કે ધીમે લાડે,
 લડી થોભી આવે પાછો બેવડે તે નાદ ;
 એક દિન આવશે એ સાગરે જીઆળ એવા,
 કે આ ડૂબી જશે ભીંડાં કિનારાનાં અંગ :
 પ્રિયા, એવા હેયે મારે આવશે જીઆળ, ત્યારે
 જશે તું સમાધિ મારા પ્રેમને તરંગ.

૩૩૫

બહુ બહુ દિન સૂધી, પ્રિયા, મેં તો પ્રેમ મારે
 ઢાંકી રાખ્યો હતો ઊંડો હૃદયને કુંડ ;
 ભય કહે, લજ્જા કહે, કાયરતા ભલે કહે,—
 આંધ્રો મને પ્રેમેજ આ ઝાડીઓને ઝુંડ ;
 જીવન ના હતું મારું ; જીવન આ મૃત્યુ હતું ;
 પશુ હવે બંડખોર હૈયું કૂટે વ્યોમ ;
 પ્રિયા, તારું નામ હવે ખુલ્લું બધે દિલે છાપું,
 કે આ હુમાં જીએ સર્વ તને રામરોમ.

૩૩૬

તળાવને તીરે જોડ આંબલા છે બીભા ઝૂકી,
 ડાળીમાં છે ડાળી ત્યાં એ બંનેની ગુંચાઈ ;
 નીચે રહ્યાં જળમાં તે વાયુપ્રેર્યા ઝૂલી ઝૂલી
 જોય નિજ છામા રૂડી રહી ઝૂલ આઈ ;
 તળાવને તીરે એમ ગુંથી કરડાળાઓ લાં
 એક દિન પ્રિયા બીભા રૂહેશે મારી સાથ ;
 ઝૂકી ઝૂકી જોશું ત્યારે ઊંડા જળદર્પણમાં
 ગાલ પર ગાલ અને હાથમાંહીં હાથ.

તળાવને તીરે, પ્રિયા, જ્યારે કરડાળીએને
 ગુંથી રૂહેશું આપણે ત્યાં જોતાં એકમેક,
 પ્રતિજ્ઞા બેવડી ત્યાં જોશું જળદર્પણમાં,
 જાણે જૂઠ્ઠા દેહ સરી ગયા જોડા છેક;
 અધરે અધર, નેણે નેણ રૂહે ગુંથાઈ ત્યારે
 દેહતણું દૈત જોતજોતામાં હું ખોઈ;
 પ્રિયા, મારી આંખમાં ત્યાં જોય માત્ર તનેજ તું,
 અને તારી આંખે હું સમાયો મને જોઈ!

સરોવરપાળે એક કખૂતર કેડું જોડું
 ચાંચેચાંચ ધસતું ત્યાં જોડેલું હું જોઈ,
 સંધ્યાકાળે જોડે મારી આંખોમાં કે ચિત્ર જોવાં,
 જાણે પ્રિયાહોઠે જોડાં ચુંબનો હું પ્રોઈ;
 પ્રિયામુખ સાથે માફ મુખ ત્યાં ગુંથાયું દેખું,
 ઊડી જાય દેહ, જોય પ્રાણ એકમેક;
 દિશાઓ ત્યાં ડૂબે બધી, દેશ કે ન કાળ રહે,
 મૌનમાંથી પામીએ ત્યાં ઉત્તરો અનેક.

ખેતરો છે ઝૂલી રહ્યાં બરપૂર દાણાચક્રી,
 તૂલ બધું સોનેરી આ દીસે ઠામઠામ ;
 શેલડીના સાંઠા જિયા લીલા-પીળા ડોલી રહ્યા,
 વાયુના તરંગે હોંચે ધાસ આ તમામ ;
 આકાશ તપે છે તાપે, ધરાએ સુવર્ણ પાકે,
 ભરી ભરી વાગે જાડી આમાદીની હાકે ;
 ધરા નિજ પાકને ઉતારવા અધીરી બને :
 હુંય જોઈ રાહ મારો લણવાને પાક.

સોનારંગી પૂળી આ શી બરછટ ભાત કેરી,
 દાણે દાણે મોતીડાં શું ભર્યું છે અનાજ ;
 ભરશે લંડાર એના ધણીધેર જશે ત્યારે,
 રહે એની પગલીએ ખેડુતની લાજ ;—
 સોનારંગી પૂળી ! તારી પગલી બંધાઈ હવે,
 ધરણીની કન્યા ! જમ જોય તારી વાટ ;
 આવ્યો પરિપાક, તારે અંજે અંજે છાઈ રહ્યો ;
 આનંદે બિછાવ્યા જો આ પૃથ્વી કેરા પાટ !

નાગલી રણી, લીલી બાજરી, જુવાર ઘેરી !
 રજા ન તમારે માટે કશા પ્રતિબંધ ;
 વેરાયાં સૌંદર્ય મોંમાં તમારી આ પૂણીઓનાં,
 ક્યારના છે સર્વના એ ક્ષુદ્રા રતિબંધ ;
 વેરાયાં સૌંદર્ય તે તો ખળાંએ ખળાંએ દીપે,
 સમાયાં છે ખેડુતને અંતરે નિદાન :
 નાગલી રણી, લીલી બાજરી, જુવાર ઘેરી !
 પ્રિયા શું ન સમજે એ વખતની સાન ?

આવી છે હેમંત : તીણો પવન ને ટાઢ લાવી ;
 અમના અંબાર ઝૂલે ધરણીને ચોક ;
 દાણામર તૂલ બધે ખેતરે કપાચ હવે,
 ખળાંમાં ચપાચ તેનાં કુંદનાં ચોક ;
 અમના અંબાર ધરધરના ઢોઢાર બરે,
 રૂપેયા-સોનૈયાતણી દારે મારે છોળ ;
 આવી છે હેમંત, વર્ષભાવિને કુલાવતી આ—
 પ્રિયા ! માફે ભાવિ કેમ ઠેલે હામાડોળ ?

૩૪૩

પણુ ને કામઠાનો સંબંધ કવિએ કવ્યો,
 પુરુષ ને સ્ત્રીના તેવો સંબંધ છે નેક :
 પણુ તણાતી પોતે વાળી દે છે કામઠાને,
 તોય તેની આજ્ઞા ધારી રાખે તેના ટેક ;
 પણુ ને કામઠાને ખેંચે છે પોતાની બણી,
 તોય તેની પૂઠે જતી અનુસરે ધીર :
 પ્રિયાની ને પણુ બંધાય મારા કામઠામાં,
 જોજો કેવું જીડે ત્યારે વિધિ કેઈ તીર !

૩૪૪

રાત બધી વિચારોની હાર રહું ગોઠવીને—
 કેમ મારી પ્રિયાને હું કહું મારો પ્રેમ ;
 જાણે દષ્ટિ મારી જ્યારે આવી અજવાળશે એ,
 કહીશ હું પ્રેમ મારો એને એમ-તેમ ;
 પણુ એને મળું ત્યારે સૂર્ય જેવી જોઈ એને
 રજની શું જીભ મારી જીરેરી ખેંચાય :
 હોઠ મારા બાંધી લે કે, વિચારો જિડાવી દે કે ;
 પ્રેમ જીડું મૌન ધારી બાજુએ મુંઝાય.

૩૪૫

પ્રેમ મારા બંધનને ખૂરી રૂઢે વિચારૂંબો,
ત્યારે મારા ગીતની હું માગું સેવા-સાજ ;
આછાધેરાં વજ્રમાં તે જાય એવું પ્રિયા પાસે,
પ્રિયા નહીં પિછાને કે બોલાવે જરાય ;
પણ મારું ગીત ધીરે ઉર-ઉડા સૂર છેડે,
અને શબ્દ પૂઠે ગુણ રહે આત્મતાન :
પ્રિયા ધીમે શંકાધેરી ઊઠે, અને ઓચિંતી ત્યાં
પ્રથમ દે કાન—અને પછી ઉરદાન !

૩૪૬

અરે મને એવી કોઈ જીમતી જો જમ્યા મને
સ્વર્ગ સાથે એકલો ત્યાં રૂઢેવાને એકાંત,
હૈયું મારું તેની પાસે દેઈ બધું ઠાલવી હું,—
આજે છે જરૂર મને સ્વર્ગની નિર્બીત ;
વનવન કેરાં વૃક્ષ ખૂલી રહ્યાં મંજરીએ,
ડોલી રહી ડાળાઓ ને બોલી રહ્યાં પત્ર ;
જ્યાં જ્યાં જોઈ ત્યાં ત્યાં ઉર દીસે ઉભરાઈ રૂઢેતાં,
સ્વર્ગશ્યામ જોઈએ શું તે સૌ જાણે અત્ર.

આવ, મદમાતી, મારી રંગમાં રેલાતી ઉપા !
 શુક તારે! અંધારે આ ભટકે છે વ્યોમ ;
 આને મારી આંખમાં આ તેજ તારાં આંખું નવો,
 સૂર્ય શી જમાડું મહાન્યોતિ રોમરોમ ;
 આવ, લેહેરાતી નભસાગરે હેલાતી ઉપા !
 તારલાઓ જોતાં તને ખોય નિજ આંખ ;
 જોતો જોતો તને તારે હૈયે સરી જઈ અંતે,
 જોડી જઈ છુપો હું સમાઈ તારી પાંખ.

ઉઘડ્યાં આકાશ ત્યાંથી કુમળા પ્રકાશ આવે,
 પૂર્વ કેશ દારશ્યી રેલે સોનારેલ ;
 ઉઘડ્યાં છે બારણાં ત્યાં પગલીઓ પાડી કુંળા
 આજસૂર્ય આવે વાંધી ફૂલમરી વેલ ;
 ઉઘડી છે કુસુમોની કાકીઓ ચમકતી ને-
 ઉઘડ્યા છે પંખીડાંના કંઠ રસબોજ ;
 કોઝિલા ટહુકતી ત્યાં પ્રિયાને બોલાવે બહાર :
 જોઈ, મારી પ્રિયા, રસે ભરે આ જૂઓળ !

તળાવને તીરે બેસી એક દિન પ્રિયા મારી
 હંસ અને હંસીતણા બેતી રહી ખેલ ;
 ઝોચિતો ત્યાં જતાં, બધું બોધ મેં તો હાથ બાંધી,
 પૂછ્યો એને જીવનનો પ્રશ્ન એ સુવેળ :—
 હંસી બે ન મળે તો આ હંસ અંતે ફૂળી જશે ;
 બોલ, તું શું ચાલ ?—તારે પ્રિયા બોલી ત્યાંય,
 “ હંસ જશે હારી તો આ હંસી સારી લાજ બોશે,
 કાચર જે ચાલ તે શું પ્રીતમ કહેવાય ? ”

સીમા છે તળાવને ને સીમા હંસચૈર્યને ચે :
 કેમ નહીં સમજે એ હંસી તેનો હાલ ?—
 પ્રિયા કહે, “ હંસમાં બે હાથ હોય તો તે એને
 ચાંચ મારી પૂછી શકે પોતાનો સવાલ ! ”
 મેં ત્યાં કહ્યું, હંસ બલે ફૂળે કે એ હંસી બાને—
 પણ તારો હંસ લે આ પૂછે, કહેની પુંજ,
 ફૂલું તો એ તારે માટે, જીવું તો તે તારે માટે,
 બોલ, મરી મારી !—પ્રિયા કહે, “ હું તો પુંજ ! ”

પ્રિયામુખમાંથી ટપકાયાં એની હાનાં અમી,
 ત્યારે મારો આત્મા બલે કૂદ્યા સ્વર્ગપાર ;
 હૈયે હૈયાં મળ્યાં ત્યારે મુખે મુખ મળ્યાં મીઠાં,
 બૂલી ગયાં બંને બધા પ્રેમના ઉચ્ચાર ;
 પ્રેમના ઉચ્ચારમાં તો “પ્રિયા, પ્રિયા,” “બહાલા, બહાલા,”
 દિવ્ય પ્રેમદેશમાં શું બોલે વાણી રંક ?
 કવિતા છુપાઈ દૂર, પ્રિયા એ લપાઈ ઉર—
 ચૂપ, વાણી, ચૂપ, તારા ખૂટ્યા હવે અંક !

વસંતના આગમને કેયલ ટહુકે પેલી,
 અને વને વને જાડી માધુરી રેલાય ;
 પ્રિયાને મેં કીધું બ્યારે યુગ્મન પ્રથમ મીઠું,
 થઈ અણુ અણુ મીઠી પ્રિયાતણી કાય ;
 અમી એને હોઠે હતું, કે કો દેવે દીધું ત્યાંજ,
 કે આ મારા હોઠે ખોલ્યાં અમીનાં તળાવ ?
 પ્રિયા, તેં તો ચખાડી એ મને અમીચોર કીધો ;
 હવે તો લૂટારો ખતું તોપણ નિભાવ !

૩૫૩

પ્રેમ કેરાં ચુંબનોના રાખે છે હિસાબ કોણ ?
 સમુદ્રનાં મોજાંને કો બણી શકે કેમ ?
 અબળણે રે તોય પૂર્વે લાખોની ગણતરી કરી
 કસી જોતો માઈ અંકગણિત હું એમ ;
 પણ એક વેળા પહેલા ચુંબનોના આંક પકડ્યો,
 પછી નાવ્યું માઈ અંકગણિત કો કામ :
 પ્રેમ કેરાં ચુંબનોના કરવા હિસાબ, એ તો
 કસી કસી જોવું બીજગણિત તમામ !

૩૫૪

હસી હસી ઉપા દિનઉરમાં લપાય જાડી,
 દિન જાડી જળાં નમી સંધ્યામાં સમાય ;
 સંધ્યા પાખો વીંઝવીને સરી જાય રાત્રિઉરે,
 રાત્રિ ટમટમી પાછી ઉપાઉરે ડાય ;
 ઉપાચડી ઉપા સૂઘી દસ્ય આ સમાય વિશ્વે,
 વિશ્વ એ સમાય વિભુઉરમાં અનંત ;
 અમારાં આકાશ પણ એવાં ત્યાં સમાયાં જાડાં :
 પ્રભુના આશિષ સદા રહેા વરસંત !

૩૫૫

લાંબા લાંબા દિવસો ને લાંબી લાંબી રજનીઓ
 પળે પળ લેતાં મારી ધીરજનો ભોગ ;
 જરા જરા કટુના ને ભર્યા ભર્યા માધુર્યમાં
 જગત આ લાગ્યું ખરે જીવવાને જોગ ;
 માસ પછી માસ વલો, દિન પૂઠે દિન ગયો,
 ગયા થોડા દિન, પછી આવી ઊભી કાલ ;
 કાલ પશુ મઠ, અને પ્રિયા મારી ઘઠ આજે :
 સાંજથી હું કુંખી રહ્યો પ્રિયા કેરી ચાલ !

૩૫૬

ઘડીકમાં મીઠી મારી રાતલડી આવશે ને
 દેશે જો દીપાવી બધી ધરણીની સેજ ;
 ધીમે ધીમે હૃદયના તારા એના ખુલ્લા થશે,
 ભરી દેશે મારી આંખે રૂપારેશમાં તેજ ;
 ઘડીકમાં નીંદરશે મીઠી મારી રાતલડી,
 તારલા મીંચાશે પાછા જિરમાં સમાઈ ;
 થોભજે પ્રભાત ! જરી થોભજે દિગંતમાંહી,
 સ્વપ્ન કે અનંત રૂહેશે મીઠીનાં લેખાઈ !

૩૫૭

અનંત આ કાળ જે દેખાય તેને દાખી દાખી
 ભરી રાખી જણે કોઈ એક પળમાં,
 તો તે એક પળને યે તાર જેવી ખેંચી ખેંચી
 અનંતતા જેવી લાંબી કરી જણે ત્યાંય ;
 પ્રભુની જે પળ તે આ દેખાય અનંતતા સી,
 વિશ્વ તો આ જણે એનું કૂટ્યું અમિયાણુ :
 પ્રિયા કેરા પ્રેમની યે અદ્ભુત છે શક્તિ, પણ
 છે શું એને મારી અધીરાઈનું પ્રમાણ ?

૩૫૮

પ્રભાતકુમારી અહીં ઘડીકમાં આવશે ને
 વીણી લેશે તારા બધા પાલવની માંલ ;
 આવ, પ્રિયા, આવ, મારાં તિમિરની જ્યોતિ, આવ,
 તિમિરના ડેરા જ્યાં આ ચોપાસ લંબાય ;
 આવ, પ્રિયા, આવ, મારા હૃદયનું રક્ત તું તો,
 તિમિરના ડેરાઓનું તારે છે શું કામ ?
 છે આ મારા હૃદયનો કિરમજી ડેરા તારો,
 આવ ને ઉઘાડ તેનાં તેજ તું તમામ !

૨૫૬

ઝો આ આવે પ્રિયા, અહીં આવે એ તો મારી પાસે ;
 કેમ મારી પૃથ્વીનું હું દેખાડું આ સ્વર્ગ ?
 પડે અને ઉપડે છે હ્યુપચુ પગ એના,
 પદે પદે એના જાણે ઝરે રવિભર્ગ ;
 ઝો આ આવે પ્રિયા ; એની ભમ્મરોની ક્રિયા ચાલે ;
 સંકેચાતાં ચક્ષુ ભરે લલ્લતાણું પૂર ;
 પેખી જાણે પારકું કે પાંપણે મીચાય, તોય
 હુંજ એની આંખનું છું જીવન ને નૂર .

૨૬૦

ઘેરા ઘેરા ઘુંધટ આ રાત્રિએ ઉતાર્યા નીચે,
 તારે સારૂ બાંધ્યો ચાર ચંદ્રવો આજ ;
 દીવાળી શી દીપિકાઓ લાખો એમાં ટાંગી દીધી,
 પડે તેજ મંદ ત્યાં, એ શોભાનો છે સાજ ;
 આવ, પ્રિયા, આવ એવી મોંઘેરી આ રાત્રિમાંહી,
 જઈશું દંકાર્ધ ઉઠ્યાં સ્વપ્ન ઠેરી પાંખ :
 સ્વપ્ન પડે સાચાં ત્યારે અંધારાં પ્રકાશ નાખે ;
 આવ, પ્રિયા, આવ : બધું વિશ્વ બીડે આંખ !

પ્રેમપાંખે ઊડશું આ આછેરા અંધારમાંહી,
 પ્રિયા, કરે આપણાં આ હૈયાં એક ગાન ;
 એક ગાન, એક તાન, એક સ્વપ્ન, એક પ્રાણ—
 અદૈત એ આપણું ત્યાં ભેદે અંગભાન ;
 ભેદે અંગભાન, પછી ઊડશું ત્યાં એક આત્મે,
 રેલશે સહઅ સરે હૈયાંનું સંગીત ;
 પ્રિયા, તારાં-મારાં ફેરાં સરી જશે પદ બધાં ;
 જોની, પ્રેમ પાસે નથી પ્રજ્ઞા એ અજ્ઞત !

પ્રિયા, આજે આપણા આ પ્રેમની અનંત ઘડી
 પ્રજ્ઞાપણ જોવી રહો અનંત લંબાર્ધ ;
 કોટિ કોટિ જ્યોતિ તારે અંતરે છવાઈ જાડી,
 તેને જોતાં બૂલું બાજી વિશ્વની વડાર્ધ ;
 અંધારાંની દોરી ખેંચી અણુમાં સમાઈ જશું,
 કે એ દોરી છોડી તેને કરશું વિરાટ :
 પ્રેમમાં સમાય તેજ પ્રજ્ઞામાં સમાય, પ્રિયા,
 પ્રજ્ઞામાં સમાય તેજ ખરી વિશ્વવાટ .

બરી દુનિયાનાં દુઃખ હૃદયને લાગતાં તે
 પીગળી છે મયાં બધાં સંધ્યાતણી સાથ :
 બાળતા ને બોળતા જે સૂર્ય ચંદ્ર દેખાતા તે
 સોના રૂપા ફૂલો જેરી થાળો ધરે હાથ ;
 રાતે તારા કોટ કોટિ બાલા નિજ ભોંકતા તે
 આજે જાણે રહે મોંઘી આપણી આ રાત :
 આવ, પ્રિયા, આવ ! બધું જગત વિરામી મથું ;
 રહ્યાં માત્ર આપણે : જો, હસે જગતાત !

સતતવર્સત કેરા ઝમુકા શી આવી ઊઠે
 વર્ષે વર્ષે વસુધામાં સર્વ આ વર્સત :
 રોજ રોજ ઉઘડે ને ધડીમાં વિલાય એવાં
 હાસ્ય પથરાય કે પ્રભાતનાં અર્નત ;
 સતતવર્સત જેવી, અર્નતપ્રભાત જેવી,
 અમરપ્રિયા શી તું, ઓ પ્રિયા મારી, આવ !
 અધુરાં ના હાસ્ય કે ના અધુરા પ્રકાશ દેતી,
 અમર આ પ્રેમે લેવા અમર છે લ્હાવ !

આવે મારી પ્રિયા, અર્ધજાણી કે અજાણી જેવી ;
 હૈયે એને ઊઠે કેઠ અણુલલ્લા ભાવ ;
 સખીઓએ કંઈ કંઈ કહી એનું ઉર ભર્યું,
 સંભારી તે ઝૂમે મુખ રતનજડાવ ;
 સંભારી તે કંઈ કંઈ કથનાઓ સરે આંખે,
 રાંઠ જેવી બને, થાય ગાલ લાલ લાલ ;
 માળામાં ઉતરતી કે પંખીણી શી પ્રિયા અંતે
 ઊંચે કર ધસી મારે કંઠે પડે માળ !

જોજો, વિશ્વબંધુઓ ! એ પ્રભુની અનંત સૃષ્ટિ !
 થોભી જજો જરા અહીં જતાં તમ વાટ !
 પ્રભુનું નવીન પર્વ આજે ઉજવાય પાકું,
 ઉતર્યો છે અણુમાં જે પ્રેમ છે વિરાટ ;
 ઉતર્યો છે અણુમાં તે પ્રભુતા તો પ્રેમ ફેરી,
 કીકરીમાં સમાઈ ગય જમત તમામ :
 પ્રભુતણી મ્હેર હજો, જાણે લીલાસ્થેર વજો...
 (ચાલ મારી પ્રિયા, મારી કલિકા...) પ્રણામ !...

विद्यायगीत

કલિકા

વિદાયગીત

(મુક્તાધારા હંદ)

૩૬૭

જાઓ, મારાં ગીત, હવે ધરની શી પ્રીત આવી ;
જયું રથે દૂર તે તો શરની છે રીત ;
જાઓ, હવે આપણું આ થયું છે પ્રભાત પૂરું,
જાઓ, હવે જગતમાં ધૂમી રહેા અજીત :
હૃદયના રુધિરનું એકેએક ટીપું મારું
કંઠે તમ માથેક થું જાણી રહ્યું પૂર :
જગત આ હૃદયને ભૂલી જશે—ભૂલવા દો ;
જાઓ, મારાં ગીત, જાણી રહેા પૂરનર !

૩૬૮

જાઓ, મારાં ગીત, જે છે ગાયાં તે તો ગાયાં કાલે,
 રહ્યાં અણગાયાં તેની ચિત્તમાં બિછાત ;
 અધુરી રે અધુરી આ આજ એવી આંકું ઉરે,
 મધુરી રે મધુરી છે કાલ કેરી વાત ;
 અધુરી જે હશે તે તો થશે તપી તપી પૂરી,
 મધુરી જે છેજ તે તો રૂહેશે સદાકાળ :
 જાઓ, મારાં ગીત, હવે જગતનાં થાઓ પૂરાં,
 સૂરે સૂરે પૂરે જેથી જગત એ તાલ.

૩૬૯

જાઓ, મારાં ગીત, કદી વાય વાયુ બેસુરા તો
 તંબુરો ના જૂલે જૂના આનંદનો ગર્વ ;
 જીવનના તારે તાર તાણી તાણી કસી જોયા,
 મધુરા ને પૂરા એના બિડે સૂર સર્વ ;
 જગત જે પૂછે, શાને રડો શાને હસો તમે,
 કહેજો, રડે હૈયાં દેખી આજનો આ હાલ ;
 કહેજો, મારાં ગીત, આ'લું હાસ્ય કરી જાણો, કાંકે
 આંખો આ તમારી જાણે આવતી તે કાલ !

જાઓ, મારાં ગીત, મારા હૃદયની હિંદ વિષે
 રહ્યાં પંખીબાળ જેવાં તમે બહુ કાળ;
 જગત શું જાણે કેવાં ધગતાં કપાળ નીચે
 વિચારો ને કદપનાની ચાલની ધમાલ!
 વિચારો ને કદપનાનાં પીઠ્યાં આ તમારાં આજે
 ખીલી રહ્યાં રૂઠાં ને જોઆવે તમ પાંખ;
 હવે તો આકાશે કસે ઊડણુ તમારું મોંઘાં;
 જાઓ, મારાં ગીત, હવે ઠારે જગ-આંખ!

સોંદર્યની દેવી અહીં આત્રી સ્વર્ગવાટિકાથી,
 તેને જોવા આવ્યા પૂડે સુર ને સુરેશ;
 દિશાઓના દેવ દિશદિશયકી આવી અહીં
 આપી ગયા પ્રેમ કેરા મોંઘેર! સંદેશ;
 અધીરા ને અધુરા આ સૂર્ય ચંદ્ર તારાઓના
 દોડી દોડી આવ્યા અહીં આશાભર પ્રાણ;
 જાઓ, મારાં ગીત; બધે જીડ છે ભરાઈ ભારે:
 જાઓ, વરતાવો મારી કલિકાની આણ!

જાઓ, મારાં ગીત; હતી પાંખો તમ નાની સારે
 દેખાતાં આકાશ અને તારા દૂર દૂર;
 ઝાડની કે ડાંખળાએ કે આ મારી ઝૂંપડીએ
 ખેસીને એકંતે તમે ગાયા મીઠા સૂર;
 હવે તો આકાશ અને તારા ચે દેખાય નીચે,
 પામી વિશ્વપાર તમ પાંખો આ પ્રવેશ;
 દેવોએ છે દાર નિજ દિશે દિશ ખોલી દીધાં :
 જાઓ, મારાં ગીત, બહોળા પ્રજુના છે દેશ !

જાઓ, મારાં ગીત; બધું મધુરું મધુરું લાગ્યું,
 હતું મધી કહે તે, શો તેનો અક્ષોસ ?
 મધુરું જે લાગ્યું તે તો પ્રજુએ દીધેલ હતું,
 અધુરું જે દીસે તેમાં હશે દષ્ટિદોષ;
 લાખોલાખ દુઃખોએ જે મંથન હેવાનાં માંડ્યાં,
 તેની કડુતાએ આપ્યા અમૃતના એાધ;
 કડુતા સૌ રહે! મારી : મધુરતા હો તમારી :
 જાઓ, મારાં ગીત, આપો આનંદ અમોઘ !

૩૭૪

આકાશના તારાઓને ખાંડણીમાં ખાંડી ખાંડી
કળાયકી કાઢ્યું સર્વ તેજનું યે તેજ ;
સાગરોનાં વારિ નભચાળણીમાં ચાળી ચાળી
અમીનું યે અમી મોંઘું ગાળ્યું ઉરે જોજ ;
હૃદયનાં અમૃત ને આંખનાં છે તેજ લીધાં,
ધુંડી ધુંડી એકરસ કીધાં અહીં આજ :
જાઓ, મારાં ગીત, એને ચખાડો જે ચાખી જાણે,
રાખી જાણે રસ એનો એવી પ્રિયા કાજ !

૩૭૫

કયાઓ ને આખ્યાનેને કીધાં જૂના કવિઓએ
અમુક પ્રસંગે ગાવા વાંચવાને કાજ ;
કોઈ નવરાત્રિમાં તો કોઈ ચાતુર્માસ માટે,
કોઈ હોળી દીવાળીએ રીઝવે સમાજ ;
વર્ષભર ગાવા માટે, આનંદે હુલાવા માટે,
ત્રણસેં ને પાંસઠ છે દિનનાં આ ગાન :
જાઓ, મારાં ગીત ! વિશુબ્દાવી ગુજરાતે રાઓ,
પાઓ જગે રસિયાંથી અદલ પિછાન !

समाप्त

સૂચી

(પહેલી લીટીઓની)

	ક્રમ.
અતિ ઊંડા સ્વર્ગસુખ કેરી એકતાનતાથી	૬૬
અતારીને ત્યાં જે જઈ ધરી બેસી આવે પાછા	૬૭
અનંત આ કાળ જે દેખાય તેને દાળી દાળી	૩૫૭
અંતર ને બાહ્ય કેઈ ખમી ખમી તાપ ઊંડા	૧૪૫
અંધારી કો ઝાડી વિશે જ્યોતિષુષ્ય જેવા ઊડી	૭૦
અજ્ઞપુષ્પોભરી ઇંદ્ર કેરી દરબારે દિવ્ય	૬૩
અમૃતને પામવાની આશા સદા રાખે છે જે	૧૭
અરે કહી દુનિયા આ પૂરતી જો હોત મોટી	૩૧૫
અરે પુષ્પધન્વા ! તને પુષ્પે પુષ્પે મારું આજે	૨૬૭
અરે પ્રિયા, પ્રેમ જેવો ગાયો મેં આ તારો અહીં	૨૮
અરે પ્રિયા, હું આ આપું વિશ્વ ધૂમી વળું હાથે	૩૨૭
અરે મને એવી કોઈ જીવતી જો જળ્યા મળે	૩૪૬
અરે મને લાગે આખી દુનિયા આ પ્રિયાભરી	૨૮૩
અરે મને લાગે આપું જીવન આ પ્રિયાભર્યું	૨૮૨
અરે મારા રક્તમાંજ મૃત્યુનું છે બીજ પડ્યું	૩૨૧
અરોહની વેલી કરાં કુંળાં કુંળાં પહોંચો શી	૪૮
અસ્ત થતા રવિ કરાં કિરણોની રેલ ચાલે	૧૫૨
આકાશના અંતરમાં ઊડું ઊડું નેતી કાંઈ	૧૬૮
આકાશના દ્રાક્ષ કરા વેલાઓમાં ધરી ધરી	૨૭૬
આકાશને ખૂલે ખૂલે રહ્યા છે જે પ્રાણ, તેના	૨૫૦
આજે તો મેં એવું એક કૌતુક નવીન દીઠું	૪૬
આજે મારા આકાશને ધૂમાવી ધૂમાવી મેં તો	૪૧
આજે મારી કલ્પના તો જાણે મધમાખ બની	૫૩

	કડી
આજે મારે મટે આખી દુનિયા આ નાની લાગે	... ૩૧૪
આનંદના પાઠ અહીં માનવીએ લખ્યા ઘણા	... ૨૮૭
આનંદના સિંધુ પ્રિયાહૃદયે તો ભર્યા ઝૂંપે	... ૨૫૧
આવ, મદમાતી મારી રંગમાં રેલાતી હવા	... ૩૪૭
આવ, મારી ગરુડીણી ! ઉતરીને આવ નીચે	... ૩૦૬
આવી છે વસંત પત્રપુષ્પ કેસ થાળ ભરી	... ૧૭૩
આવી છે હેમંત : તીણો પવન ને ઠાઠ લાવી	... ૩૪૨
આવી વર્ષગાંઠ ન્યારે પ્રિયાન્નમદિન કેરી	... ૨૭૦
આવે નવરાત્રિ ત્યારે ગામની સૌ કન્યકાઓ	... ૧૫૮
આવે પાછી રજની ત્યાં સંભારી સંભારી પ્રિયા	... ૨૭૨
આવે પોપ માસ : દૂકે વાયુ કેસ શ્વાસ જોડા	... ૧૨૩
આવે ભરવાડ જેવો સૂરજ સવારે ત્યારે	... ૨૬૬
આવે મારી પ્રિયા, અર્ધનણી કે અનણી જેવી	... ૩૬૫
આશા જોડી મારી રૂડી ફૂલભરી વાડી હટી	... ૨૫૯
આશા દહે, બેની હું આ જાણે બ્યોમવૃક્ષે ચઢું	... ૨૯૮
આશાતણી આંખો જેવી પ્રિયા કેરી આંખો લાગે	... ૫૮
આષાઢનાં વાદળાં ત્યાં ઘેરાઈ ઘેરાઈ રહ્યાં	... ૨૬૨
આંખ જે આ આંખને તો ધડી ધડી ડહોલી કેંક	... ૧૭૭
આંખવધી આંખ મળી ત્યારથી તે આંખ ઝંખે	... ૨૪૪
આંખમાં એ વસે તેથી આંખે આંસુમેતી ઝરે	... ૧૮૦
આંખે વસે તારલા બે તેથી ચાહું આંખો બેની	... ૧૮૩
આંખલાએ નવરાત્રીગાર ફરી ખાર્યા હવે	... ૧૨૪
હવેડે ખીડાય પ્રિયાઆંખ કરાં પોપચાં આ	... ૬૨
હવેડયાં આકાશ ત્યાંથી કુમળા પ્રકાશ આવે	... ૩૪૮
હવેર હું જોઉં તો હું જોઉં જોડા આકાશને	... ૨૭૫
જ્યાં મારાં પોપચાંએ આવી રહે જીભા ત્યારે	... ૨૭૩
જિભો આ કિનારો દૂર સમુદ્રને ઝાંખી રહે	... ૧૬૩

	કડી
જિંધ વેચી આંખનાં એ ઓઠણ અમોઘાં દીધાં	૨૭૬
જિંધા લીધા પર્વતોએ જીડી સદા મહાલી રહેતી	૩૩૨
જિંધા સ્વર્ગમંદિરના સોનેરી કળશે જીડી	૧૫૯
જિંધી ગજસુંઠ જેવી આંખાની બે ડાળી વચ્ચે	૧૨૧
જિંધે આસમાને કૂંક વિવિધ ગુલાંટ ખાતો	૩૦૪
જિંધે જિંધે જીડનારી, બ્યોમવૃક્ષે જેસનારી	૩૦૮
જિંડા આંખાવાડીઆની સૌમ્યલીલી છાયા નીચે	૨૬૩
જિંડી પ્રિયાઆંખમાં છે સીતળ પ્રકારા રહ્યો	૧૪૭
જિંડી બ્યોમખાણુમાંથી ખજૂરી ખજૂરી ખોદી કાઢી	૧૦૪
એક દિન પ્રિયાપદે જેસી એના કર ગ્રહી	૩૧૨
એક દિન મારે માટે લાવ્યો અજવાળાં રૂડાં	૧૩૮
એક દિન મીઠી સંધ્યાસુંદરીની સાથે સાથે	૨૧૬
એકલો હું બેઠો બેઠો સુંગ્રાહ સુંગ્રાહ રહ્યો	૨૬૧
એક વેળા ગયો'તો હું પ્રિયાની માસીને ગામે	૧૪૬
એક સાંજે વેરાવી'તી તિમિરની રેત ઝીણી	૧૫૫
ઓ આ આવે પ્રિયા, અહીં આવે એ તો મારી પાસે	૩૫૬
કદી કદી આંસુડાંની રેલ ચાલે મારી આંખે	૨૫૮
કદી કદી ચત્તચક્રી ચડું છું હું બ્યોમવૃક્ષે	૧૬૦
કદી કદી રવિ નિજ ધનુરંબી હંસને તો	૩૨૫
કદી માત્રા છવનની સાંઝ આવી રહેશે જિંધી	૩૧૯
કવિઓ આ જગતમાં કવિતા કરત કોની	૨૬
કવિ માટે હશે શું આ દુનિયાનાં દુઃખ ભર્યા	૨૮૬
કળાધરો ભય રોજ સૌંદર્યની શોધમાંહી	૭૭
કંઈ કંઈ રૂપ ધારી વાદળી બે નભે દોડે	૧૧૧
કાંતિ જેની ભેદ ચંદા બળી જળી બ્યોમે ધૂમે	૨૨૫
કારતક આવ્યો, વાયુ હિરે કુંકાવ્યો પૂઠે	૧૧૮
કાલિદાસ કવિ જેવું પામ્યો હતો તેવું મને	૨૪

	કડી
કાળાંધેરાં પાંપણાં ને પોપચાં ઢાળેલાં નીચાં	... ૧૪૯
કાળા નલસાગરમાં ખરતો કો તારો જેમ	... ૨૧
કાળો કાળો વાયસ કો ઊડતો અંધારે જેમ	... ૨૯૨
કુસુમોમાં વસે કુપાં મીણુ અને મધ તોય	... ૧૬
કેમ કરે ખડિત હું તારી આ સ્વતંત્રતાને	... ૨૩૨
કેમ તને માપી શકું હું તો, મારા પ્રેમ, કહે	... ૨૫૩
કેમ મારા પ્રેમને હું રાખું અટકાવી, પ્રિયા	... ૩૧૭
કેમ સ્વર્ગપંથ કદી માપી શકું પાપી હું આ	... ૨૯૭
કેમ હામ લીકું, મારી પ્રિયા, તને ચુંબવાને	... ૫૫
કોઈ નિજ સિરે ખોસે પ્રેમનાં ખરેલાં પીછાં	... ૭૩
કોણુ મારી કવિતાને લવિષ્યમાં માનશે રે	... ૨૫
ખેતરો છે ગ્રામી રક્ષાં ભરપૂર દાણાચક્રી	... ૩૩૬
ચુરુ કહે, પૂર્વજન્મે કીધાં હશે કર્મ તેં શાં	... ૨૬૦
ચુલછડી ફૂલતણી ગોરી હાંખી હાંડી જેવી	... ૫૦
ગોરીધેરી વાદળીના સાજુને ઊડાડતી કે	... ૮૧
ધડીકમાં મીઠી મારી રાતજડી આવશે ને	... ૩૫૬
ધડી પર મેઘ આવી ચાલી ગયો હશે તેની	... ૧૩૩
ધમધમ થયું છે ગગન ધનધાર આને	... ૨૦૭
ઘેરા ઘેરા ધુંધટ આ રાત્રિએ ઉતાર્યા નીચે	... ૩૬૦
ચંદા આવે કદી કદી જિંદી નલમેડીએ તો	... ૨૨૪
ચંદા નિજ કર ધારી શુકને રમાડે બ્યોમે	... ૧૪૨
ચંદ્રકુંભે ખોલ્યાં નિજ મોતીડાને વેરી દેતી	... ૩૧૧
ચંદ્ર વિષે નથી ખરી હર ફેરી હપ્મા કાંઈ	... ૨૦૮
ચંદ્રિકાના કુંજા કુંજા ખેળામાં પડીને સૂએ	... ૩૨૬
ચંપકની કળી જેવી પતની છે ચંચુડીએ	... ૩૯
ચાલી જતી રજનીના કેશમાંથી ખરી પડી	... ૧૪
ચાલ્યો જતો હતો મારો આત્મા કો પ્રવાસી નેવો	... ૬

	૬૩૧
ચોથું પૃષ્ઠ વાંચી નિજ તેજગ્રંથમાંથી જ્યારે ...	૧૬૭
ચોમાસાના ઘાસમાંહીં છે એ રંઝ ફૂલ નાનું ...	૪૦
અતીપૂર કૂલતાં જીવારે કેરાં ખેતરોમાં ...	૧૫૦
છાંચા અને તડકાની વાતો ઘણી પ્રિયા જાણે ...	૧૩૬
જન્મતની સુંદરીઓ સુંદરતા ખારી શોભે ...	૭૨
જરા તારે હૈયે મને જગ્યા દેશે, પ્રિયા મારી ...	૨૩૪
જન્મ અને મૃત્યુ સૌથી સુંદર મેં જોયાં સદા ...	૩૨૨
જન્મ ધરી માનવી તો સ્વર્ગને છે શોધી રહ્યો ...	૨૮૬
જા રે પ્રિયા, હવે કંઠી હું તો નહીં ચાહું તને ...	૨૪૦
જીવનદિગ્ધંત પર કંગેલી ઓ પ્રિયા મારી ...	૯
જીવનસરે આ ધાર્યા કિરણ અનેરાં તારાં ...	૧૮૪
જીમ જીગ થયા, પ્રિયા, તારી પૃઠે જાઉં હું તો ...	૧૯૧
જે જે દુનિયાઓ હજી હસ્તીમાં ન આવી વિશ્વે ...	૨૩૧
જેના રૂડા ગુણુભર્યા સંગ અને જોગયજી ...	૧૮૭
જેમ ફરે પૃથ્વી તેની સામે રહે પૂર્વ દિશા ...	૨૦૪
જોઈ છે વસંત ઊભી આંખની અટારીએ કો ...	૮૩
જોજો, વિશ્વખંધુઓ! ઓ પ્રજાની અનંત સૃષ્ટિ ...	૩૬૬
જોતાં જોતાં ગગન આ ઘેરાયું અજોલ જાહું ...	૩૨૯
જ્યારે તને પ્રથમ મેં જોઈ, મારી પ્રિયા, ત્યારે ...	૨૦
જ્યારે મધ્યરજનીની ભૂમિ કેરા રેતીક્ષ્ણ ...	૧૬૯
ઝાકળથી કૂમી રહ્યાં ઝાડો અને ખેતરોનં ...	૧૧૭
ઝીણાં ઝીણાં હરણાંનાં અમીળિંદુ કેરા ધ્વનિ ...	૯૧
તપી તપી તાપે દિન સોનેરી દોડાવી ગાડી ...	૬૭
તળાવને તીરે જોડ આંખલા છે ઊભા કૂકી ...	૩૩૬
તળાવને તીરે નિજ સખીઓની સાથે પ્રિયા ...	૧૨૭
તળાવને તીરે, પ્રિયા, જ્યારે કરકાળીઓને ...	૩૩૭
તળાવને તીરે ખેતી એક દિન પ્રિયા મારી ...	૩૪૯

	કડી
તાજ તાજ હંફારી શુભાશની પાંદડીઓ	૪૯
દિનૈઃક્રમે તપતો તો બાકશે બપોર કેવી	૨૭૮
દિવસનાં બારણાંને ઢાંકી અંતે સંધ્યાએ ત્યાં	૩૧૮
દીઠો છે કે રાજહંસ માનસસરે કદાપિ	૩૧
હીનતા કે હીનતા હું પ્રેમમાં ન દેખું કરી	૧૬૯
હીવાળીના દિવસોમાં પ્રિયા મારી એક સાંઝે	૧૬૦
દુનિયાના દેવ, દેવી, પેગંબર પીર વિષે	૫
દેવોની નવાઇ, પૃથ્વીજનોની સવાઇ મોંઘી	૧૦૭
દોષભરી દુનિયા એ જોઇ બહુ દોષ બધે	૧૬૩
ધગધગ ધગી રહે ધરા ધ્રુવ ધોમધકી	૨૬૧
ધન્ય છે એ પ્રિયા કેરી રત્ન કટિમેખલાને	૪૨
નરકમાં પડયા સદા સંકટમાં સડયા રહે	૨૫૨
નવાં નવાં પલ્લવોથી છાયા આંબાવાડીઆમાં	૧૪૧
નવીન વિચારને હુલાવતો કો કવિ એમ	૨૩૦
નાગલી રતુડી, લીલી બાજરી, બુવાર વેરી	૩૪૧
નાનાં મોટાં પાંદડાં ટિંગાય વૃક્ષે સ્થૂળ જેવાં	૬૫
નાની નાની સફરીઓ સાગરતરંગ પર	૧૨૬
નાની મોટી સખીઓને નક્ષત્રો શી ભેગી કરી	૧૨૮
નિર્મળી કો રાતે વેરા સિંધુના મેદાનમાંહી	૨૩૬
ન્યારા ન્યારા તારાઓનાં કિરણોને લઇ લઇ	૮૮
પગથી તે માયા સૂધી હશે એના દોષ ધણા	૧૬૨
પડતોજ તારો પાડે રમ્ય તેજપંથ બ્યોમે	૩૨૩
પણુ ને કામઠાનો સંબંધ કવિએ કયો	૩૪૩
પશ્ચિમની પૃથે દોડી સૂર્ય મધમાખ જેવો	૧૫૧
પાકોહીલા ખેડૂતો ને થાકપીળી ધરણીને	૩૩૧
પાનખર આવી પંચે સાથુને ભડાવતી આ	૩૧૦
પાપી આ દેખાતી બધી દુનિયા કહેસતી તેમાં	૨૨૦

	કઠી
પાંદરીની કોર સૂધી સૌંદર્ય બરેલું લાગે	૩૭
પીગળેલી વીજળીઓ વાદળેથી સરી જેમ	૬૧
પૃથ્વીમાની રાતે શુદ્ધ અગ્રહીન યોગ વિશે	૧૫૭
પૂર્વ દિનોમાંહી કેંક લીલા મેં નિહાળી હતી	૨૭૪
પૂર્વભૂમિવાટિકામાં સોનેરી ડુવારા બેઠે	૬૮
પૃથ્વીએ પધારી તારા સ્વર્ગથી હું જ્યારે, પ્રિયા	૧૬૨
પૃથ્વીએ વસંત જ્યારે પધારે હસંત પૂરી	૧૨૫
પ્રભાકર હશે તેને કુમુદની કરે કશું	૨૪૯
પ્રભાતકુમારી અહીં ધડીકમાં આવશે ને	૩૫૮
પ્રભાતે આ કમળને ખીલી રહેલું લાગે શાને	૧૭૬
પ્રભાતે બહીને પ્રિયા ખોલે નિજ આંખ ત્યારે	૧૧૯
પ્રભાતે તે દિન, પ્રિયા, વાડમાંથી ફૂલ વીણી	૨૧૭
પ્રભાતે દિગંત પર અર્ધ સૂર્યબિંબ હશે	૮
પ્રિયા અને મારી વચ્ચે તારા જેવું છેલું કીસે	૧૬૬
પ્રિયા, આજે આપણા આ પ્રેમની અનંત ધડી	૩૬૨
પ્રિયા આવે કઠી કઠી કેરા નિજ છૂટા રાખી	૧૩૦
પ્રિયા, જોડી ભક્તિ મારી શું ન તારે કાન ધરે	૨૬૦
પ્રિયા, એક શબ્દ તને કહેવાને હું માણું પણ	૧૮૧
પ્રિયાએ તો વિશ્વ બધું સર કરી લીધું લાગે	૩૫
પ્રિયા કહે, “સંસારમાં પુરુષો છે વાયુ જેવા	૩૦૭
પ્રિયા કેરા કર્ણ એનું અર્પણ શોભાવે મુખ	૬૩
પ્રિયા કેરા ડાબા ગાલે પડયો કાળો તલ દેખી	૫૬
પ્રિયા કેરા સૌંદર્યની રેખાઓ ચીતરવાને	૬૫
પ્રિયા કેરા સૌંદર્યમાં કવિતા અમોલ કેંક	૮૭
પ્રિયા કેરા હાથમાં છે કામલુ બરેલાં જડાં	૪૭
પ્રિયા કેરા હાથ શોભે કમળની હાંડી જેવા	૪૬
પ્રિયા કેરાં કર્ણને તો પ્રભુપંથે પાડ્યો મને	૧૫

	કહી
પ્રિયા કરી આંખોમાં છે સ્વર્ગ માં વસ્યું બધું ...	૨૬૫
પ્રિયા કરી આંખોમાં ને પ્રગટ સૈંદર્ય વસે ...	૬૭
પ્રિયા કરી આંખો લાગે નમેલી વિચારભારે ...	૫૭
પ્રિયા કરી ઓરડીમાં સતત સુગંધ વાતી ...	૧૧૪
પ્રિયા કરી કાંતિ તે તો દેવોની વિશ્રાંતિ જેવી ...	૩૩
પ્રિયા કરી દૃષ્ટિયત્રી દૂર જ્યારે થાઉં ત્યારે ...	૨૫૬
પ્રિયા કેવું હર સદા સ્વર્ગનું છે સ્નેહવાસી ...	૧૦૨
પ્રિયા કેવું ઔદર્ય આ આખે ભરી ભરી પીડે ...	૭૪
પ્રિયા કેવું સ્વર્ગ તે તો પ્રીતમનું સ્વપ્ન મોંઘું ...	૨૨૩
પ્રિયા કેવું હાસ્ય એક વેળા પલ્લુ નેયું કદી ...	૮૪
પ્રિયા, ઝુંબાચો તારા સૈંદર્યની ઝાડીમાં હું ...	૨૦૬
પ્રિયાજન્મકાળે એનાં જ્ઞેયોએએ નેષ નેષાં ...	૯૬
પ્રિયાજન્મકાળે પાછી વસંત પધારી હતી ...	૩૬
પ્રિયા જરી ડોક ઢાળી નીચું નેત્રી નેય મને ...	૧૧૩
પ્રિયા, ને આ દેહ મારો દે'રા જેવો બની રહ્યો ...	૧૮૫
પ્રિયા, ને આ ધરણીને સદાની હું ઊડી જાઉં ...	૨૨૭
પ્રિયા, ને વિરાટ વિશ્વે તારાની દો ઝાડીમાં હું ...	૨૨૯
પ્રિયા જ્યારે પોયણીની કૂલમાળા પહેરી આવે ...	૭૬
પ્રિયા, જ્યારે મારા પર મુખ તારું વળે વાંકું ...	૩૧૩
પ્રિયા જ્યારે મારા ભણી આવતી દેખાય ત્યારે ...	૧૬૬
પ્રિયા જ્યારે સ્વર્ગથી આ પૃથ્વીએ પધારી ત્યારે ...	૮૯
પ્રિયા જ્યારે હસે ત્યારે જાણે ગુલકળી ફાટી ...	૮૫
પ્રિયાતણા હોઠ કરી લાલીને ચીતારું જડાલી ...	૬૮
પ્રિયાતણી વસંત આ અચળ અમર રહે ...	૮૬
પ્રિયાતણી સાડીનો હું મુઠું સસણાટ ત્યારે ...	૮૦
પ્રિયાતણું મુખ દેખી બ્રહ્મા ઇચ્છે ખીલ ચંદા ...	૩૪
પ્રિયા, તારા આત્મા કરી પ્રસાને રેલાવ બધે ...	૨૧૪

	કડી
પ્રિયા, તારા હૈયામાં કો બહુ બહુ નેહ રાકે	૨૧૨
પ્રિયા, તારાં ગીત રોજ નેડી નેડી ગાઉં હું તો	૨૩૬
પ્રિયા, તારાં ભવાંની કટારી રાને મારે ખાલી	૨૪૫
પ્રિયા, તારી આંખોએ આ અગ્નિને પ્રજ્વળ્યો હૈયે	૨૧૫
પ્રિયા, તારી છાયા મારે જીવન કૂંદાને એવું	૩૦૫
પ્રિયા, તારી પગલીએ અંધારાં દબાય નીચે	૧૯૪
પ્રિયા, તારી પૂઠે પૂઠે જતો ધસડાતો હું ત્યાં	૨૬૪
પ્રિયા, તારે માટે જીવું આકાશ વળે છે વાંકું	૨૨
પ્રિયા, તારે પ્રેમ એવો પાકે બલે મોરો તોય	૨૫૫
પ્રિયા, તું ને નાણે તો હું નાણું આ શું છે તે બધું	૧૭૯
પ્રિયા નહીં જગતની દુઃખવેરી વાતો નાણે	૧૫૬
પ્રિયાના કપાળે રાજ્ય ચાલે એના શીલતાયું	૮૨
પ્રિયાના કપાળે શોભે કંડુ કરો ચાંદલો તે	૬૬
પ્રિયાના નિર્દોષ ખેલ, પ્રિયાની નિર્દોષ મસ્તી	૧૬૪
પ્રિયાના હૈયાથી વાલી મોંઘેરી સુગંધ સુંધી	૧૦૧
પ્રિયા નિજ આરડીમાં કરે રાણુગાર ત્યારે	૧૧૫
પ્રિયાની પ્રશંસા તમે કરી કરી થાકી જશે	૧૦૫
પ્રિયાની બા કેરા એના આળી વચ્ચે સંથી થાડે	૬૯
પ્રિયાની બા ન્યારે એના ચંદ્ર જેવો દોષ કાઢી	૧૬૫
પ્રિયાની બા ખેસે ન્યારે માથું એવું આળવાને	૧૦૮
પ્રિયાની સમીપમાં હું બેઠો ન્યારે હોઠ ત્યારે	૨૦૫
પ્રિયાનું વદન નાણે રતનું સદન મોંઘું	૫૧
પ્રિયાનું સૌંદર્ય ને આ દૃષ્ટિએ પડે છે તેનાં	૭૬
પ્રિયાને મેં નેહ ત્યાંથી પુણ્યનાં ને શુદ્ધિનાંજ	૨૫૭
પ્રિયા અને સૂર્ય તો હું આકાશ બની તે ધારું	૨૨૨
પ્રિયા મને કહે, “કવિ, તમે મારા ગુરુ બનો	૧૩૭
પ્રિયા મને પ્રશ્નજ્ઞ મળી ન્યારે ગદ્ય ત્યારે	૧૨

	કડી
પ્રિયા, મારા પ્રિયે મને ગાળી ગાળી તાળ્યો આગે	... ૨૮૪
પ્રિયા, મારા શરીરનાં અણુપરમાણુ વિષે	... ૧૮૬
પ્રિયા મારી આવે, મારી કળી, મારી મધુરી એ	... ૧૩૨
પ્રિયા, મારી કલ્પના આ જાયે જાયે ચઢે સદા	... ૧૦
પ્રિયા મારી કંઠ કંઠ પ્રેમકળા દાખે એવી	... ૧૩૫
પ્રિયા મારી ગઠ, મારી મોંઘી, મારી સુંઠરી એ	... ૧૩
પ્રિયા મારી જય જ્યારે ફરવાને બહાર ત્યારે	... ૧૨૯
પ્રિયા મારી દૃષ્ટિયકી જય જ્યારે દૂર ત્યારે	... ૨૧૮
પ્રિયા મારી મૌનમત ધારી આજે બેઠી હતી	... ૨૬૪
પ્રિયા મારી સૌંદર્યની કવિતા છે કોડરંગી	... ૭૧
પ્રિયામુખમાંથી ટપકાયાં એની હાનાં અમી	... ૩૫૧
પ્રિયામોહરાજ્યે કેમ કેદ બની આજે પડ્યો	... ૨૩૭
પ્રિયા, રંક ગીત ને આ ગાય તારું ગાન આજે	... ૨૭
પ્રિયા વિષે કાંઈ કાંઈ વાતો મારે કાને આવે	... ૧૬૧
પ્રિયા શણગાર કરી ખીલી રહે કમળ શી	... ૧૧૬
પ્રિયા રાને માટે એને ગળે હાર ઝૂલાવે આ	... ૭૮
પ્રિયા, હતી નૌકા મારી એકલા ખસાવે ચઢી	... ૨૬૩
પ્રિયા, હવે મુજથી શું દૂર થવા ચાલ છે તું	... ૨૨૬
પ્રેમ અને સ્વર્ગ નહીં મળે ભૂમિકંપ નેવાં	... ૨૦૦
પ્રેમ કેરાં ચુંબનોના રાખે છે હિસાબ કાણુ	... ૩૫૩
પ્રેમ કેરાં નખરાંને સાવે બધી વાતો જાધી	... ૧૩૪
પ્રેમ કેરું અંજન મેં કીધું આંખ ઠારવાને	... ૨૬૫
પ્રેમ છે ત્યાં આરા વસે, પ્રેમ ત્યાં પ્રકારા લસે	... ૧૮૯
પ્રેમ ને હું જાણું તે હું જાણું એમ કેમ કહું	... ૨૪૨
પ્રેમના પ્રહાર ખમી ખમી વળી પીઠ મારી	... ૨૭૭
પ્રેમની આ પૂજા માંડી ત્યાં છે દેવું બધું છાંડી	... ૨૦૨
પ્રેમની સ્વીકારી મેં આ સેવા ત્યારથકી એણે	... ૨૪૩

	ક્રમ
પ્રેમનું સિંહાસન આ હૃદય ને મોંઘેરું તે	૨૮૦
પ્રેમમાંમે લેડશું આ આછરા અંધારમાંહી	૩૬૧
પ્રેમ પ્રેમ કહું પણ કેમ સૌનો બોલ બોલું	૧૮૨
પ્રેમ મારો પ્રાણતપ્તે ન્યારથી છે આવી બેઠો	૨૦૩
પ્રેમ મારો બંધજીએ ઝૂરી રહે વિચારરૂખ્યો	૩૪૫
પ્રેમસચતાથી દરબાર છે વિચિત્ર જગે	૨૪૮
પ્રેમ શુદ્ધ મારો કદી પ્રતિકૂળ માગે નહીં	૧૬૭
ફૂલડાં ઉછળતી ને વેરતી ત્યાં અને હાથે	૧૭૧
ફૂલવાડી વિષે એક ફામણપ્રભાતે ફરે	૧૭૨
ફૂલો છે ફગાડયાં નિજ વાડીમાં પ્રિયાએ મોંઘાં	૧૪૮
બહુ બહુ દિન સૂધી, પ્રિયા, મેં તો પ્રેમ મારો	૩૩૫
બળતે બપોર એક વાદળની છાયા જેવી	૧૧૦
બળું બળું યાય બધી ભૂમિ આ બપોરમાંહી	૩૨૮
બારી પાસે બેઠી બેઠી પ્રિયા ત્યાં વિચારે કે કે	૧૪૪
બ્રહ્મા પાસે બહુ—એ તો રોજ ઘડે રોજ રહે	૨૦૬
બરી દુનિયાનાં દુઃખ હૃદયને લાગતાં તે	૩૬૩
બર્યો બર્યો રવિ રેડો ઉગે ભૂત વ્યોમમાંહી	૩૩૦
બધે માંરે જીવન આ રોજ ક્યડાવું લાગે	૨૦૧
બનિબનો ભેદ ખોલી બેવા મથે જ્યોતિષિઓ	૧૧
બૂલ્યો હતો બાળપણ કેરી કું નિર્દોષતાને	૧૬
મંજરીની મોહકતા ફળે ફળસ્વાદમાંહી	૨૬
મદારી વગરે ન્યારે બંસી એની બહુભરી	૨૩૮
માંરે માંરે કરે બધું માનવી આ જગતમાં	૨૮૧
મારે માટે દૂંઝો નહીં કીધો હોત ઠાળને તો	૩૧૬
મિનો મને પ્રિયા કેરી યુબી ગણવાને કહે	૩૦
મૃત્યુ કરાં નખરાંના જેવું આ જીવન લાગે	૩૨૬
ચૌવનને ધડચું, અને ધડયો સાથે આનંદને	૧૭૮

	કડી
રજનીના અંધકારે ઉમેલા જે છાડ નાના	... 3
રજનીના સૌંદર્યને પોતાનું સર્વસ્વ અર્પી	... ૨૩૫
રજનીને કહો ભૂલી જાવું તારા તારલાને	... ૨૩
રજનીને ગળે નલગંગા જેમ દીપી રહે	... ૪૫
રજની ને દિન પશુ એવાં સાચાં પ્રેમી જોયાં	... ૩૦૦
રાખે મેઘરાજ દરબારે એનો કેસરી તે	... ૨૬૮
રાત બધી વિચારોની છાર રહું ગોઠવીને	... ૩૪૪
રેતુ રેતુ સાથે, પ્રિયા, હસી કે હું રડી રહું	... ૩૦૧
રેતીના કો રણ જેવું જીવન હું જોતો માં	... ૭
લાખોલાખ તારાઓને હૈયામા બતાવે તોય	... ૨૧૩
લાખોલાખ સૂર્ય છતાં આકાશે અંધાર રહે	... ૩૦૯
લાલ લાલ ફુકો નિજ કળાથી હવામાં ફૂંકી	... ૩૦૩
લાલ લીલા રંગો કેરી શાલ નિજ ખસે નાખી	... ૧૨૦
લાંબા લાંબા દિવસો ને લાંબી લાંબી રજનીઓ	... ૩૫૫
લીલા પેલા આંખલાની સૂર્યગુંથી છાયા નીચે	... ૧
લીલી છે વસંત આની : લીલા શણગાર એના	... ૧૭૪
લેવાવાળો નહીં પણ સદાનો એ દેવાવાળો	... ૧૯૮
વસંતના આગમને કોયલ ટહુકે પહેલી	... ૩૫૨
વસંતની મંજરીઓ હાથે આ સૂકાય, પ્રિયા	... ૩૦૨
વસંતની સાથે નહીં કોયલ ધરાને તળે	... ૭૫
વસંતની સોનેરી તે ધડીઓમાં જોઈ પ્રિયા	... ૪
વસંતે જરેલી મારી પ્રિયાની સુંદરતામાં	... ૧૦૦
વાઘની શૂકામાં રહેલું લયાતક નથી એવું	... ૨૬૬
વાડમાં છુપાઈને ચીમાય કે લરાઈ જાય	... ૬૭
વારીમાં મધ્યાહન આજે લાગે ઠીક જમ્યો ખરો	... ૧૨૨
વાણીની મધુરતા છે પ્રિયાનો અત્યંત જીડી	... ૯૨
વાદળોમાં વીજળીઓ ઝળુકે ને જાય તેમ	... ૫૬

	કડી
વાયુને તરંગ જેમ પાંદડું તો કંપી રહે	૨૪૭
વિચારી વિચારી રહ્યો : જોઈ ધારી ધારી રહ્યો	૨૭૧
ટૂંક કાળ જોઈ જોઈ પૂતળાં અસંખ્ય થઈ	૧૮
શરદના ચંદ્ર જેવી ગોરી ગોરી પ્રિયા મારી	૩૨
શરદની પૂષ્પિમાર્ગ સૌંદર્ય અલૌકિક જ્યાં	૨૨૧
શાને શરમાવું મારે ચ્હાતાં તને, પ્રિયા મારી	૧૯૫
સાંત સરોવર પર યદ, શ્વેત પુષ્પો જેવી	૫૪
ચાંતિરૂપ રજનીમાં તારલાઓ સરે ત્યારે	૨૧૯
સામ કહે પુરુષે તો રહેવું આકાશ જેવું	૨૯૯
શીળી શરપૂષ્પિમાની રાતે સહુ તારલીઓ	૧૧૨
શેરી કેરી કન્યાઓ સૌ વાડીએ જવાને ચાલી	૧૪૩
શેરી કેરે પાકે હું તો વાટ જોતો જોતો રહું	૧૩૧
શ્રાવણીઆ આંખાવણી ફરી જેમ પાકે મોડી	૨૫૪
સખીઓની સાથે પ્રિયા ફૂલ વીણવાને ચાલી	૧૪૦
સતતવસંત કેશ અણુકા શી આવી જોડે	૩૬૪
સમી સાંજે જનતણે પગરવ દૂર થતાં	૧૫૩
સમુદ્રકિનારે જ્યારે બરતી બરાચ ત્યારે	૧૦૩
સમુદ્રતળે વસીને જોડાઓ ને છીપો મેંધી	૬૪
સરખી સમાણી નિજ સાહેલીઓ સાથે લઈ	૧૩૯
સરોવરપાળે એક કપૂતર કેરું જોડું	૩૩૮
સરિલ કિનારાને સાગર મનાવવાને	૩૩૪
સમે ધૂણ રહેલા અંધાર આરપાર જોતાં	૨૯૬
સરો દિન દિશાઓની લટકતી દોરી ઝાલી	૨૪૬
સાક્ષર કે પંડિત કે કવિ મહાકવિ કહે	૨૩૩
સિંધુકેન જેવાં શ્વેત પુષ્પબરી પચારીથી	૨
સીમા છે તળાવને ને સીમા હંસધૈર્યને યે	૩૫૦
સુખ સુખ કરી જગે માનવી અસુખે રહે	૨૧૧

	કચી
સુષ્યાં છે મેં જીત મારાં ગવાતાં અનેક મુખે ...	૯૪
સુષ્યું છે કે સિંધુકરે ચાંદરણી રાતે જ્યારે ...	૩૮
હુંદર જો પક્ષી ! રૂઢે સ્વતંત્રતા શી રક્ષી તારી ...	૩૩૩
સુ સુ થતા પવનની ફેરાવાળી ઝાલી હું તો ...	૨૮૫
સૂકો એક ખાડો હતો પગો કાઠ ખૂણામાંહી ...	૧૮૮
સૂર્ય ગયો જાણી નજસાગરમાં તરવાને ...	૧૫૪
સૂર્યદેવ સુવર્ણને તપાવી તપાવી અંતે ...	૨૪૧
સૂર્ય નથી, ચંદ્ર નથી, તોય છે પ્રકાશ જોડા ...	૧૭૫
સૂર્યને હું પૂછું ત્યાં એ તપનો પ્રતાપ સખે ...	૨૧૦
સૂર્ય રોજ હમરો ને સૂર્ય રોજ આયમરો ...	૨૮૮
સોનારંબી પૂજી આ શી ભરછક ભાત કરી ...	૩૪૦
સૌંદર્યની ભેગા કરી બધી કુમળાસ સાથે ...	૧૭૦
સૌંદર્યને માટે આત્મા તણસે છે કુપો સૌમાં ...	૩૨૪
સ્વર્ગની વસંતે, પ્રિયા, નિત્યપ્રેમી ગઢાહું એવો ...	૨૨૮
હતો હું કુમાર જ્યારે વર્ષ માત્ર બાર ફેરો ...	૪૩
હરિણી શી લીડ, કાઠી ઘોડી જેવી વેગવતી ...	૧૦૯
હરો શર રાજ્યોએ મોટાં મોટાં રાજ્ય સ્થાપ્યાં ...	૧૦૬
હસી હસી હયા દિનકરમાં લપાય જોડી ...	૩૫૪
ક્ષિતિજના દપલા અધર પર લટકતો ...	૫૨

શુદ્ધિપત્રક

				અશુભ	શુભ
સુખપૃષ્ઠ	૧૦	હીત્રી	૧૩	રૂઢીર	રૂઢિર
"	૧૩	"	૨૦	હું.	હું,
"	૧૬	"	૧૫	તેઓ	તેઓએ
"	૨૩	"	૮	આવતા	આવતાં
કહી	૪	"	૮	હડાવે	હડાવે
"	૫	"	૪	દેવળોને	દેવળો ને
"	૨૩	"	૪	વસર	વિસર
"	૨૫	"	૧	ભાવખ્યમાં	ભાવિખ્યમાં
"	૭૩	"	૬	સિંચ્યો	સીંચ્યો
"	૨૫૨	"	૨	અહિં	અહીં
